ماٿيلي - اياوڙي جي ٻولي

مصنف
پروفيسر شيخ مُحَمّد فاضل

سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو
حيدرآباد / ڪراچي

(سنڌي ٻوليءَ جي جغرافيائي محاورن يا ٻولين جو مطالعو)

سلسلي جو پيو ڪتاب

ماٿيلي - اوٻاوڙي جي ٻولي

پروفيسر شيخ محمد فاضل

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

حيدرآباد/ ڪراچي

١٤١٣ھ/ 1992ع

اداري جا حق ۽ واسطا قائم

تعداد هڪ هزار   سال ١٩٩٢ع

قيمت ٢٥ روپيا

ملڻ جو هنڌ
سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
سنڌ صوبائي ميوزيم
قومي شاهراهه
حيدرآباد سنڌ
۽
مرڪزي ڪتاب گهر
نمبر 972 گل شاهه محلو
گاڏي کاتو
حيدرآباد سنڌ

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

هي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي ڪمپيوٽر تي
ڪمپوز ٿيو ۽ اداري جي سيڪريٽري عنايت الله جوڻيجي
اسلام شعيب آفسيٽ پرنٽنگ پريس ڪراچي مان ڇپائي شايع ڪيو

پيش لفظ

سنڌ ۾ سنڌي ٻولي جيئن جدا جدا ڀاڱن ۾ ڳالهائجي ٿي تنهن جي تفصيلي مطالعي جي ضرورت گهڻي وقت کان وٺي پئي محسوس ڪئي وئي آهي. اهڙي مطالعي سان هر ڀاڱي جي مقامي لفظن ۽ اصطلاحن جي ڄاڻ حاصل ٿيندي جنهن سان استادن کي ان ڀاڱي جي اسڪولن ۾ پڙهندڙ معصوم ٻارن جي ٻوليءَ جي پروڙ پوندي ۽ کين پڙهائڻ ۾ سولائي ٿيندي. هر ڀاڱي جي عوامي ٻوليءَ مان واقفيت حاصل ٿيندي، جنهن سان سماجي ڪم ڪندڙن زرعي کاتي جي ڪامگارن ۽ ٻين ڪارڪنن کي ان ڀاڱي ۾ عوام سان هم زبان ٿي ڪم ڪرڻ ۾ سهوليت ٿيندي. وڏي ڳالهه ته هر ڀاڱي جي ٻولي لکيت ۾ محفوظ ٿيندي جنهن سان مجموعي طور سنڌي زبان جي لغات جو دائرو وسيع ٿيندو.

انگريزن جي دور ۾، سرڪاري طور تي هندوستان جي ٻولين جو لساني جائزو (LINGUISTIC SURVEY OF INDIA) جي هڪ وڏي رٿا عمل ۾ آندي وئي جنهن جو سربراهه جي. اي. گِريئرسن هو. ان رٿا هيٺ سنڌي ۽ سرائڪي جو مطالعو جڻ ٻن پيٽين طور ڪيائون. ان حيثيت ۾ اهو هڪ ساڳئي جلد(Volume III, Part- I) ۾ مرتب ڪيو ويو. ان کي ٻه ڪافي عرصو گذري ويو ۽ انهيءَ قسم جي ٻئي جائزي جي ضرورت انگريزن جي آخري دور ۾ محسوس ڪئي وئي.

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي هڪ جامع رٿا هيٺ سنڌ جي مختلف ڀاڱن ۽ پڻ سنڌ سان لاڳو ٻين صوبائي علائقن ۾ سنڌي ٻولي جيئن ڳالهائجي ٿي تيئن ان جي مطالعي جي شروعات ڪئي وئي آهي. ان رٿا موجب هيٺين ٻارهن ٻولين جا مطالعا ڪيا ويندا:

١. سِبي جي ٻولي
٢. ڪڇي- ناڙي جي ٻولي
٣. اتر اپرندين سرحد واري ماڇيلي- اباوڙي جي ٻولي
۴. ڪاڇي جي ٻولي
۵. لاسي ۽ ڪوهستاني ٻولي
٦. ڪاري جي ٻولي

٧. ڪڇي- سنڌي ٻولي
٨. ٿري- ڍاٽڪي ٻولي
٩. اتراڌي ٻولي
١٠. لاڙي ٻولي
١١. ڪن خاص شهرن جي ٻولي
١٢. ڪن خاص قبيلن جي ٻولي

هيءَ تحقيقي مطالعو سنڌ جي اتر- ايرنديـن سرحد واري ماڇيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ بابت آهي، جيڪو راقم جي ترغيب تي محترم محمد فاضل شيخ مڪمل ڪيو آهي. لائق مصنف سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جو ميمبر آهي. ڊگري ڪاليج جي سطح تي سنڌي پروفيسر ٿي رهيو آهي ۽ سنڌي درسي ڪتابن جي مطالعي ۽ تصحيح سان سندس گهاٽو تعلق رهيو آهي. پنهنجي مطالعي ۽ تجربي جي بناء تي کيس سنڌي ٻوليءَ جي صحيح ڄاڻ حاصل آهي، خاص طرح ماڇيلي- اباوڙي واري پاڱي جو ٻوليءَ جي، جتي هو ڄائو نپيو ۽ وڏو ٿيو. انهيءَ ويجهي تعلق ۽ تجربي جي ڪري ۽ ان سان گڏ پنهنجي علمي صلاحيت ۽ محنت سان، لائق مصنف ماڇيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ تي هر نقطہ نظر کان ذهن اهم عنوانن هيٺ روشني وڌي آهي. ٻوليءَ جي مطالعي جي لحاظ سان، هيءَ تحقيقي مطالعو هڪ "مثالي مطالعي" جي حيثيت رکي ٿو، ۽ اميد تہ اداري طرفان موجوده دور ۾ هلندڙ سنڌي ٻولي جي وسيع مطالعي واري رٿا ۾ ڪافي ڪارگر ثابت ٿيندو.

٥ـ جمادي الاول ١٤١٣هہ
١ـ نومبر ١٩٩٢ع

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
چيئرمين
سنڌي لئنگويج اٿارٽي

مهاڳ

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي چيئرمين جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جن سنڌي ٻوليءَ جي تفصيلي ۽ اجمالي مطالعي جي ضرورت کي محسوس ڪندي، اداري پاران ڪوشش ڀرپور نموني ڪئي ته سنڌي ٻوليءَ جي مختلف محاورن تي مواد گڏ ڪرڻ ۽ ان جي ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ لاءِ، اداري جي ميمبر صاحبن آڏو اهڙي رٿ پيش ڪئي. ۽ ماٿيلي- اباوڙي علائقي جي ٻوليءَ تي لکڻ لاءِ مون کي آماده ڪيائون.

"ماٿيلي - اباوڙي" جي ٻولي، سنڌي ٻوليءَ جي اترادي محاوري جو هڪ زرخيز ڀاڱو آهي، جنهن تي مواد هٿ ڪرڻ لاءِ، مون انهن اراضين جو انتخاب ڪيو آهي، جن ۾ ٻولي ۽ گرامر جا انوکا ۽ نرالا نمونا استعمال ٿين ٿا. ڪوشش اها ڪئي ويئي آهي ته هن علائقي جو ٻوليءَ سان واسطو رکندڙ صرف توڙي نحو جي سيني ڦيرين گهيرين جو مڪمل رڪارڊ مهيا ڪيو وڃي، پر وقت جي ڪمي سبب، ٿي سگهي ٿو ته اڃا ڪافي ڳالهيون رهجي ويون هجن. سڀ کان وڌيڪ ڌيان اباوڙي جي ٻوليءَ تي ڏنو ويو آهي.

اباوڙي تعلقي جي اڪثر ڪري ڳوٺ ڳوٺ جي ۽ اڃا به پاڙي پاڙي جي ٻولي ٻي آهي. گهر گهر سان گڏ هوندو، جنڊرو جنڊري سان لاڳيتو، ورو وري ٿي چڙهيل، ته به ٻوليءَ جو فرق منجهي نه سگهيو هوندو. هر قبيلي ۽ هر ذات جي ٻوليءَ ۾ ڪانه ڪا اختلافي صورت ضرور نظر ايندي. ورهين کان بلڪ صدين کان ساڳي وسنديءَ ۾ آباد ماڻهن جي لهجي، لفظي ذخيري ۽ صرف ونحو جي سٽاءَ ۾ هيڏو فرق سچ پچ حيرت انگيز آهي. ڪاڇيلا ۽ مَلِڪ ايامن کان هڪ ئي ڳوٺ ۾ ويٺا آهن. ڪپڙي لٽي ۾ فرق ڪونهي، پر ڳالهائڻ وقت پڌرا ٿيو پون. اباوڙي ۽ ڏهرڪيءَ جا هندو هتان جا قديمي باشندا آهن، پر سندن ٻوليءَ جي نحوي بناوت وچان ئي ٽرين آهي.

ظاهر آهي تہ هن علائقي جي ٻولي ۽ ان جي گرامر جي باريڪين کي تحريري شڪل ۾ محفوظ ڪرڻ جي هيءَ ابتدائي ڪوشش ڪئي ويئي آهي، جنهن کي ڪنهن بہ صورت ۾ حرفِ آخر سڏي نٿو سگهجي. هوئن بہ هر ڳوٺ ۽ هر قبيلي تائين پهچي نہ سگهڻ ڪري، ڪيترئون اهم ڳالهيون رهجي ويون هجن، پر ايترو ضرور آهي تہ ادبي صداقت ۽ علمي ديانتداريءَ جي اصول کي ملحوظ رکندي گڏ ڪيل مواد ۾، پنهنجي طرفان نہ تہ ڪا ٻيچ - گهڙ ڪئي آهي، ۽ نہ وري ان جي سوڌ سنوار جي ڪوشش ڪئي آهي. صرف ونحو جي عميق مطالعي ۾ دلچسپي رکندڙ عالم يا صوتيات جا ماهر اُميد تہ هن ڳالھ کي قدر جي نگاھ سان ڏسندا.

شيخ فاضل

مقدمو

ٻولي، انسانن جي گروهي تشخص ۾، انتهائي اهم ڪردار ادا ڪري ٿي. انهيءَ ۾ ڪو شڪ نہ آهي تہ ڪنهن علائقي ۾ رهائش پذير ماڻهن جو حسب نسب، خوراڪ پوشاڪ، رهڻي ڪهڻي خواه تهذيب ۽ ثقافت ڪين ٻين علائقن جي رهواسين جي ڀيٽ ۾ جداگانہ سڃاڻپ عطا ڪن ٿا، پر سندن انفراديت جو اهڃاڻ وري بہ ٻولي ئي ٿئي ٿي. سموريون ٻوليون گهڻو ڪري پنهنجي علائقي جي نالي پٺيان سڏجن ٿيون، ان جو بہ سبب آهي: جيئن تہ هرڪا ٻولي پنهنجي خطي جي جغرافيائي حالتن، ۽ انهن حالتن جي اثر هيٺ زندگي بسر ڪندڙ انسانن جي اربع عناصر، مخصوص ڪاڌ خوراڪ، جبلتن، عادتن ۽ جذبن جي مرهونِ منت ٿئي ٿي، تنهنڪري ٻوليءَ جي صوتيات ۽ صرف و نحو تي انهن ڳالهين جو تمام گهڻو اثر ٿئي ٿو. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي تہ ٻولي انساني اصل نسل جي اختلاف، جغرافيائي حالتن جي غير يڪسانيت ۽ ڪاڏي ڀيتي جي تبديلين کان گهڻي قدر متاثر ٿئي ٿي.

دنيا جي مکيہ ٻولين مان ڪنهن بہ هڪ جو گهري نظر سان جائزو وٺبو تہ اها اسان کي ڪيترين ئي ننڍڙين ٻولين جو مجموعو نظر ايندي. ان جو ڪارڻ بہ گهڻو ڪري نسلي اختلاف ۽ مختلف جغرافيائي حالتون آهن. مکيہ ٻوليءَ يا ڀاشا جون اهي ننڍڙيون ٻوليون يا اپڀاشائون وري تقسيم در تقسيم وجن ٿيون ننڍڙن ڀاڱن ۾ ورهائبيون، تان جو ائين پيو ڀاسندو آهي تہ هر شهر ۽ هر ڳوٺ جي ٻولي، ٻين شهرن يا ڳوٺن جي ٻولين کان ڪجهہ نہ ڪجهہ مڙيوئي ٻي نموني جي آهي. انهن اپڀاشائن کي عام طرح ٻوليءَ جا محاورا سڏيو ويندو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي رائج تحريري محاوري کان علاوه ٻين محاورن جو مطالعو ۽ جائزو پڻ پنهنجي جاءِ تي وڏي اهميت رکي ٿو. لسانيات جي عالمن لاءِ،

ٻوليءَ جي ٻڻ بنياد جي ڄاڻ حاصل ڪرڻ توڙي ٻين ٻولين سان سندس تقابلي مطالعي لاءِ انهن محاورن جو اڀياس لازمي ٿيو پوي، خصوصاً اهڙن محاورن جو جائزو تہ تهائين ٿي ضروري سمجهيو وڃي ٿو، جيڪي لسانيات جي اصولن ۽ صرف ونحو جي قاعدن موجب رائج تحريري محاوري کان وڌيڪ اهميت وارا آهن.

سنڌي، برصغير پاڪ و هند جي مکيہ ۽ قديمي ٻولين ۾ شمار ٿئي ٿي. ان جو دائرو نہ رڳو سنڌ تائين محدود آهي، پر سنڌ کان ٻاهر بہ وسيع علائقي ۾ ڳالهائي وڃي ٿي. سنڌيءَ جي وسعت جو اندازو هن ڳالهہ مان لڳائي سگهجي ٿو تہ اها گهڻ ۾ گهٽ ڏهن محاورن تي مشتمل آهي، جن مان هر محاورو پنهنجي جاءِ تي هڪ نندي ٻوليءَ جو درجو رکي ٿو. سنڌي ٻوليءَ جي رائج تحريري محاوري جي حيثيت کان انڪار ڪري نٿو سگهجي، پر جيئن تہ اهو محاورو تحرير جي قيد ۾ اچي چڪو آهي، تنهنڪري ان ۾ فطري تبديليون رڪجي چڪيون آهن. ٻين لفظن ۾ ائين چئبو تہ ٻوليءَ جي موجوده مقبول محاوري جي تحريري صورت ان جي ارتقاء ۾ رڪاوٽ ثابت ٿي آهي، ۽ ٻولي قدرتي تبديلين کان محروم ٿي ويئي آهي. ان جي مقابلي ۾، ٻوليءَ جا ٻيا ثانوي حيثيت رکندڙ محاورا سهل پسندي ۽ تخفيف جي عمل مان گذرندي، جيڪا شڪل اختيار ڪري چڪا آهن، تنهن جو مطالعو نہ فقط ٻوليءَ جي اندروني سٽاءَ کي سمجهڻ ۾ رهنمائي ڪري ٿو، پر ٻوليءَ جي تدريجي ارتقاء جي تاريخ جي اهڃاڻن ڳولڻ ۾ بہ مدد ڪري ٿو. رائج تحريري محاوري کان علاوه باقي محاورا جيئن تہ گهڻو ڪري تحريري صورت ۾ نہ هوندا آهن، تنهنڪري هڪڙي تحريري صورت کي ٻي تحريري صورت سان پيٽڻ جو وجهہ نہ ملندو آهي. اهوئي سبب آهي، جو تنقيد جي دٻ دٻاءُ نہ هئڻ ڪري، اهڙن محاورن ۾ تخفيف ۽ سهل پسنديءَ جو رجحان زور وٺي وڃي ٿو. انهيءَ ڳالهہ کي نظر ۾ رکي، لسانيات جي ماهرن لاءِ، اهڙن محاورن جو اڀياس نهايت ضروري ٿيو پوي. هن ڏس ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ماٿيلي- اباوڙي علائقي جي ٻولي بابت مون پنهنجي طرفان حتي المقدور ڪوشش ڪري مواد ڪٺو ڪيو

آهي، ۽ مختصر طور تي ان جو تجزيو بہ ڪيو اٿم، اُميد تہ اهو مواد اڳتي هلي، ٻوليءَ جي پارکن لاءِ گهڻي سهولت پيدا ڪري سگهندو.

اترادي ٻولي

لسانيات جي ڪن ماهرن اترادي محاوري کي "سِرائِلي ٻولي" سڏيو آهي، جو تہ اها ٻولي، سنڌ جي ان طبعي ڀاڱي ۾ ڳالهائي وڃي ٿي، جنهن کي "سرو" ڪوٺجي ٿو. اها ڳالهہ ڪنهن حدتائين ڪٿي تسليم ڪجي، پر سري جي حدن کي، اترادي محاوري جون سرحدون سمجهڻ، ڪنهن بہ حالت ۾ درست نہ آهي. ڪنهن بہ خطي جي "طبعي جاگرافي" ۽ "لساني جاگرافي" ۾ صد في صد مطابقت اتفاقي تہ ٿي سگهي ٿي، پر عمومي طور تي ائين نہ آهي. ڀيرو مل مهرچند آڏواڻي "سري" جي ٻوليءَ جون حدون ٻڌائيندي چوي ٿو تہ، "ٻوليءَ جي مطلب لاءِ تلهي ليکي ڇئبو تہ خيرپور رياست (موجوده خيرپور ضلعو) ڪان وٺي ويندي اٻاوڙي تعلقي تائين، ۽ سيوهڻ- دادوءَ کان وٺي سڄو لاڙڪاڻو ضلعو توڙي شهدادڪوٽ (لاڙڪاڻو ضلعو) ۽ جيڪب آباد وارو پاسو ڪشمور تعلقي جي چيڙي تائين "سرو" آهي، ۽ اُتي جي ٻولي "سِرائِلي" اهي.*

اترادي محاوري جي جاگرافيءَ جي گهري مطالعي ڪان پوءِ، ڀيرو مل جي راءِ کي رڳو "تلهي ليکي" ئي قبول ڪري سگهبو، ڇو تہ خيرپور ضلعي جي اوڀر واري وسيع اراضي، توڙي روهڙي، ميرپور ماٿيلي ۽ اٻاوڙي تعلقن جي اوڀرندي طرف واري وڏي پٽيءَ ۾، سنڌيءَ جو سنڌون سڏو ٿري محاورو ڳالهايو وڃي ٿو. ٻئي طرف جيڪب آباد ۽ لاڙڪاڻي ضلعن جي اولهندي پاسي بلوچستان جي شورن ۽ سبيءَ واري علائقي ۾ بہ اترادي محاورو رائج آهي. اٻاوڙي تعلقي جي اتر ۾ وري ماڇڪي جي ٻوليءَ جو گهڻو اثر آهي، اتان جي ٻوليءَ کي "سرائيڪي- سنڌي" تہ سڏي سگهجي ٿو، پر ان کي اترادي ٻولي يا سِرائِلي ٻوليءَ ۾ شمار ڪري نہ سگهبو.

* "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ" ڇاپو ٻيو، سال ١٩٦٦ع، ص٩٦

پيرو مل جي لکڻ موجب سيوهڻ ۽ دادو سريلي ٻوليءَ ۾ شامل آهن، پر پاڻ اڳتي هلي، دادو تعلقي کي وچولي ٻوليءَ ۾ شمار ڪري ٿو. سندس چوڻ آهي تہ سري ۽ لاڙ جي وچ وارو ڀاڱو "وچولو" سڏجي ٿو، جنهن جون حدون ڪنڌياري ۽ دادو تعلقن جي اتر واري ڀاڱي کان وٺي، هيٺ ڪوٽڙي ڊويزن تائين آهن. اهو سنڌ جو "وچولو" يعني وچ وارو ڀاڱو آهي، ۽ اتي جي ٻولي "وچولي" ڪوٺجي ٿي(١)

اڳتي هلي پيرو مل سيوهڻ ۾ بہ سِريلي ٻوليءَ (اترادي محاورو) کي رائج نٿو سمجهي، اهڙو اظهار سندس هيٺينءَ راءِ مان ٿئي ٿو:

"سري وانگر ساهتي پرڳڻي ۾ ڪاٽي، ڪاڏي، جاڏي، تاڏي، جاٽي ۽ تاٽي چون ٿا. سيوهڻ پاسي ڪٿي، ڪيڏي، جيڏي، جتي ۽ تتي بہ چون"(٢)

ساڳي ٻوليءَ جي محاورن کي ڪن حدن اندر بند ڪري نٿو سگهجي، اهي هڪ ٻئي جي سرحدن اندر دخل اندازي ڪري سگهن ٿا. مثن نہ ڪا! چوڪي آهي نہ پهرو. پيرو مل ڪاٽي ڪاڏي وغيره ظرفن کي سري ۽ ساهتيءَ ٻنهي هنڌن تي رائج ڏيکاريو آهي، حالانڪہ پاڻ چوي ٿو تہ ساهتي وچولي ۾ آهي. نہ رڳو ايترو، پر جن لفظن، اصطلاحن ۽ ٻهاڪن کي رڳو ساهتي پرڳڻي ۾ رواج هيٺ ڄاڻايو اٿس، تن مان بہ گهڻا ٺٽا اترادي محاوري ۾ ڳالهايا وڃن ٿا. پيرومل جو وڌيڪ چوڻ آهي تہ، "ساهتي پرڳڻي ۾ ڪي علحده لفظ، اصطلاح ۽ ٻهاڪا عام آهن، جي ٻين هنڌ عام نہ آهن."(٣) هن اهڙن لفظن ۽ اصطلاحن وغيره جا مثال بہ پيش ڪيا آهن، جهڙوڪ اڪرس معنيٰ گهٽ يا گرمي ساهتي پرڳڻي ۾ عام آهي تہ اتر سنڌ ۾ بہ اهو لفظ ساڳيءَ معنيٰ ۾ استعمال ٿئي ٿو، البتہ اتر سنڌ ۾ مؤنث تي ڪم اچي ٿو. ساڳيءَ طرح پشُن بدران ڏوڪڙ ۽ گهٽو بدران ڪوڙ جو استعمال بہ اتر سنڌ ۾ عام آهي. پيرومل جي ٻيان ڪيل ساهتيءَ ۾ مروج ٻهاڪن مان بہ اڪثر اتر

---

(١) سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ: صفحو٩٢.
(٢) ايضا، ص ١١٣
(٣) ايضا، ص ١١٦

سنڌ ۾ رائج آهن، مثلاً: "اول پيٽ پنجوڙ جو، پار ٻچا سڀ پوءِ." "اهڙي جڻ ڪياڻينس، جهڙي ٻرڙي ڪٺي پارن سان." "چريا ڏيئي چار، واڇان وڃي هڪڙي."

حقيقت ۾ ٻوليءَ جي محاورن جون سرحدون متعين ڪرڻ انتهائي مشڪل ڪم آهي. جيستائين ٻوليءَ جي سيني محاورن جو تفصيلي مطالعو نہ ڪبو، تيستائين ڪنهن هڪ محاوري جي پکيڙ ۽ اراضيءَ متعلق وثوق سان ڪجهہ چئي نہ سگهبو. بس ائين ڪٺي چئجي تہ "اترادي محاورو" لاڙڪاڻي، شڪارپور، جيڪب آباد، سکر ۽ خيرپور ضلعن تي پکڙيل آهي، البتہ اُهي اراضيون، جي بلوچستان، پنجاب ۽ هندوستان سان بلڪل متصل آهن، تن ۾ سنڌن قريبي علائقي وارين ٻولين جو اثر آهي، جنهنڪري اتي ڳالهايل ٻولين کي نج اترادي محاورو سڏي نہ سگهبو.

اتراڏي ٻوليءَ جي اهميت

دنيا جون اهم ۽ مکيہ ٻوليون مختلف محاورن ۾ ڳالهايون وڃن ٿيون. پنهنجي جاءِ تي اهي سمورا محاورا معياري ليکي سگهجن ٿا. جيڪڏهن ڪنهن هڪ محاوري کي معياري محاوري جو درجو حاصل ٿي وڃي ٿو، تہ اها ان محاوري ڳالهائيندڙن جي خوش نصيبي چئبي. پر اهو ضروري آهي تہ ساڳيءَ ٻوليءَ جا ڪي ٻيا محاورا جيڪڏهن ادبي لحاظ کان مالا مال آهن، لغت جو ذخيرو منجهن جهجهو آهي ۽ صرفي توڙي نحوي طور تي، معياري محاوري کان بهتر ۽ مستحڪم قاعدن جا حامل آهن، تہ اهڙن محاورن کي رائج محاوري تي فوقيت ۽ اوليت ڏيئي سگهجي ٿي. اهي محاورا ڀل تہ معياري محاوري جي جاءِ وٺي نہ سگهن، پر سندن حيثيت ۽ اهميت جو اقرار ان وقت ضرور ڪرڻو پوندو، جڏهن ٻوليءَ جي ارتقائي تبديلين جي اصولن تي تحقيق ڪرڻ جي ضرورت پيش ايندي.

سنڌي ٻوليءَ جي رائج تحريري محاوري کي موجوده حيثيت بالڪل اتفاقي طور تي ملي آهي، جنهن کي سياسي ضرورت ۽ ناگهاني حالتن جي پيداوار چئي سگهجي ٿو، ورنہ موجوده تحريري محاوري کي جيڪڏهن ٻوليءَ جي قاعدن قانونن واري ڪسوٽيءَ تي پرکبو تہ پنهنجو معيار وڃائي ويهندو.

موجوده تحريري محاوري کي جن سياسي مجبورين ۽ اتفاقي حالتن جنم ڏنو، تن جو ذڪر هن ريت ڪري سگهجي ٿو، تہ اقتدار جي واڳ جڏهن ٽالپور اميرن جي هٿن مان کسجي ويئي، ۽ سنڌ ۾ برطانوي راڄ قائم ٿي ويو، تڏهن حيدرآباد ۽ ان جي گردو نواح کي سياسي طور مرڪزي حيثيت حاصل ٿي، ۽ سنہ ١٨٥٣ع ۾ سنڌ جي تعليم کاتي جڏهن سنڌي ٻوليءَ ۾ درسي ڪتابن جي ضرورت محسوس ڪئي، تڏهن اهو ڪم حيدرآباد جي پڙهيل ڳڙهيل ماڻهن جي سپرد ڪيو ويو. هاڻي سوال آهي تہ ان زماني ۾ جيڪڏهن انگريزن جي سياسي قوت جو مرڪز خيرپور يا سکر هجي ها تہ ڇا پوءِ حيدرآباد جي عالمن کان درسي ڪتاب لکرائجن ها! ظاهر آهي تہ اهو ڪم پوءِ خيرپور يا سکر جي دانشورن کان ئي ورتو وڃي ها، ۽ لامحالہ اتراڏي محاورو

ٿي معياري درجو ماڻي ها.

لسانيات جي ماهرن ۾ سڀ کان پهريون عالم، جنهن اتراڏي محاوري جو ڳوڙهو اڀياس ڪيو، سو ڊاڪٽر ارنسٽ ٽرمپ هو. اتراڏي محاوري جي اهليت ۽ اهميت کي محسوس ڪندي، هو صاحب لکي ٿو ته:

"The northern or Siraiki (Sireli) dialect has remained for more original and has preserved the purity of pronunciation with more tenaciousness than the Southern one.*

ڊاڪٽر ارنسٽ ٽرمپ کان پوءِ سنڌي ٻوليءَ جي مختلف محاورن تي تحقيق ڪندڙ عالمن ۾، گريئرسن جو نالو سر فهرست آهي. گريئرسن جي خيال ۾ اتراڏي محاوري ڳالهائيندڙن جا اچار، معياري سنڌي ڳالهائيندڙن جي اُچارن کان وڌيڪ چٽا آهن. سندس چوڻ آهي ته:

"Siraiki (Sireli) Sindhi differs from the Standard. Sindhi having a more clearly articulated pronunciation and slightly diferent vocabulary.*

اتراڏي محاوري جي اڀياس مان معلوم ٿئي ٿو ته هيءُ محاورو لغت جي اعتبار کان وڌيڪ شاهوڪار ۽ گرامر جي قاعدن قانونن جي بي مثال پختگيءَ جو حامل آهي. هن محاوري ۾، سنڌي ٻوليءَ جي ٻين محاورن جي ڀيٽ ۾، نهايت قيمتي مواد موجود آهي، جنهن جي آڌار تي سنڌي ٻوليءَ جي ارتقائي تاريخ معلوم ڪرڻ جا گهڻا موقعا ميسر ٿي سگهن ٿا. هن محاوري جي اهميت بابت ڀيرو مل مهرچند آڏواڻي "ٺيٺ ڪري ٻولي" (Standard dialect) جي عنوان هيٺ لکي ٿو ته:

"سيني ملڪن ۾ جيڪي اڀياشائون ڪم اچن ٿيون، تن مان ڪنهن هڪڙيءَ کي گهڻو شرف مِلي ٿو ۽ اهائي ڪتابن ۾ ڪم اچي ٿي. ڪڇ ۽ لسٻيلو هاڻوڪي سنڌ کان ٻاهر آهن، تنهنڪري ڪڇڪي ۽ لاسيءَ جي ڳالهه کي ڇڏي، باقي اتر سنڌ جي اڀياشائن تي ويچار ڪبو ته معلوم ٿيندو ته هر ڪا پنهنجي پنهنجي جاءِ تي ٺيٺ (اُچي) سنڌي آهي ۽ ڪري ٻولي

* Dr. Trompp: Sindhi Grammar. Introduction, p.II.

* Linguistic Survey of India. Vol: viii. Part I, page.140

†(Standard dialect) ٿي ڪم اچڻ جي لائق آهي، مثلاً سري ۽ شڪارپور طرف جي ٻولي مٺي ۽ رسيلي آهي. ساميءَ جي سلوڪن جي سنڌي، ۽ سچل، بيدل ۽ بيڪس جي رسالن جي سنڌي ڪتابن ۾ ڪم آڻبي، تہ بيشڪ سونهندي.(١)

هڪ محاوري تي ٻئي محاوري جي فوقيت جو گهڻو مدار گرامر جي اصولن تي هوندو آهي. دراصل ٻوليءَ جي تورتڪ لاءِ گرامر ئي هڪ وسيلو آهي. ڪو محاورو گرامر جي قاعدن قانونن کي جيترو قريب هوندو ۽ مستثنيات کان جيترو بعيد هوندو، اوترو سندس معيار اعليٰ ليکبو. ڀيرو مل گرامر جي اصولن جي روشنيءَ ۾، اتراڌي محاوري جي ڪن خصوصيتن جو اظهار ڪيو آهي، جن جو ذڪر سندس ئي لفظن ۾ پيش ڪجي ٿو: سري ۾ چون "آيم" ۽ "چوندو مانس". ٻين هنڌ چون "آيس" ۽ "چوندو سانس". ٻئي نمونا رواج ڪري صحيح آهن، پر گرامر جي قاعدن موجب چئبو تہ وڌيڪ صحيح سرحد سنڌ وارا آهن؛ جڏهن ڳالهہ ڪندڙ پنهنجي اچڻ جي ڳالهہ ڪري، تڏهن "م" پڇاڙي ڪم آڻڻ صحيح آهي، ڇاڪاڻ تہ اها ضمير متڪلم جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ لاءِ آهي. ٻين هنڌ ڪٿي "م" تہ ڪٿي "س" پڇاڙي ڪم آڻين ٿا. جا ضمير غائب جي معنيٰ ڏيکاري ٿي. مثلاً چون "آيس" ۽ "ويس" پر "لکيس" بدران چون "لکيم." "پڙهيم" معنيٰ "مون پڙهيو" ۽ پڙهيس" معنيٰ "مان پڙهيس."(٢)

ٻئي هنڌ ڀيرو مل زمان ماضي مطلق جا مثال ڏيئي، ٻنهي محاورن جي ڀيٽ ڪري، اتراڌي محاوري جي قاعدن جي فوقيت جو اظهار ڪيو آهي.هن جو چوڻ آهي تہ: "هو ويو". "و" مٿان زبر، پر ٻين هنڌ زير ڏين ٿا. حقيقتون سري وارا صحيح آهن؛ "وڃڻ" لفظ جي منڍ ۾ "و" جي مٿان زبر يعني "آ" جو اچار آهي، تہ "ويو" لفظ جي منڍ ۾ بہ ساڳيو "آ" جو اچار هئڻ گهرجي.(١)

---

(١) سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، ڇاپو ٻيو، سال ١٩٦٦ع، صفحو ٩٢ ۽ ٩٣
(٢) ايضاً، ص ١٠٣

لسانيات جا ماهر سنڌي ٻوليءَ ۾ ٻٽين ضميري پڇاڙين کي وڏي اهميت ڏين ٿا، ڇو تہ اهي پڇاڙيون برصغير هند و پاڪ جي ٻين ٻولين مان يا تہ تقريبا ختم ٿي ويون آهن، يا وڃن ٿيون ختم ٿينديون. جيتوڻيڪ اها خصوصيت سنڌي ٻوليءَ جي سڀني محاورن ۾ موجود آهي، تہ بہ ائين چوڻ ۾ ڪو وڌاءُ نہ ٿيندو تہ اتراڏي محاوري ۾ ٻٽين ضميري پڇاڙين جو اجا گهڻو زور آهي.

ڊاڪٽر ارنسٽ ٽرمپ، ضميري پڇاڙين جي استعمال کي سنڌي ٻوليءَ جو خاص اهڃاڻ ٿو سمجهي. هو فرمائي ٿو تہ (٢)؛

"The use of these Suffixes constitutes quite a peculiar feature of the Sindhi language and distinguishes it very advantageously from all the kindred idioms of India, which are desitute of pronominal suffixes. (2)

حقيقت ۾ اهي ٻٽيون ضميري پڇاڙيون ئي آهن، جن جي ساخت ۽ تبديلين جي اصولن تي بحث ڪري، اسان ٻوليءَ جي قدامت بابت ڪا معتبر راءِ قائم ڪري سگهون ٿا. انهن پڇاڙين جو ڀرپور استعمال جيترو اتراڏي محاوري ۾ ملي ٿو، اوترو ٻئي ڪنهن سنڌي محاوري ۾ نہ آهي. اتراڏي محاوري جي ٻٽين ضميري متصل پڇاڙين تي هن بعد ايندڙ صفحن ۾ مون سير حاصل بحث ڪيو آهي، ۽ واضح ڪيو آهي تہ اتراڏي محاوري ۾ اسان کي سنڌي گرامر جون بيشمار ڦيريون گهيريون نظر اينديون.

---

(١) سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، ڇاپو ٻيو، سال ١٩٦٦ع، ص ١٠٥

(٢) ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ؛ سنڌي گرامر، صفحو ٢٢٥

"ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ جو دائرو ۽ قسم

"ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ جي دائري ۾ "اباوڙي" ۽ "ميرپورماٿيلي" جا ٻئي تعلقا ۽ "گهوٽڪي" تعلقي جو اتريون اڌ اچي وڃي ٿو. هن علائقي جون سرحدون اهڙن علائقن سان لڳن ٿيون، جن جي ٻولي خواه جغرافيائي بيهڪ هن خطي کان ٿورو ٻئي نموني جي آهي. هن علائقي جي اتر ۾ بهاولپور ڊويزن جو سرائڪي ڳالهائيندڙ علائقو، اوڀر ۾ راجستاني ٻولي ۽ ثقافت وارو خطو، ڏکڻ ۾ سنڌي ڳتيل آبادي ۽ اولهه ۾ بلوچستاني بودوباش کان متاثر ضلعي جيڪب آباد جي سرحد آهي.

هن علائقي ۾ هونئن تہ گهڻيون قومون آباد آهن، پر تعداد ۾ بلوچن چاچڙن ۽ مهرن جي گهڻائي آهي. بلوچن ۾، بلوچي زبان ڳالهائيندڙن جو تعداد تمام ٿورو آهي. ڪي بلوچ قبيلا سنڌي بہ ڳالهائن ٿا، پر اڪثر بلوچن جي ٻولي سرائيڪي آهي. شر بلوچ، جي هن علائقي ۾ جهجهي انداز ۾ رهن ٿا، سي سنڌي ٻولي ڳالهائن ٿا. "ترٽ" ۽ "ڪوش، جي "شرن" جيان جتوئي بلوچن جي شاخ آهن، سي پڻ سنڌي ٻولي ڳالهائن ٿا، پر انهن جي سنڌي ۽ "شرن" جي سنڌي هڪٻئي کان گهڻو مختلف آهي. ڏنو وڃي تہ گرامر جي لحاظ کان شرن جي ٻولي، عام سنڌي کان انوکي ۽ نياري آهي. سندن لهجو تہ هيڪاري عجيب قسم جو آهي. اهو ڪنهن ٻئي سنڌي لهجي سان ميل ئي نٿو کائي، ۽ نہ وري سنڌ جي ٻئي ڪنهن علائقي جي "شرن" جو لهجو ۽ ٻولي "ماٿيلي- اباوڙي" علائقي جي "شرن" جي ٻولي ۽ لهجي سان مطابقت رکي ٿي. شرن جي ٻولي ۽ لهجي تي تحقيقاتي ڪم ڪرڻ جي ڪافي گنجائش موجود آهي.

"چاچڙ" هن علائقي جا قديم باشندا سڏيا وڃن ٿا. تمام ٿورن گهرانن کان سواءِ هن علائقي جي چاچڙن جي ٻولي تقريبا هڪ جهڙي آهي، ۽ اها ماٿيلي- اباوڙي جي عام ٻولي سڏجي ٿي. مهرن جا ڪي قبيلا ماٿيلي- اباوڙي علائقي

جي آڳاٽن باشندن ۾ ليکيا وڃن ٿا، پر گهڻا سپ راجستان مان هجرت ڪري، هت آباد ٿيل آهن. انهيءَ هوندي بہ سمورن مهرن جي رهڻي ڪرڻي بين مقامي ماڻهن کان جداگانہ آهي. ”مهر“ قوم ثقافتي ۽ تمدني تبديلين کي تمام ٿورو قبول ڪيو اهي، ۽ اڃا تائين پنهنجي انفراديت کي برقرار رکيو اچي. پر جڏهن بہ بلوچ ۽ غير بلوچ قومن جي تفريق رونما ٿئي ٿي، تڏهن ”مهر“ پاڻ کي بين غير بلوچن قومن سان ملائي، ”ڄاموٽ“ سڏائن ٿا. ”بلوچن“ ۽ ”ڄاموٽن“ کي مقامي اصطلاح موجب ”گهگهيلا“ ۽ ”چِٽ- پُٽ“ سڏيو وڃي ٿو. بين لفظن ۾ هيئن چئجي تہ گهگهي پهريندڙ عورتن جو اولاد ”گهگهيلو“ سڏجي ٿو ۽ ”چِٽ“ يا پَڙي پهريندڙ عورتن جي اولاد کي ”چِٽ- پُٽ“ ڪوٺبو آهي. ”مهر“ قوم جون عورتون گهڻي ڀاڱي پنهنجي ريت رسم موجب ”چِٽِ“ پهرين ٿيون.

”ماڇيلي- اباوڙي“ علائقي ۾ بلوچن جيان ڄاموٽن ۾ بہ سرائيڪي ڳالهائيندڙ قومون گهڻي تعداد ۾ آهن. انهن کي جڏي، جيڪڏهن ”سنڌي“ يا ”سرائڪي آميز سنڌي“ ڳالهائيندڙ قومن جي گروهہ بندي ڪبي تہ اُهي اسان کي ڇهن قسمن ۾ ورهايل نظر اينديون، مثلاً: (١) ملڪ، ڪاڇيلا، ٽانوري وغيره جيڪي ”سرائيڪيءَ کان متاثر سنڌي“ ٻولي ڳالهائيندا آهن (٢) ڀُٽا، گهنيا، چاچڙ، ڏهر، رَهَڙ، کنيڙا، سُپيا، سيلرا، شيخ، راڄڙي، مهاٿا، ڊکڻ، لوهر، ڪنير، ڪوير، ڪٽي، سومرا، ڪوري، موڇي، حَجم، ٽڙت بلوچ، ڪوش بلوچ وغيره، جيڪي ماڇيلي- اباوڙي جي عام اتراڌي ٻولي ڳالهائن ٿا (٣) مهر، راڄڙ، مگريا وغيره جيڪي ”راجستاني ٻولين کان متاثر سنڌي“ ڳالهائيندڙ آهن (۴) شربلوچ، جن جي ٻوليءَ کي ”شرڪِي ٻولي“ سڏيو وڃي ٿو، (۵) هندو، جن جي ٻولي ”هِندُڪِي سنڌي“ سڏجي ٿي (٦) ماڇي يا سولنگي، ٿِهلي يا ڇهواڻ، ڌانڌو، ڪٽا وغيره، جن جي ٻوليءَ کي ”سنڌي آميز سرائيڪي“ سڏي سگهجي ٿو.

ٻولين جي مٿي ڄاڻايل تقسيم جو مدار تہ قومن جي گروهہ بندي تي آهي،

پر اراضين جي لحاظ کان ٻه ٻولين تي نالا رکيل آهن، مثلاً: "ماچڪي" جي ٻولي، "ٻوڙيءَ" جي ٻولي، "لانگهي" جي ٻولي وغيره (١)· ماچڪي جي حدن اندر جيڪي قومون رهن ٿيون، سي گهڻو ڪري ماچين واري ٻولي ڳالهائن ٿيون، جنهن کي سنڌي ۽ سرائيڪيءَ جو مرڪب سڏي سگهجي ٿو. لانگهي ۾ به مختلف قومون رهن ٿيون، پر انهن سڀني جي ٻولي ماچڪي جي ٻوليءَ جهڙي آهي. ساڳيو حال ٻوڙيءَ واري اراضيءَ جو آهي. ماچڪي ۽ لانگهي جي ٻوليءَ تي ڀيرومل به تبصرو ڪيو آهي، پر اهو سطحي ۽ اڌوگابرو آهي. هن "اباوڙي طرف جي ٻولي"ءَ جي عنوان هيٺ پنهنجي تصنيف سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ ۾ هن طرح لکيو آهي:

"ٻوليءَ جي نموني لاءِ هڪ مثال ڏجي ٿو
هڪڙي جا سُمهي مَٽي،
ٻي جا پوي ٽيڙ، ته نه چَڙهندو نه چَڙهي.

يعني هڪڙي ڳالهه ته مٽي (ڪُڏ تي يا پيهي تي) سمهي تي، ۽ ٻي ڳالهه ته ٽيڙ يعني ماڪ پوي تي، تنهنڪري (تپ) جيڪڏهن نه چڙهيو هوندس، ته به چڙهندس." (٢)

هن مثال بابت رڳو ايترو چئي سگهجي ٿو ته اها ٻولي اباوڙي جي ٻولي هرگز ٿي نٿي سگهي. مثلاً اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ هن جملي جا لفظ هيٺين ريت ڳالهايا وڃن ٿا:

هن مثال وارا لفظ	اباوڙي جي ٻولي ۾ ساڳيا لفظ
هڪڙي	هڪ
جا	جو (ته)
سمهي	سُمهڊي آ

---

(١) ماچڪو (ماچين جو) اباوڙي تعلقي ۽ بهاولپور ڊويزن جي گڏيل سرحدي اراضي جو ٽڪرو، لانگهو ۽ ٻگ اباوڙي تعلقي جون ديهون.
(٢) سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ: ڇاپو ٻيو، ص١٠٨ ۽ ١٠٩

پوي	پَونڊي آ
چڙهندو	چَڙهدو

دراصل هيءُ هڪ ذومعنيٰ جملو آهي، جو "لانگهي جي ٻوليءَ" ۾ چيل آهي. ٻين محاورن وارا "لانگهي" وارن تي ٺٺولي ڪرڻ لاءِ ايامن کان اهو جملو ياد رکيو اچن ٿا. قصو هن طرح آهي تہ، ڪنهن ماڻهوءَ جي نياڻي سرءُ جي موسم ۾ تپجي پيئي. تپ ٽيڻ جو سبب ڄاڻائيندي، هن لانگهي جي ٻوليءَ ۾، چيو تہ:

"چوري هڪ جو سُمهدي اي منجڻ تي، ٻيو پمدي اي ٽيڙ،
پڇي اڻ چڙهدو ٿي پيو چَڙهس."

يعني ڇوڪري هڪڙو تہ سمهي ٿِي مَنهَ تي، ٻيو وَري پئي ٿِي ماڪ، پوءِ اڻ چڙهندڙ (نہ ايندڙ) تپ بہ ٿو پيو چڙهيس. "ٽيڙ" جي معنيٰ آهي ماڪ.

پيرو مل ساڳئي عنوان هيٺ ٻئي هنڌ لکي ٿو تہ "اُچار بہ بگڙيل اٿن. جهڙوڪ چون تہ:

هو ماڻهو ڳُڙ پنّدو بہ وجي تہ ڪنّدو بہ وجي"

يعني ڳُڙ پنيندو بہ وڃي تہ ڪائيندو بہ وڃي. پنيندو بدران چون "پَنّدو" (پ ۽ ت ٻنهي جي مٿان زبر) ۽ "ڪائيندو" بدران چون "ڪَنّدو" (ڪ جي مٿان زبر ۽ همزي مٿان پيش).*

"اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ "پَنّدو" نہ هندو ڳالهائن ٿا نہ مسلمان. حقيقت ۾ هيءُ جملو "ڏانڏو" قوم جي ٻوليءَ لاءِ ضرب المثال طور ياد رکيو ويو آهي. اصل ڳالهہ هن طرح آهي تہ "ڏانڏو" (ڏونڏو) قوم جي هڪ سادي ماڻهو، "ڏهرن" جي سردار "ڄام ٻنيوءَ" جي تونگريءَ کان متاثر ٿي چيو تہ:

"ڄام صاحب اي بادشاهہ، توڙي جو "ڳُڙ" دو "هَنو" (گهوڙي جي زين) ڄاڻي نوهائي، پڇي "پنيندو" ٿي وَتي، تي ڳَوندو ٿي وَتي."

يعني ڄام صاحب وڏو ماڻهو آهي، گهوڙي جو "هَنو" ڪٺي ڳُڙ جو ٺهرائي، پوءِ

---

* سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ؛ ڇاپو ٻيو، صفحو ١٠٩

پلي هميشه ڳڙڪائيندو رهي.

ڀيرومل ساڳئي سلسلي ۾ لکيو آهي تہ "ڪيترا مسلمان ساڳئي جملي ۾ اڌ سنڌي تہ اڌ اُبي جي ٻولي ڪم آڻين ٿا. جهڙوڪ چون تہ "آءٌ ڀيو توکي ڳوليان، تون اِتي ڪڙوئي. حيرت جي ڳالهہ آهي تہ ڀيرو مل جهڙي محنتي مصنف انتهائي بي احتياطيءَ جو ثبوت ڏيندي، هڪ اهڙو جملو مثال پيش ڪرڻ لاءِ استعمال ڪيو آهي، جنهن جو فاعل "آءٌ" آهي. آءٌ جو لفظ سموري "سِري" ۾ ڪٿي بہ نہ ڳالهايو ويندو آهي. ان ڪان سواءِ "ڳوليان پيو" جي نحوي ترڪيب بہ "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ جي مزاج جي خلاف آهي. اباوڙي وارا "ڳوليان پيو" بدران چوندا آهن تہ "ڳوليندو پيو هان". "اِتي" تہ بنهہ "پنجابي ٻوليءَ" جو لفظ آهي. هتان جي ٻوليءَ جي گرامر موجب "ڪڙوئي" لفظ جي معنيٰ ٿيندي "ٻيلو اٿيئي." جڏهن تہ مصنف ان مان "ٻيلو آهين" جو مفهوم وٺڻ ٿو چاهي. اهڙي معنيٰ حاصل ڪرڻ لاءِ "ڪڙوئي" بدران "ڪڙوئين" چوڻ گهرجي. اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ هيءُ جملو هن طرح ٿيندو: "مان توکي ڳوليندو وَدو آن، تون اِتي ڪڙو هين."

ڌانڌن وانگر ماڇين جي ٻوليءَ جو هڪ مثالي ٽڪرو پڻ عام طرح ياد رکيو ويو آهي تہ: "لانگهي دو(١) ڪان، اِين، تي ٽِپي تي چڙهہ تي ٻيلو ٿِيکَدو اِين، چورن ڪون ٿُکُر ڪَس ڏِناٿِي، مَين پِي ڪَڙَڪ دو ماڇي اَين، ايجهو ڪم ڪَريسئِين، جو ڪَنويلي پِي نہ سُجائسِئِي." يعني: تون بہ "لانگهي" جو ڪانءُ آهين، ۽ دڙي تي چڙهيو ويٺو "ڪان-ڪان" ڪرين. ٻارن ڪان ماني ڳيا ڪسي ڏنا اٿيئي، آءٌ بہ "ڪڙڪ" (اباوڙي تعلقي جي هڪ اراضي) جو ماڇي آهيان. توسان اهڙي جٺ ڪندس، جو ڪانويلي (ڪانءُ جي مادي) بہ نہ سڃاڻي سگهندءِ.

لانگهي يا ماڇڪي جي ٻولي ۽ ماڇين، ڌانڌن، ڪٽن ۽ ٿهلين جي ٻوليءَ ۾ ڪو فرق ڪونهي. انهن ۾ جيڪڏهن ڪو اختلاف بہ آهي تہ اُهو جزوي آهي. انهي ٻوليءَ کي "سرائيڪي آميز سنڌي" چوڻ بدران "سنڌي آميز

---

(١) "دو" لفظ سرائيڪيءَ جي "دا" ۽ سنڌي جي "جو" جو امتزاج آهي.

سرائيڪي" سڏجي تہ وڌيڪ صحيح ٿيندو. هيٺ مختصر طور ماٿيلي- اباوڙي علائقي جي ٻوليءَ جي ڇهن ئي قسمن جي وضاحت مثالي جملن سان پيش ڪجي ٿي.

(١) سرائيڪي کان متاثر سنڌي ٻولي

١. نياپو مِلي "هُندي" تہ اچان "هائي." = نياپو ملي "ها تہ" اچان "ها."

مٿين جملي تي غور ڪرڻ سان معلوم ٿيندو تہ رائج تحريري محاوري ۾ ماضي شرطيہ جو معاون فعل "ها." هن ٻوليءَ ۾ "هائي" بڻجي ٿو وڃي. اُن کان سواءِ ساڳيو "ها." "هُندِي" تي بہ ڪم ايندو آهي. ماٿيلي- اباوڙي جي عام ٻوليءَ ۾ "هُندِي" بدران هُند بہ رائج آهي.

٢. اهو سائين وڏو ئي ڇو (وڏو+ آهي+ ٿيو)= اهو سائين وڏو آهي.

٣. اُٺ وڏي ٿيو (وڏو+ آهي+ ٿيو)= اُٺ وڏو آهي.

٤. ڏاڇي وڏي اي ڇي (وڏي+ آهي+ ٿي)= ڏاڇي وڏي آهي.

مٿين جملن جي سٽاءَ هوبهو سرائيڪي ٻوليءَ جهڙي آهي، اها صورت سنڌي ٻوليءَ جي ٻئي ڪنهن بہ محاوري ۾ مستعمل نہ آهي. هن ٻوليءَ ۾ فعل جي بناوت جو ٻيو نمونو بہ توجہ طلب آهي:

٥ . چار پُٽ اِنس (آهن+ س= ڪيس)= چار پٽ اٿس.

٦. چڱو ڪَر پَٽ هوئي (هيو+ آهي)= گهڻو پوڙهو هو.

٧. اُتي ڪو چور لڪل هويو آ (هيو+ آهي)= اتي ڪو چور لڪل هو.

٨ . گهر ۾ جِڻ هوئِن (هيا+ آهن)= گهر ۾ جڻ هئا.

مٿين جملن ۾ بہ "فعل" جي بناوت بالڪل سرائيڪي ٻوليءَ جهڙي آهي. نہ رڳو فعل، پر "ظرف" جي استعمال ۾ بہ سرائيڪيءَ جو اثر نمايان آهي. مثلاً: جَنگهان ماري ماري "مسائين" اِتي پُڳُئون (ٽنگون هڻي هڻي "مس" هت پهتا آهيون). سرائيڪيءَ وارا اهو جملو هن طرح چوندا "جنگهان مار مار، "مسائين" اِتان پُڳُوں". سنڌيءَ ۾ ٻئو ظرف "مس مس" بہ استعمال ٿئي ٿو، جيڪو سرائيڪيءَ ۾ "مَرمَسائين" "مَس مَسائين" يا "مَسائين مَسائين" ڪري ڪم آئيو آهي. هتي مستري غلام حسين ملڪ جا ڳالهايل مسلسل جملا، هن

ٻوليءَ جي وڌيڪ ترجماني ڪرڻ لاءِ پيش ڪجن ٿا:

مزور ھتون جا ھني،	مزور ھتان جا اٿن،
با ڏِينھہ اُتي ڪم ڪيني،	ٻہ ڏينھن اُتي ڪم ڪيو اٿن،
ھاڻي اُڏاھِين ناٿن ويندا،	ھينئر اوڏانھن نٿا وڃن.
چَوندِن، جو ھَر ڪوئي لبارو ڪندو ٻي،	چون ٿا (چوندا آھن) تہ سيڪو لابارو پيو ٿو ڪري،
اسان وَڏاٿون ڇا مزورين تي ڏِڪا ڪوندا،	اسين مزوريءَ تي ڏڪا ڪائيندا ٿا وتون،
منشي گڏيو ھو، چاھ آيو ڳڙي،	منشي مليو ھو، اجھو آيو بيٺو آھي،
ليڪو چائي ڪَرو، حساب ڇُڙائي ڏيوو	ليکو ڪٿي ڪريو، حساب ڇڏائي ڏيو،
ٻچي ڪوئي ڪڙي نہ ڪڙي اُنھن جي رضا،	پوءِ ڪو ڪم تي بيھي نہ بيھي سندس مرضي،
ھوڏون وَري مالڪ چوندي،	ھوڏانھن وري مالڪ چوي ٿو،
مان آڙھتِي ڪون پَيسا گِڏا ڪونھيمان،	مون آڙھتي (ايجنٽ) کان پئسا نہ ورتا آھن،
مان ڪاٿون ڏيواني؟	آءٌ ڪين ڪٿان ڏيان؟
اَڳلي ڏِينھہ چَٿيمس تہ ڇيڪ ڪَڍي ڏِنيس،	اڳئين ڏينھن مون کيس چيو (چيو آھي) تہ ڇيڪ ڪڍي ڏنائين،
اُھائي ڪُوڙي،	اھا بہ ڪوڙي،
مَنھجي مَني نان ڇوڙي ڏيوني،	منھنجي مڃين تہ ڪين ڇڏي ڏي،
آپت ۾ وڃي نبڙدا،	پاڻ ۾ وڃي نبرندا،

مائيلي- اباوڙي جي عام اتراڌي ٻولي

۱. ڏِينھَن "پوري"، مائِي ڪي پُٽ ڄايو= پورن ڏينھن تي مائي کي پٽ ڄائو.

۲. ھَلدِي شادي ۾ ڇيڇڪ وِڌئين= ھلندڙ شاديءَ ۾ رخنو وڌائين.

٣. ڪَتِي ۾ هُون، هارتِي ۾ ڪونهيون= فائدي ۾ آهيون، گهاٽي ۾ نہ آهيون.
٤. بسترو وِڇيو پِيو آ= بسترو وڇايل آهي.

ماٺيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ وارا پنهنجي عادت مطابق ڪٽي مصدر بدران اسم مفعول جي صورت جهڙو لفظ بہ ڪم آڻيندا آهن، پر ان کي اسم مفعول ڪنهن بہ حالت ۾ چئي نہ سگهبو. اهو لفظ هميشہ مصدر جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي ۽ سندس جنس هر حال ۾ مذڪر هوندي آهي. هتي مثال طور ڪي جملا پيش ڪجن ٿا، جن ۾ اهڙا لفظ استعمال ٿيل آهن:

١. ڪم "ڪَٽِي" کون سوا نہ سَرِدِي= ڪم "ڪرڻ" کان سواءِ نہ سَرندِي (نبهندي).
٢. تُهجي "لِکِئي" جو ڪو اثر نہ ٿيو= تنهنجي "لکڻ" جو ڪو اثر نہ ٿيو.
٣. ماني "کاڌي" کون اڳي دوا ونجاڻِين= ماني "کائڻ" کان اڳ دوا وٺج.

هتي ڪَٽِي، لِکِئي ۽ کاڌي، ڪرڻ، لکڻ ۽ کائڻ بدران ڪم آيا آهن ۽ مصدر جي معنيٰ ڏيکارين ٿا. هن ٻوليءَ جا ڪي سلسليوار جملا ميان نبي بخش گهنيي جي زباني هت درج ڪجن ٿا:

ٻال جَتِي جا يار هُون،	تنيِن جا دوست آهيون،
اسان وٽ هيرجِي ڪَڏِين نائين آيو.	اسان وٽ ارادو ڪري نہ ڪڏهن نہ آيو آهين.
اڄ آيو هين،	اڄ آيو هُئين،
تہ پُٽ کي وَنِتي چونا اَئِين،	تہ پٽ کي وٺيو چون آئين،
ڪاٿِي جَهت اسان وٽ اڄي جِيراڻ ڪَري هائي.	ڪا گهڙي اسان وٽ اڄي گذاري ها.
مانِي تِڪِي ڪَوائي ڪَرائِين، اڳِنا روانو ڪَرُونس هائي.	ماني تکي ڪارائي، اڳتي روانو ڪريونس ها.
.ڏِيوي جُون لاٽان ٻَرن هائي	ڏيا ٻرن ها
تہ وجي هائي پيو،	تہ هليو وجي ها.
پَئِي رهي هائي تہ واهہ.	سمهي رهي ها تہ چڱو،

تَنان جَھلونس تہ کون ھائي، نہ تہ روڪيونس ڪين ھا.

(٣)راجستاني ٻوليءَ کان متاثر سنڌي

١. ڪيڏي "ڳِدو" تو "وجين"؟= ڪيڏانھن ورتيو وَڃين ٿو؟
(ھن ٻوليءَ ۾ "ڳِدو" جي صورت رائج سنڌي محاوري (....يو) توڙي ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ (....يُون) واري نہ آھي.)
٢. "ھو" لنگھي "ڳِيو" گھر تہ "ھي" لِڪتو (نڪتو) ٻاھر= ھُو گھر ۾ گھڙي ويو تہ ھيءُ ٻاھر نڪتو.
٣. توکي ڪو "چِڏين"= توکي ڪو ڇڏيان ٿو.
٤. "ياجايان" ياڻ ۾ ٻيون "جھيڙن"= ياجايون ياڻ ۾ ٻيون جھيڙين.
٥ . ميھار اڳيان "اِيو" ھو= مھيار اڳيان بيٺو ھو.
٦. "آن" "تَھجو" دوست، "ميکي" نہ "کا"= اُوَ تنھنجو دوست، مون کي نہ کاءِ.
٧. ھت "تَھجا" "ڪين" رھن تا ڄا؟= ڄا تنھنجا ھت ڄُرٻُر بند ٿيا ڪن.
(ڪين جو تلفظ غور طلب آھي.)
٨ . اسان "آري" "ڳالھئين" ٻڌ= اسان جون (واريون) ڳالھيون ٻُڌُ.
٩. اسان "ڳالھائاسي"، ٻر ھن کي "ڪيٺين" تا "ٻُجُون"؟= اسان ڳالھايونسين، ٻر ھن کي ڪٿي تا پھچون؟
١٠. ديگ تَڪن جي ڪَدي، "ٻو" "ٻاھُون" موٺي آيو= رٻين جي ديگ ڪڍي، ٻوءِ ٻنٺي موٺي آيو.
ھتي ماضي معطوفيءَ جي صورت عام سنڌي محاوري جھڙي ڪم آيل آھي. ٿي سگھي ٿو تہ ھن ٻوليءَ ۾ ماضي معطوفيءَ جي اھا تبديلي،عام سنڌي محاوري جي اثر ھيٺ ٿي ھجي

(٣) "شر" ٻروچن جي (شَرڪي) ٻولي

١. "رِيان" "ھُون" "ياولان"، "ڪاٺائون" ڪٺي "آون" ويندا "رڙھا"= رِدون

ڍراپيل هيون، ڪاهيائون ڪٺي ۽ ويندا رهيا.
(ڍان، هُون= هيون. ڍاولان= ڍراپيل. ڪاٺاٺون= ڪاهيائون، اون= ۽، رَڙها= رهيا)
٢. ٻَرٺي مَهلي "چو" "هانٺون" تہ "جا" کي رنگ "لواري "ڏيندا‌سي"= شادي‌ءَ وقت چيو هٺاٺون تہ جاءِ کي رنگ ڪرائي (لڳارائي) ڏينداسين.
(مَهلي= مهل، چو= چيو. هانٺون= هٺاٺون، جا= جاءِ، لواري= لڳارائي، ڏينداسي= ڏينداسين)
٣. "اهير ٿي وِيو آ، سجاڻ "ويندي" رَڙهي" "ٺَس"، چرين "آنگين" "ڳلهٺِينَدو" آ "پي"= جهور پوڙهو ٿي ويو آهي، سجاڻ نہ رهي اٺس، چرين وانگيان پيو ڳالهائيندو آهي.
(اهير= جهُور پوڙهو. ويندي= وينڊِي، رَڙهي= رَهِي، ٺَس= اٺس، آنگين= وانگر، ڳلهٺِيندو= ڳالهائيندو، آ= آهي، پي= پيو)
٤. ڪٺڪ راهَجَندِي آ پي= ڪٺڪ پوکِبي (راهِبي) پيئِي آهي.
٥. کير ابي "آن" "ڏهُون" وِئِي آ= کير بابي وارن کان وئي اچ.
(آن= وارن، ڏهُون= کان)
٦. هوش نہ "رَڙها" "هَن،" "ٺُهنجو" پٽ "ٻنڌائي" "هُنڌَ" تہ "ٿِين" "چَون" "سَوين" جون ڻُٿيون ڏِيونس "هاٺي"= هوش نہ رهيو (رهيا) آهي (آهن)، تُهنجو پٽ ٻڌائي ها تہ ٿن چٺن سَوَن جي کپهہ ڏيونس ها.
(رَڙها= رهيا، هَن= آهِن، ٺُهنجو= تُهنجو، ٻنڌائي= ٻڌائي، هُندَ= ها، ٿِين= ٿِن، چَون= چٺِن، سَوين= سَوَن، هاٺي= ها)
٧. "بِهجاهو"، "ماکي" "کٺون"، "هَلجاهو"، نہ تہ احمد کي "چَونجا هو" تہ ماسان ٻار "هَن" اچي اسان کي کٺي وجي= بيهجو، مون کي ڪنيو هلجو، نہ تہ احمد کي چٺجو تہ مون سان ٻار ٻچا گڏ آهن، اچي، اسان کي کٺي وجي.
(بِهجاهو= بيهجو، ماکي= مون کي، کَٺون= ڪنيو، هلجاهو= هلجو، چَونجاهو= چٺجو، ماسان= مون سان، هَن= آهن)
٨. "تنهن" "مَهلين" هن کي الير چلول (شلول) چڙهيا= اُن وقت هن کي ٻيا

ٻيا خيال اڇي دل تي چڙهيا.
(تهن= اُن، مَهلين= مهل، اُليرڇَلول= ٻيا خيال)
٩. اِهي ڇا "هُندا" "هَن"، "جيڪي" تون لکندو "آن" "پي"؟= اهي ڇا آهن، جيڪي تون لکي رهيو آهين؟
(هُندا= هوندا، هَن= آهن، جيڪي= جيڪي، آن= آهين، پي= پيو)
١٠. ماني "کَواري"، چوکري کي "پَواري" "چِڏيونس"= ماني کارائي، چوکر کي سمهاري ڇڏيائون.
(کَواري= کارائي، پَواري= سمهاري، ڇڏيونس= ڇڏيائونس)

(٥) هِندڪي سنڌي

١. ڏِڻي ڪِيو، "سَيو" ڪُجهہ "اس"، مڻاج تہ "ڪَٿين" جو ڪُوڻِتي= خدا جي مهربانيءَ سان سڀ ڪجهہ اٿس، ڪنهن جو محتاج تہ نہ آهي.
(ڏڻي ڪيو= ڏِڻي گُهريو آهي، سيو= سڀ، اِس= اٿس، ڪَٿين= ڪنهن، ڪُوڻِتي= ڪونہ آهي)
٢. ڇا "لِکداوي"، "اُڏاٿون" ڇا "ماڻُو" "اِيٿِن" "ڳَلهينداٿِن= ڇا لکندؤ، انهيءَ پاسي جا ماڻهو اٿين ڳالهائيندا آهن.
(لِکداوي= لکندؤ، اُڏاٿون جا= انهيءَ پاسي جا، ماڻُو= ماڻهو، اِيٿِن= اٿين، ڳلهينداٿِن= ڳالهائيندا آهن)
٣. گابو "ٻَڌِمر" هرو پرو ڳِٿو پيو "ڇِڳِڙدو" هو= گابو ٻَڌو اٿم، ڇاڪاڻ تہ ڳِٿون جي خالي ٿَڻن کي اجايو چنبڙيو پيو هو.
(ٻَڌِمر= ٻَڌو اٿم، ڇِڳِڙدو= ڇِڳِڙيندو)
٤. ڇِنيون ڏاڍيون آيون "اِن" "وَنِي"= ڇُنيون گهڻيون آيون آهن.
(اِن= آهن، "وَنِي زائد لفظ آهي، تڪيہ ڪلام طور ڪم ايندو آهي)
٥ . اوڻي نِپِڻِي وينِي "اي" "پُڌِي"= اوڻي نِپُڻِي گاريون ويني ٿي ڏٿي.
(اي= آهي، پُڌِي= گاريون ڏيندي)
٦. ڇُڙِي مُڻِي کي اسان ڇا "ڪِيي"= شل ڇُڙِي مَري، اسان کيس ڪهڙو نقصان پهچايو آهي. (ڪِيي= ڪيو آهي)

٧. ڇَوَندو تہ پيو "هَئين"، "پرايو" مال "ڪاوَڻ" سوڪو "لڳدي"= چوانءِ تہ تو، تہ پرائو مال ڪاٽڻ سولو تو لڳي.

(هَئين= آهيانءِ، پرايو= پرائو، ڪاوَڻ= ڪاٽڻ، لڳدي= لڳندو آهي)

٨ . "توہڻ پيُو" آيوٺي "ڪوٺيني"، تون ماني وجي "ڪَنوَٽي"= توہڻ جو پيءُ، آيوٺي ڪونهي، تون وڃي ڪين ماني ڪاراءِ.

(توہڻ پيُو= توہڻ جو پيءُ، ڪوٺيني= ڪونهي، ڪَنوَٽي= ڪين ڪاراءِ)

٩. اگهہ بيو هاٿي "ڪاڏون" چڙهدو"= هينئر وري اگهہ ڪٿان چڙهندو.

(ڪاڏون= ڪٿان، چڙهدو= چڙهندو)

١٠. "ويڻڻ" ڪرڻ "مان" وٽ هُوندوني= سندن اٿڻ ويهڻ مون وٽ هوندو هو.

(ويڻڻ= ويهڻ، مان= مون، هُوندوني= هُوندو هُين.)

(٦) سنڌي آمير سرائيڪي

هن ٻوليءَ تي اڳ ۾ بہ ڪافي بحث ٿي چڪو آهي، ويتر هيءَ ٻولي سنڌيءَ جي دائري ڪان بہ ٻاهر معلوم ٿئي ٿي، تنهنڪري سندس اپٽار طوالت جو باعث ٿيندي.

سنڌيءَ جي رائج تحريري محاوري ۽ ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ جا اختلاف

سنڌي ٻوليءَ جي موجوده تحريري محاوري ۽ اتراڊي محاوري ۾ نہ رڳو لغت ۾ ڪجهہ نہ ڪجهہ فرق آهي، پر لفظن کي اچارڻ ۽ گرامر جي قاعدن موجب سندن جڙڻ جي طريقن ۾ بہ پيٺي محاورا هڪٻئي سان گهڻو اختلاف رکن ٿا. اهي اختلاف "ماٿيلي- اباوڙي علائقي" واري ٻوليءَ ۾ ويتر وڌي وڃن ٿا. هتي انهن اختلافن جي ڪجهہ قدر وضاحت ڪجي ٿي.

مصدر جي بناوت: ٻوليءَ جو بنيادي لفظ مصدر آهي. ڏسڻو هيءُ آهي تہ ٻنهي محاورن ۾ مصدر جي صورت ڪهڙي آهي. معياري محاوري ۾ مصدر جو علامتي "ڻ" نہ فقط متحرڪ ٿئي ٿو، پر اُن جو هر حالت ۾ "اُ" جو اچار هوندو آهي، مثلاً: اَچَڻُ، لِکَڻُ، مارِڻُ وغيره. پر اهو ساڳيو مصدر جڏهن "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ اچارجي ٿو، تڏهن سندس علامتي "ڻ" ساڪن ٿيو پوي، جهڙوڪ: اَچَڻ، لِکَڻ، مارَڻ وغيره. ٻي ڳالهہ تہ رائج تحريري محاوري ۾ علامتي "ڻ" کان اڳئين اکر تي يا "زبر" جو اچار هوندو آهي يا "زير" جو، مثلاً وَتَڻُ، موڪِلِڻُ وغيره. پر "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ علامتي "ڻ" کان اڳ واري اکر تي هميشہ "زبر" اچي ٿي، سواءِ انهن مصدرن جي، جن جي علامتي "ڻ" کان اڳ وارو اکر "همزو" هوندو آهي. انهيءَ ڪري هن ٻوليءَ جا ڳالهائيندڙ "مارڻُ" کي "مارَڻ" ۽ "ساڙِڻُ" کي ساڙَڻ" ڪري اچاريندا آهن. چو تہ انهن وٽ لازمي فعل جي مصدر جي، متعدي فعل جي مصدر ۾ تبديليءَ جو قاعدو، رائج تحريري محاوري جي قاعدي کان مختلف آهي: معياري محاوري جي هڪ قاعدي موجب لازمي مصدر جي پهرين "آ" مٿائي "آ" ڪبي آهي، ۽ ٻي "آ" مٿائي "اِ" ڪبي آهي. انهيءَ اصول موجب لازمي فعل جو مصدر، متعدي فعل جي مصدر ۾ هيٺينءَ ريت تبديل ٿيندو آهي:

لازمي صورت	متعدي صورت
ٻَرَڻُ	ٻارِڻُ
ٽَرَڻُ	ٽارِڻُ
ڳَرَڻُ	ڳارِڻُ
مَرَڻُ	مارِڻُ وغيره.

پر "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ خواه سموري اتراڏي محاوري ۾ لازمي فعل جي مصدر جي، متعدي فعل جي مصدر ۾ تبديل ٿيڻ وقت، پهرين "اَ" تہ "آ" ۾ تبديل ڪبي آهي، پر ٻي "اَ" کي ساڳيءَ صورت ۾ رهڻ ڏنو ويندو آهي. تنهنڪري "ٻَرَڻ" منجي "ٻارڻ" ۽ "مَرڻُ" منجي "مارَڻ" ٿئي ٿو.

سنڌي ٻوليءَ جا اُهي مصدر، جن جي علامتي "ڻ" کان اڳ وارو اکر "همزو" هوندو آهي، تن جي جاءِ تي "ماٿيلي- اباوڙي جي علائقي" وارا سرائيڪي زبان جا مصدر ڪم آڻيندا آهن، مثلاً ڳائڻ وجائڻ بدران ڳاوَڻ وجاوَڻ ۽ ڪائِڻ بدران ڪاوَڻ وغيره. "ماٿيلي- اباوڙي" وارا مٿين صورت ۾، مصدر جي علامتي "ڻ" کان اڳ واري اکر تي زير قائم رکندا آهن. پر اهڙا مصدر، جن کي سرائيڪي مصدر سان نہ مٽائيندا آهن، تن ۾ "همزي" جي "زير" (اِ) برقرار رهي ٿي، جهڙوڪ: ڪَپائِڻ، ڏِڪائِڻ، آترائِڻ وغيره، تاهم علامتي "ڻ" هر حالت ۾ ساڪن رهي ٿو.

رائج تحريري محاوري جا اهڙا ڪيترائي مصدر آهن، جي يا تہ "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ رائج ئي نہ آهن، ۽ سندن جاءِ تي ٻيا هم معنيٰ مصدر ڪم اچن ٿا، يا وري سندن صورت ڪافي بگڙيل آهي. هتي نموني طور ٻنهي محاورن جي مصدرن جي ڀيٽ ڪجي ٿي:

رائج تحريري محاورو	ماٿيلي- اباوڙي علائقي جو محاورو
آزارڻ	ازارڻ
آلاپڻ	الاپڻ

آگهارڻ (مٿو)= ڌوئڻ	اگهارڻ
آڻڻ	آڻڻ
آتارڻ	آترائڻ
اَٿامڻ	اَڌرڻ
اَٿائڻ	اَٿارڻ
اَجلڻ	سَتّڻ
اُٿڻ	اُٿڻ
اُٿارڻ	اُٿائڻ
اُپامڻ	اُپرڻ
اُگاڙڻ	اگوڙڻ
اجڙڻ	اجڙڻ
اجاڙڻ	اجاڙڻ
اوڳارڻ	اڳارڻ
اورانگهڻ	الانگهڻ
ٻيهڻ	ڪَڙڻ
ٻيهارڻ	ٻهائڻ
ٻِگاڙڻ*	وڳاڙڻ
ٻاسڻ	ميڄڻ
بدلو ڏيڻ	عيوض ڏيڻ
ٻاڪارڻ	ٻاڪڻ
ٻُڏائڻ	ٻُڏاوڻ
ٻاٽڻ	سمجهڻ
ٻِجهڻ= آلو ٿيڻ	پُسائڻ

* ٻگاڙڻ مان بگيڙو= وڳوڙ "ماٿيلي- اٻاوڙي" جي ٻوليءَ ۾ رائج آهي.

تَرسڻ	بيهڻ، ٽِڪڻ
ٽلڻ	ٽپڻ
ٽنگون سڌيون ڪرڻ= آرام ڪرڻ	ڄنگهون ڊگهارڻ
ٽڪرا ٽڪرا ڪرڻ	ٽوٽا ٽوٽا ڪرڻ
ٿهرائڻ	ٺَهرائِڻ
پائڻ	پاوڻ
ڀرڻ	پاوڻ
ڀڃائڻ	پيهائڻ
ڀُڃڻ	پِيَهڻ
ٻوڪڻ	راهڻ
پروڙڻ	سمجهڻ
پتوڙڻ	ڪوشش ڪرڻ
پيارڻ	پيائڻ
پرچائڻ	پرچاوڻ
پڪيڙڻ	ڪنڌيرڻ، ڪنڌائڻ
پِيسائڻ	ڀهائڻ
جيارڻ	جوائڻ
جيئرو ڪرڻ	جِيندو ڪرڻ
جيئڻ	جيوڻ
جوڙڻ	ٺاهڻ
جڳائڻ	ٺَهڻ
جاڳائڻ	جڳائڻ
جاڻڻ	سمجهڻ
جمڻ	ڄاوڻ
جاڻائڻ	ڄَڻائڻ

جھونگارڻ	جھنگارڻ
ڇُهڻ	ڇنبڙڻ
چيرائڻ	چِرائڻ
چيڙائڻ	چڙائڻ
چتائڻ	چتاوڻ
چنڻ	ٽوڙڻ
چاٽڻ	چانبڻ
ڇُهڻ	هٿ لائڻ
دٻائڻ	دٻاوَڻ
تائڻ	تاوڻ
تارائڻ (ٻيو)	ترائڻ
ڌوئڻ	ڌووَڻ
ڌِڪارڻ	نفرت ڪرڻ
ڏيڻ	ڏيوڻ
ڏيارڻ	ڏوائڻ
ڏُکائڻ	ڏکاوَڻ
ڏيکارڻ	ڏِکائِڻ
ٻوڙڻ	ڏُکَڻ
ٻيهارڻ	ٻِجارڻ
ڍوئڻ	ڍوهَڻ
روئڻ	رووَڻ
روڪڻ	جَهلڻ
سِينگارڻ	سِنگارڻ
سنوارڻ	سڌارڻ
سَلڻ	ٻُڌائڻ

ساندڻ	سانيڻ
سمائجڻ	ماٺجڻ
ستائڻ	ستاوڻ
سيبائڻ	سبائڻ
سيکارڻ	سيکائڻ
سامائجڻ (وياءُ جو جوان ٿيڻ)	سمائجڻ
سونپڻ	حوالي ڪرڻ
ڦاٽڻ	ڦاڙجڻ
ڦهلائڻ	ڪنديرڻ، ڪندائڻ
ڦيرائڻ	ڦرائڻ
ڪٽڻ	ڪپڻ
ڪُسڻ	ڪُنهجَڻ
ڪوٺڻ	سڏڻ
ڪوٺائڻ	سڏائڻ
ڪُومائجڻ	ڪُمائجڻ
ڪاٽڻ	ڪاوڻ
ڪاڄڻ	ڪاٽجڻ
ڪٺڻ	چاٽڻ
ڪاڪوڙڻ	ڪڪولڻ
ڪڙ ڪَڻُ= ٻڙو جهڳڻ	ڪرڪَڻ
ڪارائڻ	ڪوائڻ
ڳائڻ	ڳاوڻ
ڳنهڻ	ڳهَڻ
ڳهورڻ	ڏِسڻ
ڳهُرڻ	مَنگڻ

گهورڻ	صدقو ڪرڻ
گهماڻڻ (ترار)	ڀنواڻڻ
گهرائڻ	منگائڻ
لٽڪڻ	لِڙڪَڻ
لٽڪائڻ	لِڙڪائِڻ
لڳائڻ	لائڻ
ليٽائڻ	لِٽائِڻ
ليلائڻ	لِلهائڻ
لِڪائِڻ	لُڪائڻ
لُچڻ*	ٿڪڻ
لڱَ ڪاندارجڻ	لڱَ ڪنبارَجڻ
موٽڻ	وَرَڻ
موٽائڻ	مُٽائِڻ
ماپجڻ	مَپجڻ
ميڙڻ	گڏ ڪرڻ
موڪلڻ	مُنجڻ
مڃڻ	مَڃڻ
مڱڻ	منگڻ
موڪلڻ	مُنجڻ
ميسارڻ	مسارڻ
مارائِڻ	مَرائڻ
مڙڻ	ملڻ
ميڃائڻ	منائڻ
موڪلائڻ	مُڪلائڻ

* لچڻ مصدر جو هڪ قسم لُچ پُڇ "ماٺيلي- اباوڙي" جي ٻولي آهي

منيان لڳڻ	ڪاوڙ لڳڻ
مات ڪرائڻ	چپ ڪرائڻ
ماپڻ	ماڻڻ
نباهڻ	نڀائڻ
نبيرڻ	نبيڙڻ
نِترڻ	نِوڙَڻ
نِئڻ	نيوڻ
نهارڻ	ڏسڻ
ويچارڻ	وِچارڻ
واترو ڪرڻ	وترو ڪرڻ
ولوڙڻ	جهُڳڻ
ويڙ	ڪپڻ
وڪامڻ	وڪجڻ، وڪاڻوجڻ
وڃائڻ	وڃاوڻ
وهنجڻ	تاڻڻ
وهنجارڻ	ٿوائڻ
ووڙڻ	وَتڙڻ
والارڻ	وِلارڻ
وڏڻ ويجهڻ	وڏڻ
ويهارڻ	وِهاڙڻ
وات ڏسڻ	دڳ لائڻ
وِساڻڻ	وساڻڻ
وراڻي وٺڻ	مُٽاڻي وٺڻ
هلڻ	جُلڻ
هڻڻ	مارڻ

هیرائن	هرائن
هُونَکَنُ= سَهکن	هَونکَن
هثن	هووَن

****

سنڌي ٻوليءَ جي لفظن جي آخري حرف تي حرڪت وارو اصول

سنڌي ٻوليءَ جي اتراڌي محاوري (خصوصاً ماٿيلي- اٻاوڙي واري علائقي جي ٻولي) ۽ سيني محاورن ۾ هيءَ نمايان فرق آهي تہ سنڌي زبان جي "متحرڪ الاخر" واري مسلمہ قاعدي جي برخلاف، اتراڌي محاوري ۾ لفظن جو آخري اکر سدائين ساڪن هوندو آهي. هن اختلاف جي نشاندهي کان اڳ مذڪور قاعدي جي وضاحت ضروري آهي.

لسانيات جا ماهر، لفظن جي توري مٿ سٽ سان، عام طور تي هن راءِ جا آهن تہ سنڌي ٻوليءَ جي لفظن جا پويان "حرف صحيح" متحرڪ ٿين ٿا. البتہ ڪن هنڌن تي سندن حرڪت جي پٺيان "نون غنو" بہ شامل هوندو آهي. اها خصوصيت ايتري اهم آهي، جو سنڌي لسانيات جي تقريباً سيني ماهرن ان جو ذڪر ڪيو آهي.

جارج شرٽ سنڌي ٻوليءَ جي بنياد ڪي ڪنهن دراوڙي ٻوليءَ مان ثابت ڪرڻ لاءِ، جيڪي ڇهہ مکيہ دليل ڏنا آهن، تن مان پهريون دليل هن طرح آهي:

"لفظن جي آخري حرف تي حرڪت وارو اصول سنڌي توڙي دراوڙي زبان ۾ ساڳيو آهي."

جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هن دليل جي وضاحت هن طرح ڪن ٿا تہ: "شرٽ جي هن دليل جو خلاصو هن طرح آهي تہ "هر سنڌي لفظ جي پڇاڙي حرڪت يا نون غني سان آهي."(١)

ڊاڪٽر غلام علي الانا سنڌي ٻوليءَ جي مزاج متعلق قطعيت سان چوي ٿو تہ "سنڌي زبان جي هر لفظ جي آخر ۾ ڪونہ ڪو سُر (Vowel) ضرور ايندو آهي، يعني سنڌي زبان جي هر مفرد لفظ جي آخر ۾ ساڪن وينجن (Consonant)† نہ ايندو آهي، پوءِ چاهي اهو وينجن مفرد هجي يا

---

(١) سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب جي تاريخ؛ نيون ايڊيشن، ١٩٩٠ع، ص ٧ ۽ ٨

مرڪب." (١)

پيرو مل مهرچند آڏواڻيءَ جو چوڻ آهي تہ "سنڌي ٻوليءَ جي ٻهرين ۽ مکيہ خاصيت يا خاص ڳالهہ هيءَ آهي تہ: سنڌي جي ڪهڙي بہ لفظ جو ٻهريون توڙي پويون اکر ساڪن ڪونهي." سنڌيءَ ۾ سڀ ڪنهن لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ يا تہ ڪو حرف علت، يا تہ ڪا اعراب، آهي ٿي آهي. اهو نمونو ڪشميري ۽ اڙيا يعني اوڙيسا جي ٻولين کان سواءِ، ٻي ڪنهن بہ ڏيهي ٻوليءَ ۾ تہ ڪونهي، پر خود سنسڪرت ۾ بہ ڪونهي! (٢)

پيرومل، ڊاڪٽر ٽرمپ جي ڪتاب سنڌي گرامر (ص. ٣١) جو حوالو بہ ڏنو آهي، جو هت درج ڪجي ٿو:

"By this vocalic termination the Sindhi has preserved a flexibility, and at the same time sonorousness, of which the other modern vernaculars are completely destitute.

شرف الدين اصلاحي لکي ٿو تہ (٣) سندھي مين ڪوئي مصمتہ آخري حالت مين نهين آتا. کيون کہ الفاظ هميشہ کسي نہ کسي حرکت يا حرفِ علت پر ختم هوتي هين. ٽرمپ لکھتي هين:

"In confirmity with the Sindhi laws of sound no word concend is a silent consonant"(3)

اس کليہ سي بعض وه الفاظ مستثنيٰ هين جو عربي فارسي سي سندھي مين داخل هوئي- ايسي الفاظ اردو کي طرح سندھي مين بھي ساکن الاخر هوتي هين- اس کہ علاوه جب کوئي لفظ کسي مرکب کلمہ کا جز هوتا هي تو بھي اس لفظ سي حرکت اڑا دي جاتي هي- مثلاً حالت مفرد مين دل کي لامہ مکسور هوتي هي- ليکن دلجمعي مين بصورتِ ترکيب مجزومہ هوتي هي- اس کو الفاظ کي تصريفي اشکال کهتي هين-

سندھي متحرک الاخر هوني کي معاملہ مين دوسري هند آرياٽي زبانون سي بالخصوص اردو سي بالکل مختلف هي- اردو کي تمام الفاظ سندھي کي

(١) سماهي مهراڻ؛ نمبر٢ سال ١٩٧٩ع، ص١٢٩
(٢) سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ؛ ڇاپو٢ سال ١٩٦٦ع، ص٣٢٣
(٣) اصلاحي صاحب اهو حوالو ليمن مولچند جي تصنيف "سنڌي فونولاجي"، ص ٥١ تان ورتو آهي.

برعڪس ساڪن هوتي هين. اردو سنڌي ڪا يہ اختلاف بنيادي هي(۱)

تقريباً سمورا برک محقق، جن لسانيات جو گهري طرح مطالعو ڪيو آهي، سي مٿي ڄاڻايل اصول جي پٺڀرائي ڪن ٿا، بلڪ سنڌي ٻوليءَ جي انفراديت ئي انهيءَ ۾ ٿا سمجهن تہ ان جي لفظن جا آخري حرف ساڪن نہ آهن. پر ان جي برعڪس جڏهن اتراڏي محاوري، خصوصاً "ماٿيلي ـ اباوڙي علائقي" جي ٻوليءَ جو جائزو ونجي ٿو، تڏهن اٿين معلوم ٿئي ٿو تہ اهو قاعدو گهڻ ۾ گهٽ انهيءَ علائقي جي سنڌي ٻوليءَ سان لاڳو ڪونهي. هن علائقي جي ٻوليءَ ۾ مستثنيات کان سواءِ سيني لفظن جا آخري حرف يا آخر ۾ آيل نون غني کان اڳ وارا حرف ساڪن هوندا آهن. اها ٻولي هڪ وسيع علائقي جي زبان آهي، جنهن جي مطالعي کان سواءِ، سنڌي ٻوليءَ لاءِ اٿين چئي ڇڏڻ تہ اها متحرڪ الاخر زبان آهي، ڪنهن بہ طرح درست نہ آهي. تعجب آهي تہ هن علائقي جي ٻوليءَ جي امتيازي خصوصيت جو ذڪر ڪنهن بہ لساني ماهر نہ ڪيو آهي. ڀيرو مل تہ هن ڳالهہ کي پاڻ وڏيڪ منجهائي وڌو آهي.هو چوي ٿو تہ: "سنڌيءَ ۾ سيڪنهن لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ ڪا نہ ڪا اعراب آهي، جنهن جو اچار سرحد (ماٿيلي- اباوڙي وارو علائقو) ڏي چٽيءَ ريت ڪن ٿا ۽ شڪارپوري اهو سُر سان اچارين ٿا. وچولي طرف ان جو اچار اهڙو اڻ لکيءَ طرح ڪندا آهن، جو ڌاريو ماڻهو سنڌن ڳالهائڻ مان جيڪر سمجهي ڪين سگهي، تہ هرهڪ لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ ڪا اعراب آهي. لاڙ جا ماڻهو خاص ڪري هندو، اهو اچار اڪثر ڪونہ ڪن."(۲)

ٻئي هنڌ ڀيرو مل اڃا بہ وڏيڪ وضاحت سان لکيو آهي تہ. "هن وقت سنڌيءَ ۾ سيڪنهن لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ ڪانہ ڪا اعراب آهي ئي آهي. انهن پڇاڙي وارين اعرابن هينئرٿي لڏڻ جو سانباهو ڪيو آهي؛ لاڙ ۾ انهن جو اچار اڪثر ڪونہ ڪن. اهي گهڻو وقت ڪين جٽيندئيون، جو اکرن جي پدن تي زور ڏيڻ جي ترتيب (Accent System) ڦرندي پيئي وڃي"(۳)

---

(۱) شرف الدين اصلاحي؛ اردو سنڌهي کي لساني روابط، اشاعت ۱۹۸۷ع، ص ۱۸۸۔ ۱۸۹

(۲) سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، ڇاپو ٻيو، سال ۱۹٦٦ع، ص ۱۳۰ - ۱۳۱

(۳) سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ ڇاپو۲ سال ۱۹٦٦ع ص-۲۸۰.

ڪاڪي ڀيرو مل جي لکڻ مان اهو نتيجو ٿو نڪري تہ:
(۱) هن وقت سنڌيءَ ۾ سڀ ڪنهن لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ ڪانہ ڪا اعراب آهي ٿي آهي.
(۲) انهن پڇاڙيءَ وارين اعرابن هيٺئر لڏڻ جو سانباهو ڪيو آهي.
(۳) سنڌ جي هيٺئين ڀاڱي لاڙ ۾ لفظ جي پڇاڙيءَ واري اعراب اڪثر ڪانہ اچاربي آهي.
(۴) وچولي طرف لفظ جي پڇاڙي واري اعراب، اهڙي اٿلڪي نموني اچاريندا آهن، جو ڌاريو ماڻهو ان کيٰ اعراب نہ سمجهندو آهي.
(۵) سرحد (ماٿيلو- اباوڙو علائقو) وارا لفظ پڇاڙيءَ واري اعراب چٽيءَ طرح اچاريندا آهن.
(٦) شڪارپوري لفظ جي پڇاڙيءَ واري اعراب سُر سان اچاريندا آهن.

معلوم ٿئي ٿو تہ ڀيرو مل کي "ماٿيلي- اُباوڙي علائقي" جي ماڻهن سان ملڻ جو شايد ڪڏهن موقعو نہ مليو هو. ان ڳالهہ جي ثابتي سندس ٻين تحريرن مان يليءَ پت ملي ٿي. سنڌيءَ ٻوليءَ جي تاريخ ۾ ڀيرومل اباوڙي جي ٻوليءَ تي اڌورو، اڻپورو ۽ اڻ چٽو تبصرو ڪيو آهي. ياڻنجي ٿو تہ هن ڪنهن اهڙي راويءَ جي حافظي تيٰ اعتبار ڪيو آهي، جو نہ تہ اباوڙي جو رهاڪو معلوم ٿو ٿئي، ۽ نہ وري ٻڌل ڳالهين کي اصلي صورت ۾ ذهن ۾ محفوظ ڪرڻ جي صلاحيت ٿو رکي. اباوڙي جي ٻوليءَ متعلق ڀيرو مل جي ڪيل تحقيق تي اڳتي هلي تبصرو ڪبو، في الحال ايترو يقين سان چئي سگهبو تہ ڀيرو مل جو اهو چوڻ ڪنهن بہ صورت ۾ درست نہ آهي تہ سرحد وارا لفظ جي پڇاڙيءَ واري اعراب کي وڌيڪ چٽو ڪري اچاريندا آهن.

جملي جي آخري حرف جي اعراب: "ماٿيلي . اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ لفظ جو پويون اکر هميشہ ساڪن هوندو آهي، اهڙا چند اکر آهن، جن تي انتهائي اڻ لکي اعراب جو گمان ٿئي ٿو، نہ تہ عام طور تي سڀ لفظ ساڪن الاخر آهن. اتراڌي محاوري وارا گَٽَ کي گَٽ، ڇِتِ کي ڇِت، لَٺِ کي لٺ، پُٽُ کي پُٽ ۽ پيرُ کي پير ڪري اچاريندا آهن، ۽ مذڪر اسمن جي واحد

توڙي جمع لاءِ ساڪن الاخر وارو هڪڙو ئي لفظ استعمال ڪندا آهن. ۽ جيڪڏهن رائج تحريري محاوري جي ڪنهن لفظ جي آخر ۾ نون غنو هوندو آهي ته اتر سنڌ وارا ان ڪان اڳئين حرف صحيح يا وينجن کي ساڪن ڪري ڇڏيندا آهن. اهڙيءَ حالت ۾ نون غنو ازخود حذف ٿيو وڃي. هڪ ڳالهه ڌيان لهڻو ته نون غني جو اچار، جڏهن ڪنهن لفظ جي آخر ۾ ايندو ته ان ڪان اڳ وارو اکر يا ته حرف علت هوندو آهي يا وري "ھ" يا "ء" (همزو) هوندو آهي. اهڙي حالت ۾ آخري حرف تي زبر، زير يا پيش جو اڻ لکو اچار شامل ڪيو ويندو آهي. تڏهن آخري حرف تي زبر، يا پيش جو اڻ لکو اچار شامل ڪيو ويندو اهي. وڌيڪ وضاحت لاءِ نون غني پٺاڙي رکندڙ اهڙن لفظن جا ڪجهه مثال پيش ڪجن ٿا. جن ۾ نون غني ڪان اڳ ۾ "ھ" ۽ "ء" جو اچار آهي.

معياري محاورو	اتراڌي محاورو
ڏينهَن، ڏينهَن	ڏينهه
شينهَن، شينهَن	شينهه
مينهن، مينهيُون	مينهه، مَينهُون
جَنهن،تَنهن، ڪَنهن	جَنهه، تَنهه، ڪَنهه

"ماٿيلي ۽ اباوڙي" جي بوليءَ ۾، جڏهن ڏينهه ۽ شينهه اچارجي ٿو. تڏهن آخري "ھ" مڪمل طور تي ساڪن نہ هوندو آهي، بلڪہ منجهس "اِ" جو اچار انتهائي اڻ لکي نموني سمايل هوندو آهي. هتي هڪ ٻيو نُڪتو بہ توجه طلب آهي تہ معياري محاوري ۾ ڏينهُن ۽ شينهُن جو عدد واحد آهي ۽ ڏينهَن ۽ شينهَن جو عدد جمع آهي، پر اُتر سنڌ وارا واحد توڙي جمع لاءِ ساڳيو لفظ (ڏينهه ۽ شينهه) ڪم آڻيندا آهن. واحد ۽ جمع جي سڃاڻ وڃي فعل جي صورت مان معلوم ٿيندي آهي. انهي قبيلي جا ٻيا بہ ڪيترائي لفظ آهن، جهڙوڪ نينهُن، مينهُن وغيره. ساڳيءَ طرح معياري محاوري ۾ مينهَن واحد ۽ ان جو جمع مينهيُون آهي، پر اُتر سنڌ وارا مينهن کي مينهُون ڪري اچاريندا آهن. اصولي طور تي اتراڌي محاوري ۾ "مينهہ" لفظ جي "ھ" ۾ "اِ"

(زبر) جو نهايت اٿلڪو اچار سمايل هئڻ ڪري پر هتي "هـ" تي زير جو اٿلڪو اچار رائج آهي، البت جَنهہ (جَنهِن)، تَنهہَ (تَنهِن) ۽ ڪَنهہ (ڪَنهِن) ۾ "اِ" جو اٿلڪو اچار سمايل آهي. جڏهن، تڏهن ۽ ڪڏهن ۾ بہ نون غني جي اڳيان حرف صحيح "هـ" متحرڪ اچي ٿو، پر اهي لفظ اتراڏي محاوري ۾ مٿي ڄاڻايل قاعدي موجب نٿا جڙن، جو تہ اهي لفظ اتر سنڌ ۾ جَڏِين، تَڏِين ۽ ڪَڏِين تي استعمال ٿين ٿا.

معياري ٻوليءَ جي لفظن جي آخر وارا اهڙا نون غُنا، جن جي اڳيان متحرڪ "ء" (همزو) هوندو آهي، تن جو نون غنو اتراڏي محاوري ۾ حذف نہ ٿيندو آهي، اتي رڳو همزي جي اعراب ڪي حرف علت ۾ بدلائبو آهي، مثلاً: جِيئن، تِيئن، هِيئن ۽ ڪِيئن وغيره کي اتراڏي محاوري ۾ جِينئين، تِينئين، هِينئين ۽ ڪِينئين وغيره ڪري اچاريندا آهن.

مٿي ڄاڻايل ڳالهين جي بنياد تي هيئن چئي سگهبو تہ اتراڏي سنڌيءَ ۾، لفظن جي آخر ۾ اعرابن جو استعمال نہ هئڻ جهڙو آهي، ۽ انهيءَ ڪري ئي اتراڏي محاوري ۾ "صوتي مجمما" يا "لاڳيتا ساڪن" عام جام استعمال ٿين ٿا.

ماٿيلي - اباوڙي جي ٻولي ۾ صوتي مجمعا

سنڌي زبان جي رائج تحريري محاوري ۾ صوتي مَجمَعَن Consonantal)

(clusters کي نهايت گهڻ اهميت ڏني ويئي آهي، ايتري قدر جو انهن کي صحيح نموني اچارڻ لاءِ اسان جي رسم الخط ۾ ڪي تحريري علامتون موجود نـ آهن، جن جي آڌار تي اسان صوتي مجمعن کي درست هِجي سان پڙهي سگهون. سنڌي رسم الخط ۾ اعرابن جو نظام ساڳيو عربي فارسي زبانن وارو آهي، پر جيئن تـ عربي فارسي ۾ صوتي مَجمَعَا لفظ جي ابتدا ۽ وچ ۾ نٿا اچن ۽ فقط آخر ۾ ٿين ٿا، تنهنڪري زيرين زبرن جي انهيءَ نظام ۾ ابتدائي ۽ درمياني "صوتي مجمعن" جي نشاندهيءَ لاءِ اسان جي حرڪات ۽ سڪنات جي دائري ۾ ڪا گنجايش ٿي نـ آهي. ان جي ڀيٽ ۾ هندي ۽ سنسڪرت زبانن ۾ ابتدائي ۽ درمياني "صوتي مجمعا" تـ آهن، پر انهن جي "هِجي" وارو نظام اسان وٽ رائج نـ آهي. بس اٿين ڪٿي چئجي تـ اسان جي رسم الخط ۾ "صوتي مجمعن" جي صحيح ادائگيءَ لاءِ زيرين زبرن جو موجوده نظام ناڪافي آهي. تحريري صورت ۾، جن لفظن ۾ "صوتي مجمعا" Consonantal) (Clusters موجود آهن، تن کي اهلِ زبان تـ سماعي تجربن جي بناء تي پڙهي سگهن ٿا، پر غير زبان وارن لاءِ زيرين زبرن جي غير موجودگيءَ ۾، اهڙن لفظن کي درست طريقي سان پڙهڻ انتهائي مشڪل آهي.

لسانيات جي ماهرن جي اڪثريت هن خيال جي آهي تـ سنڌي زبان ۾ (رائج تحريري محاورو) صوتي مَجمَعا ابتدا ۽ درميان ۾ تـ گهٽو اچن ٿا، ٻر لفظن جي آخر ۾ تمام گهٽ آهن. سندن چوڻ آهي تـ اهو رڳو هن ڪري ٿيو آهي، جو سنڌي "متحرڪ الاخر" زبان آهي، يعني سنڌي زبان جي لفظن جو آخري آواز ساڪن بدران متحرڪ ٿئي ٿو. حڪ ڳالهہ ڏيان لهڻو تـ سنڌي ٻوليءَ جو اترادي محاورو متحرڪ الاخر زبانن جي زمري ۾ نٿو اچي. اهڙو بحث گذريل صفحن ۾ ٿي چڪو آهي، ۽ انهيءَ عڪڙو سبب آهي، جو اترادي

محاوري ۾ صوتي مجمعا رائج تحريري محاوري جي مقابلي ۾ گهٽ وڌيڪ آهن. "ماتيلي - اباوڙي علائقي" جي ٻوليءَ ۾ انهن جو عدد هيڪاري زياده آهي.

لڇمڻ داس مولچند پنهنجي تصنيف "سنڌي فونولاجي" ۾ "صوتي مجمعن" جا مثال ڏيندي، هيٺ ڄاڻايل لفظن جي فهرست ڏني آهي:

"پيار، ڏِياري، ڌيان، جياپو، نيارو، خيال، ويو."

مٿي ڄاڻايل لفظن ۾ صرف ابتدا وارا "صوتي مجمعا" ڪم آيل آهن، پر درمياني ۽ آخري "صَوتي مَجمَعَن" وارن لفظن ڪي بحث هيٺ نہ آندو ويو آهي. ان کان سواءِ لائق مصنف جيڪي لفظ ڪم آندا آهن، تن جو ٻيو رُڪن "ي" آهي، ۽ "ي" کان اڳئين اکر تي "زير" آهي. هڪ لفظ "ويو" کان سواءِ باقي سڀني لفظن ۾ ٻئي نمبر رڪن "ي" جي پٺيان الف (حرف علت) آهي. اهوئي سبب آهي، جو ڪيترا عالم اهڙن لفظن کي "صوتي مَجمَعن" جو حامل سمجهن ٿي نٿا. سندن خيال ۾ انهيءَ "ي" کي يائي مخلوطي ڪوٺجي تہ بهتر. مثال طور "اردو سنڌهي ڪي لساني روابط"جو مصنف، محترم شرف الدين اصلاحي لکي ٿو تہ:

"هماري خيال ميں يہ مثاليں يائي مخلوطي کي هيں - ان مثالوں ميں "ي" کو مستقل حرف مان کر اس کو رکن خوشہ (Consonantal clusters) قرار دينا صحيح نهيں."(١)

اها غلط فهمي رڳو هڪ قسم جي مثالن پيش ڪرڻ سبب پيدا ٿي آهي. "ماتيلي - اباوڙي علائقي" جي ٻوليءَ جي تفصيلي مطالعي بعد ڪي نوان نتيجا پڌرا ٿيا آهن، جن جي آڌار تي چئي سگهجي ٿو تہ سنڌي ٻوليءَ ۾ اهڙا ڪافي لفظ آهن، جن ۾ "يائي" ۽ "همزو" کي آڌار بنائي، ۽ هڪڙن اکرن جو آواز ٻين اکرن تائين پهچائي، اسان گهربل تلفظ حاصل ڪري سگهون ٿا. اگر جيڪڏهن تہ سموري ٻوليءَ ۾ رڳو آڱرين تي ڳڻڻ جيترن لفظن ۾ "صوتي مجمعن" جو وجود معلوم ٿيل هو، تنهنڪري لسانيات جي ماهرن هن مسئلي کي سلجهائڻ لاءِ گهڻي مٿاڪٽ جي ضرورت محسوس نہ پئي ڪئي آهي. پر هينئر جيئن تہ

(١) "اردو سنڌهي کي لساني روابط" طبع اول، سال ١٩٨٧ع، صفحہ ١٩٣ (حاشيہ).

تمام گهڻن لفظن جي باري ۾ سوچيو آهي، تنهنڪري ڪن بنيادي نڪتن جي چند ڄاڻ ڪرڻ نهايت ضروري آهي.

پهرياتين محترم لڇمڻ داس مولچند جي پيش ڪيل لفظن مان هڪ لفظ "پيار" جو سيٽ بحث هيٺ آڻجي ٿو:

بي صورت	پهرين صورت
پيارْ	پِيَارْ*

پهرين صورت ۾، "پِيَارْ" لفظ ۾ "پِ" جدا آواز ۽ "يَا" جدا آواز آهي، يعني پِ + يَا + رْ آهي.

بي صورت ۾، "پِ" آواز سان "يَا" آواز اهڙيءَ طرح ملائي اچارئو آهي، جو ٻنهي آوازن کي هر حالت ۾ هڪ آواز بنائئو آهي. يعني "پ" جي زير جو اثر "ي" تائين ٻه پهچي ٿو ۽ ان کان پوءِ "آ" جو آواز سائس ڳنڍجي وڃي ٿو. نتيجي طور "پِيَا" ۽ "پيَا" جي اچارن ۾ هڪ چٽو فرق ظاهر ٿي پوي ٿو.

هينئر سوال ٿو پيدا ٿئي ته لکڻ وقت اعرابن جي ڪهڙي صورت قائم ڪجي، جيئن "پيار" لفظ جي پهرين ۽ بي صورت ۾ پڙهندڙ تميز ڪري سگهي. منهنجي پنهنجي راءِ آهي ته "پيار" جي بي صورت کي هن طرح لکجي: پِيَارْ

يعني "پ" کي زير ڏجي، ۽ "ي" کي "پ" سان ملائڻ لاءِ، مٿس جزم ڏجي. ان کان پوءِ "ي" جي پنهنجي اعراب "زبر"+ الف (حرف علت) ملائجي. جيستائين لسانيات جا ماهر هن باري ۾ ڪا متفقه راءِ قائم ڪن، تيستر مجبوراً هن ڪتاب ۾ زيرين زبرن جو مٿي ڄاڻايل طريقو اختيار ڪرڻو پوندو.

ايئن محترم لڇمڻ داس مولچند جا پيش ڪيل لفظ هيٺين ريت لکي سگهبا:

"پِيَارْ- ڏِيَارِي- ڏِيَانْ- جِيَاپو- نِيَارو- خِيَالْ- وِيو" *

---

* ڪنهن ٻه اکر پنيان، الف (حرف علت) آڻڻ سان، ان اکر تي زير ڏيڻي پوي ٿي. موجوده ابتدائي درسي ڪتابن ۾ هجي جي سهولت خاطر، اها زير حذف ڪئي ويئي آهي.

*سنڌي ٻوليءَ جي معياري محاوري ۾ وِيو ۽ نِيو، ٻه لفظ آهن، جن ۾ ٻئا يا لاڳيتا ساڪن قبول ڪيا ويا آهن، پر ماڻيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ خواه سموري اتراڏي محاوري ۾ انهيءَ قبيلي جا ڪيترائي فعل (زمان ماضي مطلق) مروج آهن، مثلاً: ڪِيو- پِيو- لِکِيو- پڙهيو- چرِيو- جڙِيو- سڙِيو- اڙيو وغيره

"مائيلي- اباوڙي" جي ٻولي، توڙي سموري اترادي محاوري ۾، نہ رڳو ويو استعمال ٿئي ٿو، پر ويَا، پِيَا، ڀِيَا، ٿِيَا، پَڙهيا، چَڙهيَا ۽ ويُوَن، ٿيُون، پيُوَن، اکِيُون، ٻکِيُوَن، يا اکِيُنَ، ٻکِيُن، وِيُن وغيره بہ تمام گھڻو استعمال ٿين ٿا. هتي مثال خاطر حضرت علي گوهر شاهہ "اصغر" (اتر سنڌ جي نمائنده شاعر) جي ڪلام مان ڪي سٽون پيش ڪجن ٿيون:

١. مربا ماڪيون مصريون مٺايون، زهر ڪيا تنهنجي ذوق (سر ڪليان)

(مَاڪِيُون- مِصرِيُون)

هتي جيڪڏهن "ماڪِيُون" ۽ "مِصرِيُون" ڪري اچاربو تہ ڪلام ناموزون ٿي پوندو ۽ قافي سُر مان نڪري ويندي.

٢. ويندِيس ويندِيس هڏ نہ رهنديس ميان لا-

دوهيون ڏيو چا ڏپ ڙي (سر ڪوهياري)

(وينديَس- رَهَنديَس- دوهيُون- ڏيو)

هن هڪڙي مصرع ۾ چار ڀيرا "يائي تابع" ڪم آيل آهي. هاڻي جيڪڏهن "يائي تابع" کي مستقل حرف ڪري پڙهبو تہ پوءِ اهڙي شعر کي نہ نظم چئي سگھبو نہ نثر.

٣. ڪڏِ تون ڪامڄ ڪيچ ڏٺين جي الا

ڪچ ڙي ڪانہ ڪا ڪٽ (سر ڪوهياري)

جيڪڏهن "ڏٺِيُن" کي "ڏٺِيُن" ڪري پڙهبو تہ راڳ جا پارکو پڙهڻ واري کي بي سُرو، بي گُرو ۽ جاهل مطلق سمجھندا.

۴. دل درد ڪون ديوان ٿي، اکڙيون جو آريءَ سان اڙيون (سر پهاڙي)

(اکڙِيُون- اَڙِيُون)

۵. چَرِي جي ٿِيَڙِيَس، وَسَنُون جي وِيَڙِيَس- جوش وِڏِيَس تنهنجي جار.

اصغر سائينءَ جي هن قافيءَ جي ٽلهہ کي جيڪڏهن صوتي مجمما يا لاڳيتا ساڪن ڪم آڻي ڪان سواءِ پڙهبو تہ ڪلام انتهائي غيرفصيح ۽ ناموزون ٿي پوندو. جا ڳالهہ اصغر جهڙي حد درجي فصيح شاعر سان نهايت ناانصافي ليکبي. جيڪڏهن ٿِيَڙِيَس بدران ٿِيَڙِيَسِ، وِيَڙِيَس بدران وِيَڙِيَسِ ۽ وِڏِيَس بدران

وڌيس پڙهبو تہ سچ پچ زبان ۾ بگڙيون پئجي وينديون.
ساڳيءَ طرح "ماٿيلي- اباوڙي" جي ڪڇ ڪنار جي هڪ شاعره مرحومہ فاطمہ موچياڻيءَ (بتخلص لعل) جي عام مقبول قافي آهي تہ:
"منهنجي يار وجي دل لُٽيون لُٽيون، ڪنهن نيڻن واري ناز سان."
ان جي قافيي کي تحريري صورت ۾ آڻڻ لاءِ، زيرين زبرن جي نئين نظام اختيار ڪرڻ جي ضرورت محسوس ٿئي ٿي. جوتہ "لُٽِيُون لُٽِيُون" کي جيڪڏهن لِٽيُون لُٽيُون ڪري پڙهبو تہ سجو سُر تال بگڙي ويندو. وڌيڪ وضاحت لاءِ هن قافيءَ جي هڪ مصرع تي ڌيان ڏجي:
جيئين سي چار کي گِنڊيون ڏنائون،
چوڙيان سي نہ چٽيون چنيون.
جڻ "محمود" بڌيون هُون "اياز" سان
هن هڪ ئي مصرع ۾ چار لفظ اهڙي قسم جا آهن، جن کي مُروج زيرين زبرن ذريعہ سان درست نموني اچاري نہ سگهبو. گِنڊيُون بدران گِنڊيُون، چوڙيان بدران چوڙيَان، چنُيون بدران چنيُون ۽ بڌيُون بدران بَڌيُون ڪري اچاربو تہ قافي تار مڪان مان نڪري ويندي.
"ماٿيلي- اباوڙي" علائقي جي ٻوليءَ ۾ ڪم ايندڙ صوتي مجمعن وارا ڪي لفظ هتي نموني طور پيش ڪجن ٿا:

ڪاڌَيم= مون ڪاڌي	ويم= ان وِئس
لاتَيم= مون لاتي	وِيَم= مون ڪان ويئي
چِٽيَم= مون چِٽي	وِيم= مون وٽان ويو آهي
چِٽيُم= مون چِٽيو	ٿِيُم= مان ٿِيس
جُهڳيم= مون جُهڳي	ٿِيَم= مون سان ٿيا.
ڏِيانس= ڪيس ڏيان	ٿِيم= مون سان ٿيو آهي
پِيس= پيو اٿس	وِيس= ويو اٿس
ڪينسي= اسان ڪيا آهن	ٻَٿِيين= ٻٿيو آهي
پَرِيُون= هُن طرف جون	اُورِيُون= هِن طرف جون

سَهُوليتَ= سهولت ڏيوارِيو= ڏياريو
دوڙيو، ڌَرِيو، ڪَرِيو، بيِرِيو، ٻَڌِيو، وَڌِيو، ڀَرِڻيو، ڀِتِيل، سِيَاڻو، نِيَاپو وغيره.
"ماتيلي- اباوڙي" جي بوليءَ ۾ ڪم ايندڙ صوتي مجممن وارو هڪ جملو: (ملڪن جي بولي)
(١) ٻُوتِيان ڀِي گهڻيان نِڪِر ڏِيَان هَان= جڙي ٻُوٽيون ٻه گهڻيون نڪرنديون هيون.

"ماتيلي- اباوڙي علائقي" جي بوليءَ ۾ نہ رڳو "ي" پهرئين اکر جو تابع ٿئي ٿو، پر "همزو" ساڳيءَ طرح اڳئين اکر جي حرڪت کان متاثر ٿئي ٿو. وضاحت لاءِ صوتي مجممن جي حامل لفظن ۾ همزي جي اچار تي غور ڪرڻ کپي.

پِيَئِن= پيا آهن	چَئِين= چياٺين
ڪَئِي= ڪئيني	مارِيَئِين= مارياٺين
ڪَئِون= ڪنيو	مُڪَائِين= پورو ڪياٺين
ڪِڏِئا= ڪيڏاٺا	ڪيئِين= ڪياٺين
گهڻئِين ڳالِهئِين= گهڻي ڳالهين ۾	اِئِمَ= آيو آهيان،مون وٽ آيو آهي.
نِيئِئيسي= اسان اچي پوري ڪئي آهي	پَڙهئِيندو= پڙهائيندو
نَچَئِيندي= نچائيندوآهي	پَئِين= پيو آهين
ڳِلهئِيندو= ڳالهائيندو	پُڇَئُون= پُڇياٺون
گلهئِيندَئُون= ڳالهائيندا آهيون	چونَدَئُون = چوندا آهيون
سوچِيندَئُون= سوچيندا آهيون	رَکِيئِي= رکيو اٿيئي، تو لاءِ رکيو آهي.
	وِئِن= ويا آهن.
	ڪَئِي- هارِئِي= هار- جيت

هتي "ماتيلي- اباوڙي" جي بوليءَ جا ڪي جملا پيش ڪجن ٿا، جي

رائج تحريري محاوري ۾ لکڻ انتهائي مشڪل آهن؛

(١) هي ويندا پيٺيي چور= چور اڄهوهي وڃن ٿا پيا.

(٢) وئندي ڪراهيَنَ وِڌِئُون جيل ۾= وٺي جيل ۾ وڌائون.

(٣) ڄُلڏِئِين هُن ڪنڌ تي جانءِ؟= هُن ڪنڌ ڏانهن هلين ٿو يا نہ؟

(٤) وٺي ڏِينڌَئِن گهوڙي ڪي مُٺ= وٺي گهوڙي کي تکو هڪليائون.

(٥) استاد وينِئي سَين جو= سيٺي جو استاد وينو اٿيئي.

اسان جي تعليمي ماهرن خواه لسانيات جي عالمن کي اعرابن جي موجوده نظام ۾، سڌاري ۽ واڌاري لاءِ ڪجهہ نہ ڪجهہ سوچڻو پوندو.

ماٿيلي- اباوڙي محاوري جي نحوي ترتيب

"ماٿيلي- اباوڙي" علائقي جي ٻوليءَ جي نحوي ترتيب، جيتوڻيڪ رائج تحريري محاوري جي نحوي ترتيب کان مختلف نہ آهي، تہ بہ انهيءَ محاوري وارا صرف ونحو جي قاعدن قانونن جي پابندي پاڻ تي لازم نٿا سمجهن.

دراصل سنڌي ٻوليءَ کي بہ ٻين سڌريل ٻولين وانگر لفظن جي ٻيهڪ ۽ جوڙجڪ جو هڪ باقاعده نظام آهي، جنهن ۾ فعل جي نحوي حيثيت کي هڪ مسلمہ مقام آهي. فعل جيئن تہ جملي جي بناوت ۽ معنيٰ جي پورائيءَ لاءِ هوندو آهي، تنهنڪري عام طرح جملي جي آخر ۾ ايندو آهي. پر گفتگو کي اثرائتي ۽ بي تڪلف بڻائڻ لاءِ ڪڏهن ڪڏهن انهيءَ اصول جي ڀڃڪڙي بہ ڪئي ويندي آهي. مثلاً معياري ٻوليءَ جي هيٺين جملن ۾ فعل پنهنجي مقرر جاءِ تي بيٺل نہ آهي، پر معنيٰ جي لحاظ کان اهي جملا، باقاعده جملن کان وڌيڪ اثرائتا لڳن ٿا:

١. اسان تہ آهيون ٿي خدمتگارن ۾ شمار.
٢. آيو تہ سوير هو، پر ڪم ٿڪي جو بہ نہ ڪيائين.
٣. هيڏا ٺڪاءَ پيا ٿين، اندر ويندو ڪير!

نہ رڳو فعل، پر ٻوليءَ جي ٻين لفظن کي بہ پنهنجي مقرر مقام تي رکڻو پوي ٿو: صفت، موصوف کان اڳ ۾ آئبي ۽ ظرف، فعل کان اڳ ۾ رکبو. اهڙيءَ طرح فاعل، جملي جي ابتدا ۾ ايندو تہ مفعول، فاعل ۽ فعل جي وچ ۾ هوندو. اهي ۽ اهڙا ٻيا ڪيترائي قاعدا آهن، جن تي ٻوليءَ ڳالهائيندڙن کي عمل ڪرڻو آهي. پر جيڪڏهن معنيٰ ۽ مفهوم ۾ نقص جو انديشو نہ آهي، ۽ جملي ۾ ڀاڻ وڌيڪ دلڪشي ۽ حسن پيدا ٿئي ٿو تہ پوءِ اهڙين پابندين تي ڌيان نہ ڏيڻ ۾ ڪو حرج ڪونهي. ٻوليءَ جا ڳالهائيندڙ هوندي بہ قاعدن قانونن کي خيال ۾ رکي ڪونہ ڳالهائيندا آهن. ويتر "ماٿيلي- اباوڙي" جي علائقي وارا، ٻوليءَ جي سلسلي ۾، پنهنجي لا اُبالي طبع کان مجبور آهن. گفتگو ۾

اهڙي قسم جي بي ساختگي وٽن عيب نہ پر هنر ليکجي ٿي. قصن ڪهاڻين ٻڌائيندي يا حال احوال ڏيندي، هو جڏهن ترنگ ۾ اچن ٿا، تڏهن ويهي ڪين ٻُڌجي. اٿين پيو پاڻسو تہ هنن وٽ ڪا نياري ۽ نرالي نحوي ترتيب آهي. هتي نموني طور "ماتيلي- اباوڙي" علائقي ۾ رهندڙ مختلف ذاتين سان واسطو رکندڙ ماڻهن جا ڳالهايل ڪي جملا پيش ڪجن ٿا، جن مان اندازو لڳائي سگهبو تہ هتان جا رهواسي نحوي ترتيب جي بندشن کان ڪيتري قدر آزاد آهن.

اباوڙي تعلقي جي ملڪن جي ٻولي	رائج تحريري ٻولي
جاڳ وري ٿي ويندي ٿي سثندو ڪي.	جاڳ وري سثيندو (سائينداد) کي ٿي وڃي ٿي. (ٿي ويئي)
هي وندا پيٽِني چور.	چور اجهو هي پيا وڃن.
چوندي اٿين.	هيئن چوي ٿو.
عثمان وڃون بيمار هو ڇا ڏاڏو؟	ڇا عثمان، وچ واري عرصي ۾، ڏاڏو بيمار هو؟
گدڙ ٻاهرون ڦِرس ڪڙو.	گدڙ ٻاهران بينو ڦريس.
استاد وينئي سَين جو.	سيني جو استاد وينو اٿيئي.
ڏيندن وٽندن پاڻ ۾.	پاڻ ۾ ڏين وٺن ٿا.
مان ٻُڌوئي ڪونهي ڪڏين.	مون ڪڏهن ٻڌو بہ نہ آهي.
دبو وَهندي پڳل.	پڳل بس هلي ٿي.
هاٿي وري ويندو ڪير بندوقن ۾!	هينئر وري بندوقن آڏو ڪير ويندو!

باوڙي تعلقي جي گهنيه جي ٻولي	رائج تحريري ٻولي
تڏون ڪنداڻي سي ڪونہ.	شروع کان ٿي نہ ڪنداسين.
رالي سَيندِي اي ڪٿي.	رالي ڪٿي اچلي ٿي.

ڏکي پونديَن اُن جي ڪَدَ.	ان جي پنيان ڊوڙن ٿا.
اندر لنگهي اچو پائيِن.	پاڻ؛ ته اندر لنگهي اچو.؟
هِن جو ڇانو ويو هو مَري.	هن جو نانُي مَري ويو هو.
وِڏو هُئي زندان ۾.	(اجايو) جنجل ۾ وڏو هُئِي
وَندي ڪَراهِين وِڏون جيل ۾.	هن کي ونـي ڪري جيل ۾ وٺائون.
چڙهداٿِن اُٺانهين.	اوٺانهن چڙهن ٿا. (روانا ٿين ٿا)
وني ڏينداٿِن گهوڙي کي مُٺ.	وٺي گهوڙي کي تکو ڊوڙائن ٿا.
جُلدوٿِين هُن ڪُنڊ تي جا نه؟	هُنَ ڪُنڊَ ڏانهن هلين ٿو يا نه؟
پَسيهه پَسيهه پاڻي جا تِمدا پيائِن.	پاڻيءَ جا قطرا ٽمن ٿا.

اباوڙي تعلقي جي "شره" جي بولي	رائج تحريري بولي
مان وينو هُم بنگلي تي، اُتي آيو جادو.	آءٌ بنگلي ۾ وينو هوس ته اُتي جادو آيو.
گهرون وِيه ڏهرکي.	گهران ڏهرکي ويس.
هن کي بک لڳي ڏادي.	هن کي ڏادي بک لڳي.
هي روانو تي پيو اڳنان.	هِيءَ اڳتي روانو ٿي پيو.
راڳ ڪندو آ پي.	راڳ ڪري ٿو پيو.
هرڻي کي ڇيَٿن ته تون موڻدين ڪوڙڪي جي متؤن؟	هرڻيءَ کي ڇپائين ته تون ڪوڙڪيءَ جي مٿان موٽندين؟
مارڻي کي ڏجاهو وَجي.	مارڻيءَ کي وجي ڏجو.
فقير پي ناهيندو آ واڙ.	فقير واڙ ناهي ٿو پيو.
اُهي ڪاٽيون وجن مال.	اُهي مال ڪاهيو وڃن.
پُٽ آ مِنهنجو	هيءَ مُنهنجو پُٽ آهي.
تون رَڙهين پَنهَنجي گهر	تون پنهنجي گهر هُئين.

ڇوڙي ڪٿي زوالي	زوالي ڇو ٿي ڪٿيئي.
ٻڌي نہ وڃن وچارا	ويچارا ٻڌي نہ وڃن.

مهره جي ٻولي	رائج تحريري ٻولي
هي موٽي آيو ڀاڦون.	هيءَ پنتي موٽي آيو.
اڳيان اڇي وٿي تهجي	تهنجي اڳيان اچي وٿي.
هٿ تهجا ڪين رهن ٿا ڇا؟	تهنجا هٿ نٿا رهن ڇا؟
قصو ڪو جاد ڪر.	ڪو قصو ياد ڪر.
آنَ ويوسان ميربور.	آءُ ميرپور ويس.
هي ڳالهہ ٿا چون پيا.	هيءَ ڳالهہ چون ٿا پيا.
بلاڪ وڄهراوٿا آهن نقشي ۾.	نقشي ۾ بلاڪ ليڪائٿا آهن.
ڪٿون ايندا مان ڏي.	مون ڏانهن ڪٿيو ايندا.
ڪير ڪڙهيو ڪٿي اڇان جان ڪڇو.	ڪڙهيل ڪير ڪٿي اڇان يا ڪڇو.
پندين ڏکدين هن ڏاڍين.	پنين ۾ ڏاڍو درد آهي.

اباوڙي تعلقي جي ڪاڇٺ جي ٻولي	رائج تحريري ٻولي
هتون جا هني ٻہ مزور.	ٻہ مزور هتان جا هين.
اڃا ٿي چار نوڙيان پن (پيون آهن) ادوڙ ڙيان.	اڃان ٿي چار نوڙيون اڪيلٿيون آهن.
ملڪن جي ٻولي اون اسان جي ٻولي وڇڙيان ڪونهن پاڻ ۾.	ملڪن جي ٻولي ۽ اسان جي ٻولي پاڻ ۾ ڪين ٿيون ملن.
پُٽ هُس ڪاريدار	ڪاراٽتو پٽ هوس.
هاٿي آهن مڙٿي ٻال ڪڏاٿا.	هيننٿر مڙيوٿي ٻار ڪيڏاٿا آهن.
تڪليف ڏادي نياٿيسي	اسان ڏاڍي تڪليف ڪاٿي آهي.
ڇڏون هاٿي اِنهي ڳالهہ ڪي.	هاٿي انهيءَ ڳالهہ ڪي ڇڏيون.

چي ڳڌو ڪونهي مان (ڪونهر).	چئي، مون ڪونہ ورتو آهي.
ساڪي ڏسِي وياها چوڪر ٿهجا	تنهنجا چوڪرا مون کي ڏسي ويا هئا.
اڃان هاڻي جي نياپو ملي هُندِي.	نياپو ملي ها تہ اڃان ها.

"ڪنيڙه" جي ٻولي	رائج تحريري ٻولي
جاسوس چوڙياسي انهن ۾ تہ بابا ڪُلا هجي توهان کي.	انهن ڏانهن جاسوس روانا ڪياسون، ۽ کين چيوسون تہ بابا اوهان کي بہ وَوڙ (ڪلُو) هجي.
ڪماند چوڙي ڏيون راهن، پو اِڳتي لوِين سَيوين.	ڪمند پوکڻ ڇڏي ڏيون، پوءِ اڳتي وري نئين سر ڏسبو.
اڄ تڪ نظرن ۾ اسان ٿون.	اسين اڄ تائين سندن نظر ۾ آهيون.
هڪ ڪُنياسي، باقي اڄي ٻچيون پنج.	هڪ ڪُني سون، باقي پنج اڃي ٻچيون.
ورِي جو انهن کي اسان تاڻو ڏنوسي تہ چوري مني ڪڙا.	اسان جو انهن کي تاؤ ڏنو تہ چوري باسي بيٺا.
ڪوشش ڪئي وڃجي، پو ڪٽائي ياڳ.	ڪوشش ڪجي، پوءِ ياڳ ڪٽائي.
اسان جي جان الله واسطي چوڙو.	خدا جي واسطي اسان جي جان ڇڏيو.
اهي ٻڪريون ويون ڪاڏي؟	اهي ٻڪريون ڪيڏانهن ويون؟
لوڪ ڪِلدَڻ، جي نهيسي ويندا.	جي نٽا وڃون تہ ماڻهو کلندا.
نُٽا تہ هُون، انهي ڳالهين کون.	اهڙين ڳالهين کان تہ هڪ ٻئي کان جدا ٿيا آهيون.

"ماتيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ اسم حاليه، اسم فاعل، اسم مفعول ۽ اسم استقبال

اسم مشتق جو اهم حصو "اسم حاليه" آهي، جو جملي ۾ فاعل يا مفعول جو حال بيان ڪندو آهي، ۽ اسم تي ڪم ايندو آهي. سنڌي ٻوليءَ جي رائج تحريري محاوري ۽ ماتيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ جيڪي ڳالهيون مختلف نظر اچن ٿيون، تن ۾ "اسم حاليه" جي بناوت سرفهرست آهي ڇوته ڪيترائي فعل سنئون سڌو اسم حاليه مان جڙن ٿا. انهيءَ ڪري فعل جي مختلف صورتن تي بحث ڪرڻ کان اڳ، اسم حاليه جي بناوت ۽ جوڙجڪ جي قاعدن جي وضاحت ضروري آهي.

اسم حاليه

رائج تحريري محاوري ۾ "اسم حاليه" جي بناوت جو مدار عام طرح ٻن ڳالهين تي سمجهيو ويجي ٿو: (١) ڪنهن مصدر جي "امر حال" (واحد) جي پوئين حرف تي "پيش" هوندو ته اهو "پيش" "زير" سان مٽائي، پڇاڙيءَ ۾ "ندو" "ندا"، "ندي" يا "نديُون" جو اضافو ڪبو ته اسم حاليه ٺهي پوندو، جيئن لِکُ مان لِکَندو، لِکندا، لِکندي ۽ لِکَنديُون. (٢) امر حال (واحد) جي پوئين اکر هيٺان "زير" هوندي ته ان جي پڇاڙيان يندو، يندا، يندي يا ينديُون ڳنڍڻ سان اسم حاليه ٺهي پوندو آهي، مثلاً: امر حال "مارِ" مان اسم حاليه ٿيندو مارِيندو، مارِيندا، مارِيندي ۽ مارِينديُون.

ماتيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾، جيئن ته امر حال (واحد) جو پويون اکر ساڪن ٿئي ٿو، تنهنڪري اُن ۾ اسم حاليه جوڙڻ وقت "نون غنو" حذف ڪري ڇڏبو آهي، ۽ آخري اکر تي پيش واري امر حال جي پڇاڙيان "دو"، "دا"، "دي" يا "ديون" جو اضافو ڪبو آهي، مثلاً: لکندو بدران "لکِدو"، پڙهندو بدران "پَڙهدو"، گهمندو بدران "گهمدو" ترندو بدران "ترَدو" وغيره اچاربو. اهڙي حالت ۾ "نون غني" کي اللکي نموني بہ ظاهر نہ ڪبو آهي. باقي اُهي امر حال (واحد) جن جي آخري حرف هيٺان رائج تحريري

محاوري ۾ "زير" هوندي تن مان اسم حاليہ ٺاهن لاءِ. "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ بہ ساڳيا اصول اختيار ڪيا ويندا آهن. البتہ اُتان جي هندو آبادي مارينـدو کي "ماردو"، چارينـدو کي "چاردو"، ڦاڙينـدو کي "ڦاڙدو" ۽ چاڙهيندو وغيره کي "چاڙهدو" وغيره ڪري ڳالهائيندي آهي. هونئن بہ سڄي سنڌي ۾ هندن جي ٻولي، مسلمانن جي ٻوليءَ کان ڪجهہ مڙيوئي مختلف آهي، اهڙو ذڪر ڀيرومل پڻ ڪيو آهي. سندس چوڻ آهي تہ تر جا هندو ٿيڻ بدران چون "ٿيڻ". مثلاً اٿين نہ "ٿيوڻ" گهرجي يا چون تہ جيڪي "ٿيوٺو" آهي سو ٿيندو. ٿيوٺو معنيٰ ٿيڻو(١).

اهڙا امر حال (واحد)، جن جو آخري حرف "همزه" آهي، تن مان جيڪي اسم حاليہ ٺهن ٿا، سي "ماٿيلي- اباوڙي" جا هندو توڙي مسلمان ساڳئي نموني اچاريندا، يعني ٻيئي قومون "ڏوندو" (وهنجندو) ڪري ڳالهائيندا. اهو اثر شايد "سرائيڪي" ٻوليءَ جي همسائيگيءَ جو آهي، باقي لائيندو، پائيندو، نائيندو وغيره کي هتان جا هندو توڙي مسلمان لِئيندو، پِئيندو، نِئيندو وغيره ڪري اچاريندا آهن.

هتي هڪ ڳالهہ ويچار جوڳي آهي تہ "ڪائيندو" کي تہ ماٿيلي- اباوڙي جا باشندا "ڪوندو" چوندا، پر گهمائيندو کي گهموندو نہ چوندا. ان جو سبب هيءُ آهي تہ جيتوڻيڪ ""ڪائڻ" وانگر گهمائڻ مصدر جي امر حال (واحد) جو آخري حرف پڻ "همزه" آهي، پر "گهماءِ" امر حال "بالواسطہ" آهي، تنهنڪري "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ گهمائيندو کي "گهمَئِيندو" ڪري اچاريو آهي، ۽ لائيندو، پائيندو، نائيندو وغيره توڙي جو بالواسطہ مصدرن مان نہ آهن، تہ بہ انهن جو اچار "گهمَئِيندو" جهڙو ٿئي ٿو.

اُهي اسم حاليہ جيڪي اهڙن مصدرن مان ٺهن ٿا جن جي علامتي "ڻ" کان اڳ وارو حرف "هـ" آهي، تن جي "نون غني" جو آواز پنهنجي جاءِ بدلائيندو آهي. مثلاً: ڪَهڻ مصدر مان جڙيل اسم حاليہ "ڪَهَندو" جو اچار ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ ٿيندو ڪنهدو، ساڳيءَ طرح وڃَن سهَندو،

---

(١) سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ؛ ڇاپو ٻيو، صفحو ١١٥

ڏَيَندو، رَهَندو وغيره جو اچار ٿيندو "سَنهدو"، ڏَنهدو"، "رَنهدو" وغيره.

اُهي اسم مصدر، جن جي علامتي "ڻ" کان اڳ وارو اکر "و" آهي، جهڙوڪ؛ چوڻ، پوڻ وغيره، تن مان ٺهندڙ اسم حاليہ ۾ نون غني جو آواز غائب تہ نہ ٿيندو آهي، پر "ماٿيلي- اباوڙي" علائقي وارا پنهنجي عادت موجب نون غني کان اڳئين اکر کي ساڪن ضرور ڪندا آهن. مثلاً؛ چَوَندو کي اُهي چَوندو ۽ پَوَندو کي پَوندو ڪري اچاريندا آهن. اُهي اسم مصدر، جن جي علامتي "ڻ" کان اڳ وارو اکر "و" آهي، ۽ "و" کان اڳ ۾ "نون غني" جو آواز آهي، جهڙوڪ؛ پَنوَڻ، لَنوَڻ وغيره، تن مان ٺهندڙ اسم حاليہ جو پهريون نون غنو "ماٿيلي- اباوڙي" جا رهواسي حذف ڪري ڇڏيندا آهن ۽ پويون نون غنو قائم رکندا آهن. انهيءَ ڪري اُهي پَوَندو کي "پَوندو" ۽ لَنوَندو کي "لَوندو" ڪري اچاريندا آهن.

اسم فاعل

ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾، "اسم فاعل" بہ "اسم حاليہ" وانگر سنڌيءَ جي رائج تحريري محاوري کان مختلف نموني سان ٺهي ٿو، ۽ ٻنهي اسمن ۾ گهڻو ڪري ساڳيون تبديليون رونما ٿين ٿيون. هن ٻوليءَ ۾ گهمندڙ کي "گهمدَڙ" ۽ ڦرندڙ کي "ڦِردَڙ" ڪري اچاريو ويندو آهي. اهڙن لفظن ۾ "نون غني" جو آواز غائب ڪري، ان کان اڳئين متحرڪ اکر کي ساڪن ڪيو ويندو آهي، مثلاً؛ لکندڙ کي "لِکدَڙ"، وڻندڙ کي "وَڻدَڙ"، ڇُپندڙ کي "ڇُپدَڙ" ڪري ڳالهائبو آهي. اسم فاعل جي سلسلي ۾ ماٿيلي- اباوڙي علائقي جي هندن خواه مسلمانن جا اچار ساڳيا آهن. هندو جيتوڻيڪ ماريندو کي "ماردو" ۽ ڳاريندو کي "ڳاردو" چون ٿا، پر اسم فاعل ماريندڙ ۽ ڳاريندڙ کي مسلمانن وانگر اچارين ٿا.

ماٿيلي- اباوڙي علائقي وارا جهڙيءَ طرح "کُهڻ" مصدر مان "کُنهدو" اسم حاليہ ٺاهيندا آهن، تهڙيءَ طرح اسم فاعل بہ "کُنهدڙ" ٺاهيندا آهن. ساڳيءَ طرح چَوَندَڙُ بدران چوَندڙ ۽ پَنوَندڙُ بدران پَوندڙ استعمال ڪندا آهن.

ايئن ڳالهه بدران "ڳاوَڻو" ۽ ڪالهه بدران "ڪاوَڻو" چوندا آهن.

اسم مفعول

رائج تحريري محاوري ۾ جملن کي ڳنڍڻ لاءِ اسم مفعول جو استعمال نه ٿئي ٿو، پر ماتيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ اهڙو اسم مفعول به ماضي معطوفيءَ جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي، مثلاً.

(۱) رائج تحريري محاورو: رڍون ۽ ٻڪريون وَس "چَريو"، وٿاڻين "وَريو" اچن.

ماتيلي- اباوڙي جي ٻولي: رِڍان آون ٻڪريون وس "چَري"، وٿاڻن تي "وَري" ايندريون هن.*

(۲) رائج تحريري محاورو: ڪاهل ماڻهو قرض "وَٺيو"، پيا گذر ڪندا آهن.

ماتيلي- اباوڙي جي ٻولي: ڪاهل ماڻهو قرض "وَٺي" (يا وَٺيُون) پيا گذارو ڪندا هِن.

(۳) رائج تحريري محاورو: سُست ٻار "کايو"-"پِيو" پيا ليٽندا آهن.

ماتيلي- اباوڙي جي ٻولي: سُست ٻار "کائِي"- "پِي" (کاڌيون- پِيتيون) پيا ليٽندا هِن.

اهڙيءَ طرح "چريو"، "وَريو"، "وٺيو"، "کايو" ۽ "پيو" اسم مفعول، "ماتيلي- اباوڙي" وارن وٽ ماضي معطوفي طور چَري، وَري، وَٺي، کائِي، پِي بڻجي ويندا آهن.

ڪن هنڌن تي جيڪڏهن انهن کي اسم مفعول طور ڪم آندو آهي ته پوءِ انهن جي صورت ۾ هيٺينءَ ريت تبديلي اچي ٿي؛

چَريو= چَنيُون، وَريو= وَري، وٺيو= وَنتيُون، کايو= کاتيُون، پيو= پيتيُون.

جيڪڏهن اسم مفعول مٿين نموني ڪم آندو آهي ته اُن جي پٺيان عام طرح "ڪرڻ" مصدر جو مضارع غائب واحد "ڪَري" ملائبو آهي، مثلاً؛

۱. چوڪرو ڳاهه جي پَري "ڳَنيُون ڪري" گهر ويو.

---

* "چَريو" اسم مفعول بدران عام طور ته "چَري" استعمال ٿئي ٿو، پر ڪٿي ڪٿي "چَرِيُون" به ڪم آڻيندا آهن.

٢. ڇوڪري کي "وٺيئون ڪري" روانو ٿي ٿيو.
٣. مزور لسي "پيئون ڪري" سُتا پيا هن. (١)

اسم استقبال

اسم استقبال به اسم مشتق جو اهم حصو آهي، پر اُن جي ٺاهڻ لاءِ اسم مصدر ۾ رڳو "و" ملائڻو پوي ٿو. البت ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ جو اسم مصدر رائج تحريري محاوري کان مختلف ٿئي ٿو.

---

(١) ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ "اسم حاليه" جي پڇاڙي ۾ "ڪَري" لفظ ملائي، "ماضي معطوفي" طور ڪم آڻي سگهبو آهي، مثلاً:
"هار پوئيندي ڪري، راڻي کي ڏنئين"= هار (جا ماڻا) پوئي، راڻيءَ کي ڏنائين. اهڙي اسم حاليه سان جيڪڏهن "ڪري" نه ملائبو آهي ته پوءِ ان جي معنيٰ "ڪم ڪرڻ سان" ٿئي ٿي. مثلاً:
خط "لکدي" ماکي ڏنئين= خط "لکڻ سان" مون کي ڏنائين.

"ماٽيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ زمان

ڪن ٻه ٻن ٻولين يا محاورن جي ڀيٽ ڪرڻ وقت فعل جي گردانن جو سهارو وٺڻو پوي ٿو، ڇو ته گرامر ۾ گردان يا ڦيري کي وڏي اهميت حاصل آهي. "ماٽيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ کي سمجهڻ ۽ ان کي سنڌيءَ جي رائج تحريري محاوري سان ڀيٽڻ وقت، ٻنهي محاورن جي گردانن جا الڳ الڳ سيٽ تيار ڪري، انهن کي بحث هيٺ آڻڻو پوندو. گردانن جو مدار جيئن ته فعل ۽ ان سان متعلقه زماني تي ٿئي ٿو، تنهنڪري هتي فعل جي انهن زمانن جو جائزو وٺبو، جيڪي ماٽيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ جي صرفي ۽ نحوي صورت سمجهڻ ۾ مددگار ثابت ٿين.

زمان مضارع*

"ڪرڻ" مصدر مان جڏهن مضارع بڻائجي ٿو، تڏهن مٿي ڄاڻايل ٻنهي محاورن ۾ هڪ واضح فرق معلوم ٿئي ٿو. مضارع جي متڪلم جمع، "ڪريون" جو اُچار ماٽيلي- اباوڙي جي محاوري ۾ "ڪَرون" آهي. هتي ٻنهي محاورن جي گرادنن جا سيٽ پيش ڪجن ٿا، جن مان اختلاف جون سڀ صورتون نروار ٿي بيهنديون:

	رائج تحريري محاورو		"ماٽيلي- اباوڙي" وارو محاورو	
	واحد	جمع	واحد	جمع
ضمير متڪلم	ڪريان	ڪريون	ڪَران	ڪَرون
ضمير حاضر	ڪَرين	ڪريو	ڪَرين	ڪَرو
ضمير غائب	ڪري	ڪَنِ	ڪري	ڪَرِن*

جيڪي قبيلا "ڪَرَان"، "ڪَرُون" ۽ "ڪَرو" نه ڳالهائيندا آهن، سي انهن لفظن بدران "ڪيان"، "ڪيون" ۽ "ڪيو" چوندا آهن. سڀني اُتر ۾، ضمير

* هن زمان جي اصلي صورت مذڪر خواه مونث، ٻنهي ۾ ساڳي رهي ٿي، تنهنڪري گردانن ۾ جنس ڄاڻائڻ جي ضرورت نه آهي.

حاضر واحد جو صيغو "ڪَرِين" استعمال هيٺ نہ آهي، ان جي جاءِ تي "ڪرين" ڳالهائبو آهي يعني "نون غني" کان اڳ ۾ "يائي معروف" بدران "يائي مجهول" اُٿبو آهي.

رائج تحريري محاوري ۾ "مضارع" جي صيغي ۾ جيڪڏهن فعل جي ڌاتوءَ جو پويون اکر "و" يا "ي" هوندو تہ اهو "همزه" سان مٽجي ويندو، پر "ماتيلي- اباوڙي" جي محاوري ۾ اهو اصل صورت ۾ قائم رهندو، مثلاً:

(الف) مصدر "چوڻ":

(فعل جي ڌاتو، "چو" جو آخري حرف "و")

	رائج تحريري محاورو		"ماتيلي- اباوڙي" جي ٻولي	
	واحد	جمع	واحد	جمع
متڪلم	چوان- چئان	چئون	چوان	چَوُون
حاضر	چَوين- چئين	چئو	چَوين	چَوو
غائب	چوي- چئي	چَوَنِ- چَئن	چوي	چَوِن

(ب) مصدر "ڏيڻ":

(فعل جي ڌاتوءَ جو آخري اکر "ي")

	رائج تحريري محاورو		"ماتيلي- اباوڙي" جي ٻولي	
	واحد	جمع	واحد	جمع
متڪلم	ڏيان- ڏِئان	ڏيون- ڏِئون	ڏيان	ڏيون
حاضر	ڏين- ڏِئين	ڏيو- ڏِئو	ڏِين	ڏِيو
غائب	ڏي- ڏِئي	ڏِيَنِ- ڏِئنِ	ڏي	ڏِين

رائج تحريري محاوري ۾ "مضارع" جوڙڻ جو هڪ قاعدو آهي تہ ڪنهن بہ مصدر جي امر واحد جو آخري آواز "اُ" هوندو تہ فعل جي ڌاتوءَ سان "اُن"، ۽ جيڪڏهن امر واحد جو آخري آواز "اِ" هوندو تہ "يان" ملائڻ سان

مضارعَ ٺهندو، مثلاً "لِکُ" مان "لِکان" ۽ "مارِ" مان "ماريان". پر "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾، ٻنهي صورتن ۾ امر واحد جي پٺيان "آن" ملائڻو پوندو ڇو ته "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ متحرڪ آلاخر جو قانون لاڳو نٿو ٿئي، جنهن ڪري هن محاوري ۾ امر واحد جو آخري آواز نه "ا" آهي ۽ نه "اِ" بلڪ ساڪن آهي. اهڙا امر واحد، جن جو آخري آواز "اِ" آهي، تن جو گردان ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ هيٺينءَ طرح آهي:

	واحد	جمع
متڪلم	ماران	مارُون
حاضر	مارين	مارو
غائب	ماري	مارِن

هيءَ ڳالهه ياد رکڻ گهرجي ته "ماٿيلي- اباوڙي" علائقي وارا ضمير غائب جمع ۾، مضارع جي آخري نون کي ساڪن ۽ ان کان اڳئين حرف کي هميشه "اِ" جي آواز سان اچاريندا آهن. اهي پَڙهنِ، ڇَونِ ۽ مارِنِ کي هميشه پَڙهن، ڇَون ۽ مارِن ڪري اچاريندا آهن.

زمان حال

سنڌي زبان جي رائج تحريري محاوري ۾ زمان حال جي بناوت جنهن طريقي سان ٿئي ٿي، تنهن تي طويل بحث جي ضروت آهي. اهو طريقو جيڪڏهن صرف ونحو جي معروف قاعدن ۽ منطقي اصولن جي ڪسوٽيءَ تي پرکبو ته نهايت غير معياري نظر ايندو. عام طرح جنهن زمان کي زمان حال چيو وڃي ٿو، سو درحقيقت ٻن زمانن تي مشتمل آهي. آسان زبان ۾ انهن کي "زمان حال اطلاعي" ۽ "زمان حال مطلق" سڏي سگهجي ٿو. زمان حال اطلاعي ته رائج تحريري محاوري ۽ "ماٿيلي- اباوڙي" علائقي جي محاوري ۾ تقريبا ساڳيءَ طرح ٺهي ٿو، پر زمان حال مطلق جي بناوت ٻنهي محاورن ۾ ڪافي اختلافي صورت رکي ٿي.

(الف) زمان حال اطلاعي: هيءُ زمان جيتوڻيڪ ٻنهي محاورن ۾

ساڳيءَ طرح نهي ٿو، تہ بہ ان جي صورت مختلف ٿئي ٿي. هن زمان ۾، ادا ڪيل جملي ۾ فاعل جي موجودگي يا غيرموجودگيءَ بابت اطلاع هوندو آهي، مثلاً: (١) چوڪر گهر ۾ آهي، (٢) رشيد ڊاڪٽر نہ آهي. پهرئين جملي ۾ فاعل بابت "هاڪاري" اطلاع آهي، ۽ ٻئي جملي ۾ "ناڪاري." اهوئي سبب آهي، جو هن فعل جو زمان اطلاعي سڏجي ٿو. زمان حال اطلاعيءَ جو فعل "هئڻ" مصدر مان نهي ٿو ۽ ان کي عام طرح "فعل ناقص" سڏجي ٿو، ڇوتہ منجهس ڪم ڪرڻ جي لياقت يا فعلي صلاحيت نہ هوندي آهي، پر جيئن تہ جملي کي مڪمل ڪرڻ جو باعث بڻجي ٿو، تنهنڪري ان جو شمار فعلن ۾ ٿئي ٿو.

رائج تحريري محاوري ۾، "زمان حال اطلاعي" جون صورتون هي آهن: "آهي، آهن، آهيان، آهيون، آهين ۽ آهيو." پر ماٿيلي- اباوڙي علائقي جي عام محاوري ۾، انهن جون تخفيف شده صورتون آهن جيئن تہ "آ، هِن، هان، هُون، هِين ۽ هو". رائج تحريري محاوري ۾ چيل جملا "رشيد ماستر آهي" ۽ "ٻار گهر ۾ آهن"، ماٿيلي- اباوڙي جي عام محاوري ۾ ٿيندا: "رشيد گهر ۾ آ" ۽ "ٻار گهر ۾ هِن."* پر ڏٺو ويو آهي تہ هن علائقي جون سڀ قومون بالڪل ائين نٿيون ڳالهائين. ڪن وٽ فعل ناقص جون تخفيف شده صورتون وچائين ٿيون آهن. اڃا بہ فعل ناقص جڏهن فعل معاون تي ڪم اچي ٿو، تڏهن مرڪب فعل جون صورتون تہ هيڪاري وڏو اختلاف ظاهر ڪن ٿيون. هتي نموني خاطر مختلف قومن جا ڳالهايل ڪي جملا پيش ڪجن ٿا تہ جيئن جائزو وٺي ڪا راءِ قائم ڪري سگهجي.

(١) وَسدي واري جي ڳالهہ "اي" (آهي)= سُکر واري زماني جي ڳالهہ آهي.

(٢) سچل اسان کون وڏو "اي" (آهي)= سچل اسان کان وڏو آهي.

(٣) هي اجا ناندِ "اي" (آهي)= هيءَ اڃا سيڪڙات آهي.

(٤) هي ڪيري (ڪير آهي)؟= هيءَ ڪير آهي؟

---

* رڳو شر قوم جا ماڻهو "هِن" کي "هَن" ڪري اچاريندا آهن. مثلاً: اُمي رِيان پي ڊڪائيندا هَن.= اُمي رِيان ڊَڪائن تا پيا. اِمي مِنهنجا ڀاڪا چل هَن= اهي مُنهنجا چيل ڀاڪا آهن. هوش نہ رهيا هَن= هوش نہ رهيو آهي. وغيره

(۵) اِنهيءَ کي ڇا "اي" (آهي)؟= اِنهيءَ کي ڪهڙي پرواهه آهي!

مرڪب فعل

(۱) تازي (تعدی) ڪري "وِي اي" (ويئي+ آهي)= تعدي ڪري ويئي آهي.
(۲) ٻِلو ٿاڻو پيي (پيو+ آهي)= ٻلو ٿاڻو پيو آهي.
(۳) اُموئي ڇگو ٿي وِئي (ويو+ آهي)= اُهو بہ پُڙُ ٿي ويو آهي.
(۴) ننڍيو پوچ جڏِين ڪون وڏيوئي (وڏيو+ آهي)= ننڍون نسل جڏهن ڪان وڏيو آهي.
(۵) داڻو پاڻي لکيل هُوندي (هوندو+ آهي)= داڻو پاڻي لکيل هوندو آهي.
(٦) اُٺ- گاڏو وَنهدي (وهندو+ آهي)= اُٺ- گاڏو هلائي ٿو.
(۷) تو مِ ڪنهن جو ڪم پوندي (پوندو+ آهي) تہ ناهِين ڪندو= تو مِ ڪنهن جو ڪم پوي ٿو تہ نٿو ڪرين.
(۸) ٿي چار مکيان مارِي وينِي (وئو آهي)= ٿي چار مکيون ماريو وئو آهي.

صيغو "آهن"

(۱) اسان کي ڏسو ڪِهرا ڪِهرا چور "اِن" (آهن)= اسان کي ٻڌايو ڪهڙا ڪهڙا چور آهن.
(۲) ماڻهن جا بس مشغولا "اِن" (آهن)= ماڻهن جا رڳو شغل آهن.
(۳) اهي آپي "خانِن" (خان آهن)= اُهي تہ ازخود خان آهن.
(۴) ٻوريان لاهڻ وارا ايندا "پِين" (پيا+ آهن)= ڳوٺين لاهڻ وارا اچن ٿا پيا.
(۵) ڪِل مِ مُونڏا ٿيا "پِن" (پيا+ آهن)= ڪل مِ اونڌا ٿيا پيا آهن.
(٦) ڇوڪرا اسڪول مِ "وِئِن" (ويا+ آهن)= ڇوڪر اسڪول ويا آهن.
(۷) ٻَنديان ڪُتا چائي "وِيَائِن" (ويا+ آهن)= ٻنديون ڪتا کڻي ويا آهن.
(۸) اڳي تہ ٽا (ترٽرا) وينا ها، هاڻي پاڻ مِ "ڳنڍِيَائِن" (ڳنڍيا+ آهن)= اڳ تہ رنڊ هئا، پر هينئر پاڻ مِ ماڻتي ڪئي اٿن.
(۹) گهاٽا واڏا اچي "وينڌَن" (وينڌا+ آهن) سِر تي، پڇي نياڻا "پونڌَن"= نفعا نقصان سر تي اچي وڃن ٿا، پوءِ نباهڻا پون ٿا.
(۱۰) وڏا ماڻهو جيئِين "تِينِدِن"= وڏا ماڻهو جهڙيءَ طرح تين ٿا.

صيغو "آهيون"

(١) هيل اسان سفر تي سنيريل "اون" (آهيون)= هن سال اسين سفر تي سنيريا آهيون.

(٢) کَٽِي بہ "هُون"، هارِيَي بہ "ڪونهيُون" (ڪونہ+ آهيون)= فائدي بہ آهيون، نقصان بہ نہ آهيون.

(٣) ها، نوڪري "گُهندڙون" (گُهندا+ آهيون)= هاڻو، نوڪري ونون ٿا.

(۴) هن کي وٺي اِينديون (ايندا+ آهيون)= اُنهن کي وٺي اچون ٿا.

(۵) تهجي ياري ڏني "ڪرٿون" (بيٺا+ آهيون)= ٿنهنجي دوستي ڏسيو بيٺا آهيون.

(٦) اُٺاڻي ٺُاڻي "وينٿون" (ويٺا+ آهيون)= فارغ ٿيو ويٺا آهيون.

(٧) اسان "چَونڌُون" (چوندا+ آهيون)= تون چگن جو "جا" اِين (آهين) وڏا ڪٺي "لجٿيني".= اسين چئون ٿا تہ تون چگن جو وياء آهين، چگا ڪٺي لجايا اٿيٺي.

(٨) هي چَوندي (چوندو آهي)، اسان چور "ڪونهيُون" (ڪونہ+ آهيون)= هيءُ چوي ٿو، اسين چور ڪين آهيون.

(٩) جام جي اُطاق تي "هلڌٿون" (هلندا+ آهيون)= جام جي اوطاق تي هلون ٿا.

(١٠) اسان اِهُون ڪون "ڏايَٿون" (ڏايا+ آهيون)= اسين هن ڪان ڏايا آهيون.

صيغو "آهيان"

(١) مان "ڪونَهان" (ڪونہ+ آهيان) ويو= آءُ ڪونہ ويو آهيان.

(٢) توهان سان گڏ مان پِي ايندو پيو "ان" (آهيان)= اوهان سان گڏ آءُ بہ اچان ٿو.

(٣) مان ڪو بيو "ڪونهيَان" (ڪونہ+ آهيان)= آءُ ڪو ڏاريو نہ آهيان.

(۴) چَوندو "اٿين" (آهيانءِ) تہ مَنيندو ڪونهين.= توکي چوان ٿو تہ نٿو مڃين.

صيغو "آهين"

(۱) تون ڪوئي پنج مار تہ "نائين" (نہ+ آهين)= تون ڪو پنج- مار تہ نہ آهين.

(۲) واهہ جي ڪم ڪيدو "پئين" (پيو+ آهين)= واهہ جو ڪم ڪدين ٿو پيو.

(۳) نذير کي چاٿدو "اين" (آهين)؟= نذير کي سڃاڻين؟

(۴) ڇاڪان آيو "آن" (آهين)؟= ڇا لاءِ آيو آهين.

(۵) ڪاڏي پيو ويندو "آن" (آهين)؟= ڪيڏانهن پيو وڃين؟

صيغو "آهيو"

(۱) اسان توهان ڏي ايندئون (ايندا+ آهيون) تہ توهان ڳالهئيندئي "ناهو" (نہ+ آهيو)= اسين اوهان وٽ اچون ٿا تہ اوهين ڳالهايو بہ ڪين ٿا.

(۲) توهان پاڻ "هُونداٿو" (هوندا+ آهيو)= اوهين پاڻ هوندا آهيو.

(۳) توهان "ٿِيَاٿو" (ٿيا+ آهيو) چريا= اوهين چريا ٿيا آهيو.

(۴) اڄ نيڪاح "ناهو" (نہ+ آهيو) وِجهدا= اڄ نڪاح نٿا وجهو.

(۵) اسان جا تہ "وڏاٿو" (وڏا+ آهيو).= اسان جا تہ وڏا آهيو.

(٦) توهان اسان جا پَنهجا تہ "ڪونهيو" (ڪونہ+ آهيو)= اوهان اسان جا عزيز تہ نہ آهيو.

(۷) توهان ڌاريا نہ "ڪونهو" (ڪونہ+ آهيو)= اوهان ڌاريا تہ نہ آهيو.

(ب) زمان حال مطلق

هيءُ زمان، سنڌي ٻوليءَ جي رائج تحريري محاوري ۾، "مضارع" جي پڇاڙين تي يا پوڻ مصدر جي معاون فعل گڏڻ سان ٺهندو آهي، جيڪڏهن مضارع جي پڇاڙين تي ء پوڻ ٻنهي مصدرن جا معاون فعل گڏي استعمال ڪيا آهن تہ پوءِ هيءُ زمان "استمراري" ٿي پوندو آهي، مثلاً:

زمان حال مطلق	زمان حال استمراري
اچان ٿو	اچان ٿو پيو
لِکين پيو	لِکين ٿو پيو

پر ماٿيلي- اڀاوڙي جي ٻوليءَ ۾، "معروف فعل" جي حالت ۾، "زمان حال مطلق" ۽" زمان حال استمراري" هڪجهڙا ٿين ٿا. هن ٻوليءَ ۾ زمان حال رڳو "مضارع" مان نہ ٺهندو آهي، پر اسم حاليہ ۽ مضارع ٻنهي جي ميلاپ سان ٺهندو آهي، البتہ اصل فعل "مضارع" بدران "اسم حاليہ" هوندو آهي، يعني اصل فعل اچان، وڃان، لکان بدران "ايندو"، "ويندو"، "لِکدو" وغيره هوندو آهي. جئن تہ هن ٻوليءَ ۾ زمان حال مطلق ۽ زمان حال استمراريءَ لاءِ ساڳيو فعل استعمال ٿئي ٿو، تنهنڪري اصل فعل کان پوءِ، "استمرار" پيدا ڪرڻ لاءِ "پوڻ" مصدر جو فعل معاون گڏي، "هئڻ" مصدر جي مضارع جو مخفف ملائبو آهي (اسم حاليہ+ استمرار+ مضارع) تہ زمان حال ٺهي پوندو آهي. انهيءَ ڪري اها ٻولي ڳالهائيندڙ "اچان ٿو" بدران "ايندو پيو هان" (آهيان)، ۽ "لِکين پيو" بدران "لِکدو پيو هين" (آهين) چوندا آهن. اها ڳالهہ هن طرح بہ چئي سگهجي ٿي تہ: "ماٿيلي- اڀاوڙي جي ٻوليءَ ۾، زمان حال ۾ فعل جي "سادي صورت" ڪڏهن بہ ڪم نہ ايندي آهي، ان جي بدران فعل جي "مدامي صورت" استعمال ٿيندي آهي. هن ٻوليءَ ۾ ايئن ڪين چئبو تہ "گڏهہ گهوڙي کان تنديو ٿئي ٿو" (سادي صورت)، بلڪہ چئبو تہ "گڏهہ گهوڙي کان تنديو ٿيندو آ" (مدامي صورت). گرامر جي ٻوليءَ ۾ اسان هيئن بہ چئي سگهون ٿا تہ:

> "رائج تحريري محاوري ۾، زمان حال مدامي جي ترڪيبي صورت (لکندو آهيان) ۾ "پوڻ" مصدر جي فعل معاون گڏڻ سان ماٿيلي- اڀاوڙي جي ٻوليءَ ۾ مستعمل زمان حال ٺهي ٿو."

هڪ ڳالهہ ڌيان ۾ رهي تہ "زمان حال" جيڪڏهن "مستقبل" جي معنيٰ ۾ استعمال ٿئي ٿو تہ پوءِ "ماٿيلي- اڀاوڙي" جي ٻوليءَ ۾ "پوڻ" مصدر جو معاون فعل استعمال نٿو ٿئي، مثلاً: تون چنتا نہ ڪر، مان خط "لکِدو هانس" (تون فڪر نہ ڪر، آءٌ کيس خط لکان ٿو). اهڙيءَ حالت ۾، هن ٻوليءَ وارا "لکان ٿو" بجاءِ "لِکدوهان" چوندا. اُن کان سواءِ "مجهول فعل" جي صورت ۾ "ماٿيلي- اڀاوڙي" وارا زمان حال مطلق ۽ زمان حال استمراريءَ جو استعمال

الڳ الڳ ڪندا آهن. ان جي وضاحت لاءِ زمان حال جي مجهولي صورتن تي ٿوري روشني وجهجي ٿي.

زمان حال جون مجهولي صورتون

رائج تحريري محاوري موجب زمان حال ۾ فعل مجهول جون ٻه صورتون استعمال هيٺ آهن. جيڪڏهن "سڏڻ" مصدر جو فعل استعمال ڪبو ته پهرين صورت ٿيندي "سڏجي ٿو"، ۽ ٻي صورت ٿيندي "سڏبو آهي". ماٺيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾، پهرين صورت مطلق استعمال نه ٿيندي آهي. ۽ رڳو ٻوٿين صورت ڪم اٿبي آهي. مثال طور ماٺيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ ائين ڪين چئبو ته "توڻانهن جيڪي ڪي لکجي ٿو، سو پڙهين ٻه نٿو". ان بدران چئبو ته "توڏي جيڪو ڪجهه لکبو آ، اهو پڙهدوئي ناهين."

ساڳيءَ طرح جيڪڏهن زمان حال ۾، ڪنهن ڪم جي ٿيڻ ڪي لازمي قرار ڏبو آهي ته رائج تحريري محاوري ۾ "اسم استقبال" جي پٺيان "ٿيڻ"، "پوڻ" يا "هئڻ" مصدر جو "زمان حال" يا "زمان حال مدامي" اٿبو آهي، مثلاً "لکڻو آهي"، "لکڻو پوي ٿو"، "لکڻو پوندو آهي"، "لکڻو هوندو آهي" وغيره. پر اهڙي موقعي تي ٻه ماٺيلي- اباوڙي علائقي وارا "لکڻو پوي ٿو" بدران "لکڻو پوندو آ" استعمال ڪندا آهن. يعني اسم استقبال جي پٺيان زمان حال بدران زمان حال مدامي ڳنڍيندا آهن.

هتي هڪ ڳالهه ڌيان ۾ رهي ته جيڪڏهن اسم استقبال جي پٺيان "پوڻ" يا "هئڻ" مصدر جو زمان ماضي يا زمان ماضي مدامي آڻي، زمان ماضي التزامي ناهبو آهي (مثلاً لکڻو هو، لکڻو پوندو هو وغيره) ته پوءِ ماٺيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ ان جوگردان هيٺينءَ ريت ٿيندو:

فاعلي حالت: (مذڪر)

متڪلم:	ويٺو هُم (ويٺو هُيس)
	ويٺا هاسي (ويٺا هياسين)
حاضر:	ويٺو هين (ويٺو هُئين)
	ويٺا هاوي (ويٺا هُيئو)

غائب: وڃڻو هو- وڃڻو هُس (وڃڻو هو- وڃڻو هوس)
وڃڻا ها- وڃڻو هُن (وڃڻا هئا- وڃڻو هون)

(مونث)

متڪلم: وڃڻي هَم (وڃڻي هُيس)
وڃڻيون هَسي (وڃڻيون هيونسون- هيونسين)

حاضر: وڃڻي هين (وڃڻي هُئيءَ)
وڃڻيون هَئو (وڃڻيون هُيئو)

غائب: وڃڻي هِي- وڃڻو هُس (وڃڻي هُئي- وڃڻو هُئس)
وڃڻيون هُون- وڃڻوهُن (وڃڻيون هُيون- وڃڻو هُئن)

مفعولي حالت ۾ به معاون فعل جي تقريباً فاعلي حالت واري صورت رهي ٿي.

فعل جيون پٺيون متصل ضميري پڇاڙيون

سنڌي ٻولي، ٻولين جي ڪهڙي گروهه سان تعلق رکي ٿي، تنهن بابت عالمن ۽ لسانيات جي ماهرن اڃاتائين ڪا حتمي راءِ قائم نہ ڪئي آهي. غير اهم علامتن ۽ معمولي هڪجهڙاين جي بنياد تي هيڏي پر پيچ ۽ گوناگون ٻوليءَ کي اسان ڪنهن نہ ڪنهن ٻوليءَ سان سلهاڙڻ لاءِ تيار ٿي ويندا آهيون. پر تعلق جي انهيءَ ڪچڙن تاڳن جي سلهاڙ گهڻو وقت جٽري (جٽي) نہ سگهندي آهي، ۽ هڪ ٿي سٽ ۾ ڇڄي پوندي آهي. ايئن چوڻ ۾ ڪو وڌاءُ نہ آهي تہ سنڌي ٻوليءَ جون اپڀاشائون يا محاورا پنهنجي جاءِ تي مڪمل ٻوليءَ جو درجو رکن ٿا. انهيءَ ڪري جيستائين انهن سڀني محاورن جو اونهو اڀياس نہ ڪبو، تيستائين مونجهارا جنم وٺندا رهندا. "مائيلي- اباوڙي" واري ٻوليءَ جي گهري مطالعي مان، سنڌي ٻوليءَ جي اوائلي سٽاءَ بابت ڪيترا نوان نڪتا نروار ٿي سگهن ٿا، جن جي آثار تي صرفي نوڙي نحوي قاعدن تي نظرثانيءَ جا موقعا مهيا ٿي سگهند،، ۽ اهي ڳالهيون سنڌي ٻوليءَ جي گروهي تعلق معلوم ڪرڻ ۾ بہ اسان جي مدد ڪري سگهن ٿيون. هتي مختصر طور تي ڪي ڳالهيون ۽ نشان پيش ڪجن ٿا، جن کي نظر ۾ رکي، اهڙي قسم جي راهہ متعين ڪرڻ ممڪن ٿي پوندي، هن سلسلي ۾ "فعل جون پٺيون متصل ضميري پڇاڙيون" هڪ اهم ڪردار ادا ڪري سگهن ٿيون، ڇو تہ "هند- آريائي" ٻولين جو تقابلي مطالعو ڪندي، لسانيات جي ماهرن جو ڌيان هميشہ سنڌي ٻوليءَ جي انهيءَ امتيازي خصوصيت ڏانهن ڇڪجي پئي ويو آهي.

محترم جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ لکن ٿا تہ: "فعل جون پٺيون متصل ضميري پڇاڙيون، جنهن مڪمل صورت ۾ سنڌيءَ ۾ رائج آهن، اهي ٻي ڪنهن بہ هند- آريائي ٻوليءَ ۾ نٿيون ملن. اهي پٺيون متصل پڇاڙيون غالباً سڌو سنئون عربيءَ مان، يا عربيءَ مان فارسي ذريعي سنڌيءَ ۾ رائج ٿيون. جائز گهرجي تہ اڪيليون متصل ضميري پڇاڙيون سنسڪرت ۾ ملن ٿيون، جن جو مثال سنڌيءَ ۾ ٿيندو "ڇيم" (مون ڇيو)، "ماريوسون" (اسان ماريو)، پر سنڌيءَ ۾ انهيءَ ترڪيب جي پويان ٻي پٺي پڇاڙي پڻ رائج آهي،

جڻن تہ "چيمس يا چيومانس" (مون ھن کي چيو)، "ماريوسونسِ" (اسان ھن کي ماريو).(١)

محترم شيخ واحد بخش ٻنهي ضميري پڇاڙين کي سنڌي ٻوليءَ جي امتيازي صفت ڄاڻائيندي لکن ٿا تہ؛ بعضي فعل ۾ خود فاعل ۽ مفعول ٻنهي جو مفهوم سمايل هوندو آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ ٻنهيون ضميري پڇاڙيون بہ استعمال ٿينديون آهن. جا سنڌي ٻوليءَ جي هڪ امتيازي صفت آهي ۽ انهيءَ استعمال سان عبارت کي مقصر يعني ننڍو ڪري سگهجي ٿو. (٢)

ٻنهي متصل ضميري پڇاڙين وسيلي عبارت کي مقصر بنائڻ جي لياقت ۽ عادت رائج تحريري محاوري جي بنسبت "ماٺيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ تمام گهڻي آهي. انهيءَ ڪري ماٺيلي- اباوڙي جي ٻولي مختصر ترين ٻولي ليکي سگهجي ٿي، پر ان کي ثابت ڪرڻ لاءِ بحث جي طوالت کي برداشت ڪرڻو پوندو. هتي وري بہ اها ڳالهہ ورجائجي ٿي تہ رڳو ڪنهن هڪ محاوري جي صرفي نحوي بناوتن جي مطالعي جي بنياد تي ڪا راءِ قائم ڪبي تہ پوءِ غلطين کان بچڻ مشڪل ٿي پوندو. سنڌيءَ جي رائج تحريري محاوري تي پروسو ڪندي، مفروضا قائم ڪرڻ تہ تهان ٿي غير ذمہ دارانہ عمل آهي. ان جو مثال ٻنهي ضميري پڇاڙين جي سلسلي ۾، ڀيرومل جهڙي وڏي محقق جي هڪ فروگذاشت جي ذ ـ ـمي ڪرڻ سان پيش ڪري سگهجي ٿو. "ٻنهي پڇاڙين گڏڻ جي وات" بابت اظهار ڪندي، ڀيرومل "ڏنومانس" لفظ جي بناوت جا ڪي اصول بيان ڪيا آهن. سندس چوڻ آهي تہ "ڏنم- ڏنوم" جي پڇيان يڪدم "س" گڏي، ڏنومس نہ چئبو، پر "م" ۽ "س" پڇاڙين جي وچ ۾ "آن" جو اچار ملائي چئبو "ڏنومانس". (٣)

ظاهر آهي تہ هن صاحب "ڏنم" لفظ جي ٻي جڙتو يا نظم واري صورت "ڏنوم" ۾، هڪ اضافي اچار "آن" ملائي، مفعول جي معنيٰ ڏيکاريندڙ پڇاڙي "س" گڏڻ سان، انهيءَ لفظ جي بناوت بيان ڪئي آهي، ۽ سنڌين

(١) سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ؛ ڇاپو ٽيون، صفحہ ٦٣
(٢) سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو؛ ڀاڱو ٻيو، ص ٧٠
(٣) وڏو سنڌي ويا ڪرڻ؛ ڇاپو ٻيو، ص ١٤٢

سنڌي نموني "ڏنم" سان "س" ملائڻ کان هڪ طرح انڪار ڪيو آهي، جڏهن تہ "ماٺيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ ڏنم لفظ جي ڀرين (ٻي صورت نظم واري آهي) ۽ اصلوڪي صورت ۾ مفعولي پچاڙي "س" ملائڻ سان "ڏنمس" لفظ رائج آهي (جيئن جناب ڊاڪٽر بلوچ صاحب جن سنڌون سڌو "ڇيمس" جو مثال ڪم آندو آهي) جنهن کي ڇڪي ناٺي ۽ اينگهائي رائج تحريري محاوري وارن "ڏنومانس" لفظ ناهيو آهي. لائق مصنف وٽ انهيءَ ڇڪتاڻ جو ڪارڻ "اچار- سهنج" آهي. آڏواڻي صاحب "ڏنمس" کي جيڪڏهن سنڌي لفظ شمار ڪري ها تہ جيڪر اهڙي اينگهہ ۽ ڊيگهہ کان بچي پوي ها.

هتي اهو ذڪر ڪرڻ ضروري ٿيندو تہ "ماٺيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ ٻنهي متصل ضميري پچاڙين جي ڪارفرمائي هڪ عجيب ۽ نئين قسم جي آهي. اعرابن جي تبديليءَ سان ساڳي صورت واري لفظ جي معنيٰ ۾ حيرت انگيز تبديليون ظاهر ٿين ٿيون، ۽ لفظ جو صيغو ٿي مٽجي وڃي ٿو. اختصار کي ملحوظ رکندي هتي "چوڻ" مصدر مان جڙيل هڪ فعل ۾ ضميري پچاڙين جي اتصال سان پيدا ٿيندڙ مختلف معنائن جو ذڪر ڪجي ٿو.

ماٺيلي- اباوڙي جي ٻولي	رائج تحريري محاورو
چَوندُم.	(١) هُو "مون کي" چَوندو.
	(٢) مان چوندس.
چَوندَم.*	(١) آهي "مون کي" چوندا.
	(٢) آهي "مون کي" چونديون.
	(٣) هُوءَ "مون کي" چوندي.
	(۴) مان چونديس.
چَوندِم.	(١) هُو "مون کي" چوي ٿو.
	(٢) آهي "مون کي" چون ٿا.

* ماٺيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ ڪٿي ڪٿي "چَوندَم" بدران "چَونديم" بہ ڳالهايو وڃي ٿو.پر اُن جي معنيٰ "آهي مون کي چوندا" هرگز نہ ٿيندي آهي، ٻنهي لفظن جون باقي معنائون ساڳيون آهن

(٣) مان چوان ٿو.

مذڪوره لفظن کي جملن ۾ هيٺينءَ ريت استعمال ڪيو ويجي ٿو؛

١. "چوندمَ" تہ ڏيندمس= هُو مون کي چوَندو تہ مان کيس ڏيندس.

٢. "چوندَمَ" تہ ويندي مان (نون اعلانيہ)= هُو مون کي چوندا تہ مان وٽن ويندس

٣. "چوندِمہ" تہ لڏي وڃ= هُو مون کي چوي ٿو تہ لڏي وڃ.

انهيءَ گروهہ جو هڪ ٻيو لفظ آهي "چوندي اِم"، جنهن جي معنيٰ آهي، (١) هوءَ مون کي چوي ٿي ، (٢) مان چوان ٿي.

ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ فعل سان ضمير متصل جو استعمال هڪ تہ ڪثرت سان ٿئي ٿو ۽ ٻيو ٻئي ضمير متصل جي استعمال ۾ منجهس هڪ خاص انفراديت پيدا ٿئي ٿي. ضمير متصل متڪلم جي پٺيان ضمير حاضر ۽ ضمير غائب جي پڇاڙين گڏڻ سان ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ جيڪي فعل ٺهن ٿا، تن جا گردان پيش ڪري، انهيءَ حقيقت کي وڌيڪ واضح ڪري سگهجي ٿو.

رائج تحريري محاورو	ماٿيلي- اباوڙي جي ٻولي
	(مذڪر)
(مفعول) ضمير حاضر واحد	چوندُمي= مان "توکي" چوندس.
ضمير حاضر جمع	چوندُموي= مان "توهان کي" چوندس.
ضمير غائب واحد	چوندُمس= مان "هن کي" چوندس
ضمير غائب جمع	چوندُمني= مان "هنن کي" چوندس.
	(مونث)
ضمير حاضر واحد	چوندَمي= مان "توکي" چونديس.
ضمير حاضر جمع	چوندَموي= مان "توهان کي" چونديس. (چونديَموي)
ضمير غائب واحد	چوندَمس= مان "هن کي" چونديس.

	(ڇَونديِمس)
ضمير غائب جمع	ڇَوندَمِ ني= مان "هنن کي" ڇونديس.
	(ڇَونديَمني)

مٿي ڄاڻايل گردان زمان مستقبل ۾ آهي، پر ساڳئي فعل جو ڦيرو اعرابن جي مٽا سٽا سان زمان حال ۾ بہ ٿئي ٿو. البتہ ٻنهي متصل پڇاڙين وارا اهڙي قسم جا فعل "ماٿيلي- اباوڙي" جي هندو آبادي استعمال ڪري ٿي، مثلاً:

ماٿيلي- اباوڙي جي ٻولي   رائج تحريري محاورو

(مذڪر)

ضمير حاضر واحد	ڇَونديِمي= مان "توکي" چوان ٿو.
ضمير حاضر جمع	ڇَونديِموي= مان "توهان کي" چوان ٿو.
ضمير غائب واحد	ڇَونديِمس= مان "هن کي"چوان ٿو.
ضمير غائب جمع	ڇَونديِمني= مان "هنن کي" چوان ٿو.

(مونث)

ضمير حاضر واحد:	ڇَونديِ امي= مان توکي چوان ٿي.
ضمير حاضر جمع:	ڇَونديِ اموي= مان توهان کي چوان ٿي.
ضمير غائب واحد:	ڇَونديِ امس= مان هن کي چوان ٿي.
ضمير غائب جمع:	ڇَونديِ امني= مان هنن کي چوان ٿي.

ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾، ٻنهي متصل ضميري پڇاڙين جي ڪارستانين کي سمجهڻ لاءِ اسين هڪ ڀيرو ٻيهر ڇَوندُمي، ڇَوندَمي ۽ ڇَونديِمي لفظن جي بناوت تي غور ڪريون ٿا. انهن فعلن ۾ اصل فعل جي پٺيان "مِي" يعني "مِ" ۽ "ي" متصل ضميري پڇاڙيون آهن، جن مان "مِ" متڪلم واحد جي، ۽ "ي" ضمير حاضر واحد جي نشاني آهي. ساڳيءَ طرح ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ چَئِمي ۽ چَيُمي لفظ پڻ رائج آهن:

چَئِمي= مون توکي چيو آهي. (ماضي قريب)

چَيُمِي= مون توکي چيو. (ماضي مطلق)

ﭘﻬرين ٽن فعلن ۾، ۽ ﭘوين ٻن فعلن ۾ فرق رڳو هي: آهي تہ چَونڊُمِي، چَونڊَمِي ۽ چَونڊِمِي اسم حاليہ مان جڙيل فعل آهن، جڏهن تہ چَٿِمِي ۽ چَيُمِي زمان ماضي قريب ۽ زمان ماضي مطلق ۾ هئڻ سبب اسم مفعول مان ٺهيل آهن.
وڌيڪ وضاحت خاطر انهن ٻنهي فعلن جا گردان هيٺ ڏجن ٿا:

(١) چَٿِمِي= مون "توکي" چيو آهي. چَٿِموِي= مون "توهان کي" چيو آهي.
چَٿِيسِئِي= اسان "توکي" چيو آهي. چَٿِيسوِي= اسان "توهان کي" چيو آهي.
چَٿِمس= مون "هن کي" چيو آهي. چَٿِمنِي= مون "هنن کي" چيو آهي.
چَٿِيسِيس= اسان "هن کي" چيو آهي. چَٿِيسِنِي= اسان "هنن کي" چيو آهي.
چَٿِيئِي= تو "هن کي" چيو آهي. چَٿِينِي= تو "هنن کي" چيو آهي.
چَٿِيوِيس= توهان "هن کي" چيو آهي. چَٿِيوِنِي= توهان "هنن کي" چيو آهي.

(٢) چَيُمِي= مون "توکي" چيو (چَيُمُ= چيو+ م= مون+ ي= (توکي) تون)
چَيُموِي= مون "توهان کي" چيو (وي= (توهان کي) توهان)
چيو سِئِي= اسان "توکي" چيو (سي= اسان).چيو سِيوِي= اسان "توهان کي" چيو.
چَيُمس= مون "هن کي" چيو (س= هن (هن کي). چَيُمنِي= مون "هنن کي" چيو (ني= هنن) هنن کي).
چيوسِيس= اسان "هن کي" چيو. چيوسِنِي= اسان هنن کي چيو.
چَيُئِي= تو "هن کي" چيو. چَيُنِي= تو "هنن کي" چيو.
چَيُوِيس= توهان "هن کي" چيو. چَيُوِنِي= "توهان" هنن کي چيو.

هتي هڪ ڳالهه ڌيان ۾ رکڻ گهرجي، "ڇنڊيي" ۽ ڇنڊڻ ۾ مفعول اڳ ۾ ۽ فاعل پٺيان ٿو اچي.

اهڙن فعلن کي وڌيڪ قريب رکي جاچبو ته تصوير وڌيڪ چٽي نظر ايندي.

	ماضي قريب	ماضي مطلق
فاعل واحد متڪلم:	ڇنڊيم (مون "توکي" ڇنڊيو آهي)	ڇنڊيم
فاعل واحد متڪلم:	ڇنڊيموي	ڇنڊيموي
فاعل جمع متڪلم:	ڇنڊيسيئي	ڇنڊيسيئي
فاعل جمع متڪلم:	ڇنڊيسيوي	ڇنڊيسيوي
فاعل واحد متڪلم:	ڇنڊيمس	ڇنڊيسيوي
فاعل واحد متڪلم:	ڇنڊيمني	ڇنڊيمس (مون هن کي ڇنڊيو)
فاعل جمع متڪلم:	ڇنڊيسيس (اسان هن کي ڇنڊيو آهي)	ڇنڊيمني (مون هن کي ڇنڊيو)
فاعل جمع متڪلم:	ڇنڊيسيني (اسان هن کي ڇنڊيو آهي)	ڇنڊيسيس

ماضي بعيد	ماضي متشڪي
ڇنڊيهوم (مون "توکي" ڇنڊيو هو)	ڇنڊيو هوندم
ڇنڊيهوموي (مون "توهان کي" ڇنڊيو هو)	ڇنڊيو هوندموي
ڇنڊيهوسيئي (اسان "توکي" ڇنڊيو هو)	ڇنڊيو هوندوسيئي
ڇنڊيهوسيوي (اسان "توهان کي" ڇنڊيو هو)	ڇنڊيو هوندوسيوي
ڇنڊيوهمس (مون هن کي ڇنڊيو هو)	ڇنڊيو هوندمس
ڇنڊيوهمني	ڇنڊيو هوندمني
ڇنڊيهوسيس (اسان هن کي ڇنڊيو هو)	ڇنڊيو هوندوسيس
ڇنڊيهوسيني (اسان هن کي ڇنڊيو هو)	ڇنڊيو هوندوسيني

ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ اصل فعل جي پٺيان ايندڙ، فعل معاون (هئڻ مصدر) سان ٻٽيون ضميري پڇاڙيون ملائي، مختلف معنائون حاصل ڪيون آهن. سنڌي ٻوليءَ ۾ اهڙي قسم جا فعل نهايت قديم معلوم ٿين ٿا، ۽ انهن جو گهرو مطالعو لسانيات جي عالمن لاءِ تحقيق جون نيون راهون کولي سگهي ٿو. هتي نموني طور ڪي مثال پيش ڪجن ٿا.

اصل فعل چيو: (ماضي بعيد)

چيو هُمي= مون "توکي" چيو هو.	اچيوهُمانوي= مون "توهان کي" چيو هو.
چيو هُسيئي= اسان "توکي" چيو هو.	چيو هُسيوي= اسان "توهان کي" چيو هو.
چيو هُمانس= مون "هن کي" چيو هو.	چيو هُماني= مون "هنن کي" چيو هو.
چيو هُسيس= اسان "هن کي" چيو هو.	چيو هُسيني= اسان "هنن کي" چيو هو.

چيو هُسي= تو "هن کي" چيو هو.	چيو هُني= تو "هنن کي" چيو هو.
چيو هُويس= اوهان "هن کي" چيو هو.	چيو هُويني= اوهان "هنن کي" چيو هو.

ماضي قريب

چيوٿمانئين= مون "توکي" چيو آهي.	چيو ٿمانوي= مون "اوهان کي" چيو آهي.
چيو ٿسيئي= اسان "توکي" چيو آهي.	چيو ٿسيوي= اسان "اوهان کي" چيو آهي.

چيو ٿمانس= مون "هن کي" چيو آهي. چيوٿماني= مون "هن کي" چيو آهي.

چيوٿسيس= اسان "هن کي" چيو آهي. چيوٿسيني= اسان "هن کي" چيو آهي.

چيوٿسِي= تو "هن کي" چيو آهي. چيوٿِي= تو "هن کي" چيو آهي.

چيوٿويس= اوهان "هن کي" چيو آهي. چيوٿويني= اوهان "هن کي" چيو آهي.

"ماتيلي- اباوڙي" جا هندو چيوٿمانئين، چيوٿمانوي، چيوٿسيئي ۽ چيوٿسيوي بدران "چئمِي،" "چئموي"، چئيسيئي ۽ چئيسيوي ڪم آڻيندا آهن، ۽ چيوٿمانس، چيوٿماني، چيوٿسيس ۽ چيو ٿسيني بدران چئمس، چئمني، چئيسيس ۽ چئيسيني چوندا آهن. ساڳئي وقت چيوٿسِي، چيوٿِي، چيوٿويس ۽ چيوٿويني بدران چئيسِي، چئيِني، چئيويس ۽ چئيويني استعمال ڪندا آهن. اُن ڪان سواءِ هن علائقي جون ڪي قومون ٿمانوي بدران ٿمانوَ ۽ ٿسيوي بدران ٿسيوَ بہ چونديون آهن، پر انهن بنهي لفظن جي آخري حرفن کي انتهائي خفيف نموني متحرڪ ڪنديون آهن.

"ماتيلي- اباوڙي" جي بولي ۾، بنهي ضميري پڇاڙين سان "هئڻ" مصدر جو استعمال بہ ٿيندو آهي، پر ان کي ايترو مخفف ڪيو ويندو آهي، جو "هئڻ" مصدر مان معلوم ٿي نہ ٿيندو آهي، مثلاً:

"چوَندئي"= هُو "توکي" چوي ٿو (چوندو آهي).

"چوَنديوي"= هُو "توهان کي" چوي ٿو.

چوَندِني= اُهي توکي چون ٿا.

"چوَندِنوي"= اُهي "توهان کي" چون ٿا.

"چوَنديئي"= هوءَ "توکي" چوي ٿي.

"چوَنديئوي"= هوءَ "توهان کي" چوي ٿي.

"چوَنديِني"= اُهي "توکي" چون ٿيون.

"چوَندينوي"= اُهي "توهان کي" چون ٿيون.

هڪ ڳالهہ ڌيان ۾ رهي تہ ماٿيلي - اباوڙي جي ٻوليءَ ۾، زمان حال جو گردان، اصل فعل جي پٺيان معاون فعل "ٿيڻ" نہ پر "هئڻ" مصدر مان آڻڻ سان ٺهي ٿو، ان ڪان سواءِ "ضمير غائب"، جڏهن ٻئي ضمير غائب (مذڪر خواه مونث) سان مخاطب هوندو آهي تہ اُن جي صورت هيٺ ڄاڻايل نموني ۾ ٿيندي آهي؛

هندن جي ٻولي	مسلمانن جي ٻولي
چَونڊِس (چوندو آهيس)	چَونداِس= هُو "هن کي" چوي ٿو.
چَونديني (چوندو آهيني)	چَونداِني= هُو "هن کي" چوي ٿو.
چَوندِنس (چوندا آهنس)	چَوندا اِنس= اُهي "هن کي" چون ٿا.
چَونڌيني (چوندا آهِنِن)	چوندا اِني= اُهي "هن کي" چون ٿا.

مونث ۾، چَوندِي اِس، چوندي اِني، چونديون اِنس ۽ چونديون اِني صورتون ڪم اچن ٿيون. ڪي "فعلي صورتون"، رائج تحريري محاوري ۾ هڪ معنيٰ ٿيون رکن تہ "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ سندن ٻي معنيٰ آهي، مثلاً؛

وِينو هُوندَسِ= مان وِينو هوندس، جيڪڏهن "عام صورت" ۾ آهي تہ پوءِ "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ استعمال نہ ٿيندو. انهيءَ ٻوليءَ ۾ چئبو؛ "وِينو هُوندُم"، پر جي اها صورت "حالت امدادي" ۾ آهي تہ پوءِ ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ سندس معنيٰ ٿيندي؛ "هُو هِن لاءِ وِينو هوندو." ساڳيءَ طرح وِيني هُوندَس= هوءَ "هِن لاءِ" وِيني هوندي، وِيٺا هُوندَن= اُهي "هن لاءِ" وِيٺا هوندا، وغيره.

فعل جي پٺيان ٻٽين ضميري پڇاڙين جا ڪي مثال، ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ مان پيش ڪجن ٿا تہ جيئن سنڌي ٻوليءَ جي اها خصوصيت وڌيڪ نروار ٿي سگهي؛

ڏِنيوي = اوهان "اُهو" ڏنو آهي.
ڏِنيئوي = اوهان "اها" ڏني آهي.
ڏِنو وي = اوهان "اهو" ڏنو.

ڏِنيا وي = اوهان "اها" ڏِني
ڏنا وي = اوهان "اُهي" ڏنا.
ڏنيَوي = اوهان "اُهي" ڏنيون.

ڏِنس= هن "اُن کي" ڏنو آهي. ڏِنوِئس= هن "اهو ڏنو آهي.
ڏِنئي= هن "اُن کي" ڏنو آهي. ڏِنوِئي= هن "اُهو" ڏنو آهي.

ڏِنيسِ = تو "هن کي" ڏِني.
ڏِنيِئي = تو "هن کي" ڏني.
ڏِنيويس = اوهان "هن کي" ڏني.
ڏِنيوين = اوهان "هن کي" ڏِني.

ماتيلي– اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ واحد ۽ جمع

عام طرح چيو ويجي ٿو تہ اتر سنڌ ۾، لفظن جي جمع جوڙڻ جا قاعدا، رائج تحريري محاوري کان ٻئي نموني جا آهن. اُهي ڪٽ جو جمع ڪٽون بدران "ڪٽان"، زال جو جمع زالون بدران "زالان" ڪن ٿا. مرحوم حسام الدين راشديءَ جي مشهور تصنيف "هو ڏوتي، هُو ڏينهن" خواه محترم پروفيسر اسدالله ڀٽو جي ترجمو ٿيل ڪتاب "آرياڻي اڇاريو" ۾ مٿي ڄاڻايل طريقي سان جڙيل جمع ڪم آيل آهن. انهيءَ اصول ڪي سبب ڪنهن قسم جي مؤنث لفظ جي جمع سان لاڳو سمجهيو ويو آهي، پر اها هڪ وڏي غلط فهمي آهي، جنهن جو شڪار پيرومل بہ ٿيو آهي، هو صاحب لکي ٿو تہ:

"مونث اسمن جو جمع؛ ڪٽ جمع ڪٽون، ٻلا جمع ٻلائون، ڀت جمع ڀتيون (ڀت+ اون)، گهوڙي جمع گهوڙيون (گهوڙي+ اون) ۽ ڪنڌ جمع ڪنڌون. هن مان ڏسڻ ۾ ايندو تہ جن مونث اسمن جي پڇاڙي اَ– آ– اِ– اي ۽ اُ اچي ٿو تن جو جمع "اُون" پڇاڙي گڏڻ سان ٺهي ٿو."*

اڳتي هلي ٻڌائي ٿو تہ:

"سرحد سنڌ ۾ "اون" بدران "آن" پڇاڙي گڏيندا آهن. جيئن زال– زالان."

درحقيقت سرحد سنڌ يعني "ماتيلي– اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ هرهڪ مونث اسم جو جمع "آن" گڏڻ سان نہ ٺهندو آهي. "ماتيلي– اباوڙي" وارا توڙي سمورا اتراڌي محاوري وارا، ڪيترن مونث اسمن جو جمع، "اُون" پڇاڙي گڏي ٺاهيندا آهن. "آن" پڇاڙي تہ رڳو انهن مونث اسمن جي پڇاڙي گڏيندا آهن، جن جي پوئين اکر تي "زبر" هوندي آهي، مثلاً؛ اَڏَ– اَڏان، رَڳَ– رڳان، لِيڪَ– ليڪان، وِڪَ– وِڪان وغيره. باقي جيڪڏهن مڪِ، اڪِ، جوءِ، ڊِلِ، ٻاهِرِ وغيره مونث اسمن جو جمع ٺاهبو تہ "اُون" پڇاڙي گڏبي مثلاً مڪِيُون، اڪِيُون، جوئِيُون، ڊِلِيُون، ٻاهِيُون وغيره. پيرومل "ٻاهِرِ" جو جمع،

* وڏو سنڌي ويا ڪرڻ، ڇاپو ٻيو (١٩٨٥). ص– ٣٦

سرحد سنڌ وارن وٽ "باهيان" تو سمجهي. سندس خيال ۾ اهو سڀ سرائيڪي بوليءَ جو اثر آهي، ان جو مثال هُو اُتر سنڌ جي نمائندي شاعر حضرت 'بيڪس" جي سرائيڪي شعر مان پيش ڪري ٿو (برهه "باهيان" باليان)* پر دنو وڃي ته باهه جو جمع سرائيڪي زبان 'باهيان' نه، مگر "باهِين" آهي. دراصل بيڪس جو سرائيڪي ڪلام معياري سرائيڪيءَ ۾ چيل نه آهي. سنڌ ۾ رهندڙ "سرائيڪي گو" ماڻهن جي بولي سنڌي زبان کان گهڻو متاثر آهي، ورنه باهه جو جمع "باهِين" تين گهرجي. هتي معياري سرائيڪي زبان جي مستند شاعر خواجه "غلام فريد" جي هڪ قافيءَ ۾ ڪم آيل انهيءَ لفظ جو مثال پيش ڪجي ٿو:

"ڍولا سڏي سِڪ ڍير هِر، تانگهان گهٽيان چاهِين ٻهُون
ڪَپ ڪپ ڪدان "آهِين" ٻهُون، تَپ تَپ اُٿن "باهِين" ٻهُون"

خواجه صاحب باهِ جو جمع "باهِين" چاهِ جو جمع "چاهِين" ۽ آهِ جو جمع "آهِين" ڪري ڪم آندو آهي، تنهنڪري باهه جي جمع کي"باهيان" چوڻ ڪنهن به حالت ۾ درست نه آهي.

ان کان سواءِ اُهي مونث اسم (واحد)، جن جي پڇاڙيءَ وارو آواز "اِي" آهي، تن جو جمع "ماٿيلي- اباوڙي" جي بولي خواه اتراڏي محاوري ۾، رائج تحريري محاوري وانگر جڙي ٿو. مثلاً:

چوني- جوتِئون، راتي- راتِيُون، بانهي- بانهيُون وغيره

مطلب ته واحد مان جمع جوڙڻ لاءِ، "ماٿيلي- اباوڙي" جي بوليءَ ۾، مذڪر اسمن لاءِ بالڪل اُهي قاعدا آهن، جي رائج تحريري محاوري ۾ آهن، ۽ مونث اسمن ۾ به ڪي مخصوص اسم آهن، جن جو جمع، واحد مونث اسم سان "آن" گڏڻ سان ٺهي ٿو.

---

* دم دم ساڏي دل تي سڄڻان ڏيان ڳالهيان،
ڏاڍا فراق لڳڙا، برهه باهيان باليان. (بيڪس)

"ماتيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ جا ڪي انوکا اهڃاڻ

ٻولي آهي اظهار بيان جو آسان ۽ اثرائتو طريقو. آسانيءَ ڏانهن ڊوڙڻ تہ انساني سڀاءَ ۾ سمايل آهي، پر ڪنهن بہ ڳالهہ ۾ اثر پيدا ڪرڻ هڪ هٿرادو ۽ مصنوعي عمل آهي. انهيءَ مصنوعي عمل ۾، ڪي صنعت گر يا سُرتيا سگهڙ سدائين مصروف نظر اچن ٿا. انهن جي اها صناعي ۽ پيچ- گهڙ فطرت کي ايترو ويجهي هوندي آهي، جو اُن کي ڪي وينجهار ۽ ڳولا بہ مشڪل سان سمجهي سگهندا آهن، ورنہ عام ماڻهو تہ انهيءَ ڳالهہ کي نہ ڪاريگري سمجهي ٿو نہ صنعت گري. مثال طور هتي ڪاڇڻ جي ٻوليءَ جو هڪ جملو سامهون رکجي ٿو: "آهي ڏِيندِن وَندِن پاڻ ۾." يعني آهي پاڻ ۾ سگابندي ڪن ٿا يا آهي پاڻ ۾ سڱ ڏيندا وٺندا آهن. "ڏيڻ" ۽ "وٺڻ" جڏهن مرڪب صورت ۾ گڏي ڳالهايا وڃن ٿا. تڏهن ازخود رشتي يا سڱ جو مفهوم ذهن ۾ جاءِ وٺي ٿو. اهڙيءَ صورت ۾ ڪنهن ٻي شيءِ جي "ڏيڻ- وٺڻ" جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. اجا بہ ڏسجي نہ عام ماڻهو تہ معنيٰ جي رڳو انهي محدود سطح تائين پهچندو، پر عاقل ۽ عالم انهيءَ جملي جي بندش ۽ ٻيهڪ تي ائين سوچيندا تہ "اِهي ڏِيندِن وندِن پاڻ ۾" جي معنيٰ تہ اهي پاڻ ۾ "ڏيندا آهن" ۽ "وٺندا آهن." ظاهر آهي نہ هتي هڪ جملي ٻدران بہ حملا وجود رکن ٿا، جو تہ آهن فعل بہ پيرا ڪم ايو آهي. جڏهن تہ عام ٻوليءَ ۾ اهو فعل (ڏين وٺن ٿا) هڪ دفعو ڪم اچي ٿو.

ڪاڇڻ جي ٻوليءَ جو هڪ ٻيو جملو اهي "لوڪ ڪِلدَئِن، جي ناهيسي ويندا." (جي نٿا وڃون تہ ماڻهو ڪلندا). "ڪلدئن" معنيٰ "ڪلندا آهن" (ڪِلن ٿا) ۽ "نَهيسي ويندا" معنيٰ "اسان نہ ويندا آهيون" (اسان نٿا وڃون). "ڪِلندا آهن" آهي تہ "زمان حال مدامي"، پر جيڪڏهن ان کي ڪٿي "زمان حال" تسليم ڪجي، تہ بہ ڪيس "زمان مستقبل" نہ هرگز چئي نہ سگهبو، جڏهن تہ "ڪلندا" (جي نٿا وڃون تہ ماڻهو ڪلندا) نہ سنئون سڌو ۽ چٽو پڌرو

"زمان مستقبل" جو فعل آهي. ساڳئي وقت "نَهيسي ويندا" جو "ويندا" لفظ پنهنجي جاءِ تي قائم سمجهجي تہ پوءِ "نَهيسي" جي "سي" (ضمير متڪلم جمع متصل جي نشاني) کي ڇڏي، باقي "نَهي" کي "نہ آهيون" جي معنى ۾ ڪم آيل ڄاڻو ويندو (نہ+ آهيون+ اسين= نَهيسي). انهيءَ صورت ۾ "نهيسي ويندا" جي معنيٰ ٿيندي: "اسين نہ ويندا آهيون." "ويندا آهيون" جو زمان نہ "حال مدامي" آهي، پر ڪاڇِٺا اُن مان "نٿا وڃون" جي معنيٰ وٺندا.

اباوڙي تعلقي جي ڪنيڙن جي ٻوليءَ جو هڪ جملو آهي: "ڪوشش ڪئي وڃجي، پو (ءِ) ڪٿائي ياڳ" هن جملي تي ويچارڻ کان اڳ ٻئي هڪ جملي تي غور ڪجي تہ "ڪوشش ڪئي ويئي، پوءِ ڪٿائي ياڳ." هن پوئين جملي جي پهرئين فعل "ڪئي ويئي" جو زمان "ماضي" آهي، پر اُن کي جيڪڏهن مستقبل ۾ آڻبو تہ ٿيندو: "ڪوشش ڪبي، پوءِ ڪٿائي ياڳ"، يا "ڪوشش ڪجي، پوءِ ڪٿائي ياڳ". هتي پهرئين فعل مان "وڃڻ" مصدر نڪري ويو آهي، پر ڪنيڙا جڏهن ڳالهائيندا، تہ اهو مصدر صايع نہ ڪندا ۽ مٿي ڄاڻايل جملو چوندا: "ڪوشش ڪئي وڃجي، پوءِ ڪٿائي ياڳ."

ريٽي شهر جي هڪ مراڻائي ڇاڇڙ چيو تہ "اڳي شاديون ٿينديون هون تہ ڪُپا ٿيا، پاٽڙا ٿيا، دانگيون ٿيون، دلا ٿيا، ڪنيار "ڏيو وو" ڪري ڪنئي ايندا ها". يعني "اڳ شاديون ٿينديون هيون تہ ڪنير ڪُپا، پاٽڙا، دانگيون ۽ دلا ڏوڻو ڪري (تحفي طور) ڪنيو ايندا هئا." هتي "ڪُپا ٿيا، پاٽڙا ٿيا، دانگيون ٿيون، دلا ٿيا" ۾ "ٿيا ۽ ٿيون" جو ورائي ورائي اچڻ ۽ تڪرار عام سنڌي ٻوليءَ جي لحاظ سان هڪ سوچڻ واري انوکي ڳالهہ آهي.

<u>مصدر "ڪرڻ" مان فعل جا معاون صيغا:</u> "ماتيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ "ڪرڻ" مصدر جا صيغا "معاون فعل" طور گهڻو ڪم اچن ٿا. مثلاً عام سنڌي ٻوليءَ ۾ چئبو تہ: "ماني کائي، سمهي رهہ." پر ماتيلي- اباوڙي علائقي وارا چوندا تہ "ماني کائي ڪري سمهي پَو." اهڙيءَ طرح هن فعل جون ٻيون صورتون بہ رائج آهن، مثلاً، "هن کي وٺدي "ڪَراهين" وٺتون جيل ۾." هتي "ڪراهين" (ڪرڻ مصدر) وٺڻ مصدر جي مدد طور آيل آهي، ٻيو

جملو آهي تہ "هتي رهندي "ڪندي". هن جملي ۾ پڻ ساڳيءَ طرح رهندي (رهي ٿو) سان "ڪندي" (ڪري ٿو) فعل معاونت ڪري رهيو آهي. ڏنو وڃي تہ هن ٻوليءَ تي ڪم ڪرڻ لاءِ ميدان موجود آهي ۽ اهو آهي بہ وسيع.

"نہ" جو استعمال: سنڌي ٻوليءَ ۾، "نہ" جو استعمال رڳو "ظرف انڪاري" طور نہ ٿيندو آهي، پر اُن جا ڪيترائي استعمال ۽ ڪيترين ئي معنائون آهن. مثلاً هيٺين جملن ۾ "نہ" جدا جدا معنائن ۾ ڪم آيو آهي:

١ـ هائو "نہ"! تنهنجي ملڪيت آهي، رهيل، رقم ڏيئي، ڪٿي وڃ. (نہ= حرف تصديق)

٢ـ ڪتاب تہ توئي ڦاڙيو آهي، هائو "نہ"؟ (نہ= حرف استفهام)

٣ـ اڄ "نہ"! اسين تنهنجي انتظار ۾ آهيون (نہ= حرف تاڪيد)

٤ـ چيو مانءِ "نہ"! تہ مون وٽ هڪ رپيو بہ نہ آهي (نہ= حرف يقين)

٥ ـ تون مون کي سچائين بہ ڪونہ ٿو "نہ"! (نہ= حرف شڪايت)

٦ـ چڏ "نہ"! اجايو ضد نہ ڪر. (نہ= حرف تنبيهہ)

اُهي ساڳيا جملا ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ رائج آهن، رڳو ٻوليءَ جو فرق آهي، مثلاً:

١ـ هَئو "نہ"! شَي تُهجي آ. بچدا پَيسا ڏئي ڪري، چاٿي وَڃ.

٢ـ اهو ڪتاب تہ تو ڦاڙيو آ، هَئو "نہ"؟

٣ـ آ "نہ"! (اڄ نہ) اسان تُهجي ڪان ڪڙائون (بيٺا آهيون).

٤ـ چَيُمي "نہ"! مان وٽ ٽڪو ٿي ڪونهي.

٥ ـ نائين سچائيندو پيو "نہ"!

٦ـ چِڏ "نہ"! هرويرو جي ضد نہ ڪر. وغيره.

ٻهرئين جملي ۾ "هائو" ۽ "نہ" بہ متضاد لفظ گڏ استعمال ٿيا آهن. ظاهر ۾ ايئن ٿو لڳي تہ "هائو" ظرف هاڪاري ۽ "نہ" ظرف ناڪاري آهي، پر هتي "نہ" جي معنيٰ ٿيندي "ايئن برابر آهي،" يعني ڳالهہ کي وڌيڪ ٽيڪ ڏيڻ ۽ تصديق ڪرڻ لاءِ "هائو" جي پٺيان ساڳيءَ معنيٰ وارو لفظ "نہ" ڪم آندو ويو آهي. اهوئي سبب آهي، جو هن جملي ۾ ڪم آيل لفظ "نہ" کي حرف

تصديق سڏيو ويو آهي. ٻئي جملي ۾ ساڳيا لفظ "هائو" ۽ "نہ" سواليہ نشانيءَ سان آيل آهن، تنهنڪري سندن معنيٰ ٿيندي؛ "ڇا ايئن برابر آهي؟" اهڙيءَ طرح ٻين جملن ۾ ڪم آيل لفظ "نہ" جدا معنائون رکي ٿو.

اُتر سنڌ ۾ ڪن هنڌن تي اهو "نہ" منجهي "نِي" ٿي پيو آهي، ۽ "هائو نہ" کي "هائو نِي" ڪري ڪم آڻيو آهي. ڀيرو مل "شڪارپور جي مٺي ٻولي" جي عنوان هيٺ "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ" ۾ لکيو آهي تہ: "ٻين هنڌ جون "اُت نہ، هل نہ" پر شڪارپوري چون "اُت نِي، هل نِي". هتي تہ ٻنهہ پڌرو آهي تہ "نہ" جي نِنڍڙي اچار کي وڌائي "نِي" ڪن ٿا، جنهنڪري اهو اچار بلڪل ڇِنو ٿيو پوي، پر ساڳئي وقت اهو سُر سان اچارين ٿا، تنهنڪري سندن ڳالهائڻ مٺو پيو لڳي."*

اهو برابر آهي تہ شڪارپور پاسي "نہ" بدران "نِي" جو استعمال گهڻو ٿئي ٿو، پر ايئن چوڻ درست نہ ٿيندو تہ اهو لفظ ڪنهن مخصوص اراضيءَ کان سواءِ ٻئي هنڌ ڳالهايو ٿي نہ ويندو آهي. "پيرڳوٺ" شڪارپور کان گهڻو پري، درياءَ جي ٻئي پاسي آهي، اُتان جي عظيم شاعر حضرت علي گوهر شاه "اصغر" جي ڪلام ۾ "نِي" جو استعمال انتهائي سهڻي نموني ٿيل آهي، مثلاً:

"اکين تنهنجن جان جهٽي "نِي" ٻط وٺي جيئن باز

ٻئي هنڌ "باراني" قافيہ سان ٻيا قافيا "نِي" جي ميلاپ سان پيدا ڪيا ويا آهن:

نيڻن ڪئي "باراني"، تنهنجي فراق ۾ سهڻا
١ـ رات جا گذري هن هيٺي جي، تڪيندي سو تارا "نِي"
٢ـ نيڻ جي تنهنجا آهن مون لئہ، ماڻ پريا سي مارا "نِي"
٣ـ عاشق مونن جي، جڳ ۾ تين ڪُوڙا ۽ سي ڪارا "نِي"
(۴) ڪڏهن ملندين هڻ ويچاري سان، تڪيان تنهنجا ٿي چارا "نِي"

---

* سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ؛ ڇاپو ٻيو، ص ٩٩.

۵"اصغر" عاشق هڏ نہ هلندو، پرت ۾ تئي جي بارا "ني"

بي هڪ قافيءَ ۾ "اصغر سائين" "ياراني" قافيي سان قافيو "باراني" آندو آهي، باقي بيا قافيا "ني" جي اضافي سان پيدا ڪيا اٿس؛

يار پاتي اڄ "ياراني"، مون سان چيچ وجهي اجهو چيچ ۾ جيڏيون

١ـ شاهي ڏناڻونڊ شوق جي، اهڙي ڪئي ـــ دارا "نـــي"

٢ـ ساهہ سوگهو ڪيو سجڻن سرتيون، ڳڻن جا وجهي ڪارا "ني"

٣ـ گڏ هجان تنهن دلبر سان، عُمر ايام سي سارا "ني"

۴ـ "اصغر" عاشق جا وقت تنهين، ثريا اکين جا تارا "ني"

ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ بہ "ني" گهڻو استعمال ٿئي ٿو، پر اهو ڪٿي فعل تي ڪم اچي ٿو تہ ڪٿي ضمير تي. فعل طور ڪم ايند "ني" "آهن" جي بگڙيل صورت آهي. "ني" جو اهڙو استعما! گهڻو ڪري هتان جا "هندو" ڪندا آهن، مثلاً؛

"مهمان آيا "ني" (آهن). چوندا "ني" (آهن) تہ اسان وينداسي بيا."

يعني "مهمان آيا آهن، چون ٿا تہ اسين هليا ويندا سين. *

ضمير جي صورت ۾ ڪم ايندڙ "ني"، ٻنو ضمير ٿي، فاعل ۽ مفعول ٻنهي جي بدران ڪم اچي ٿو، جيئن تہ؛

"چيو "ني" ڪون! تہ اسان گوٺ وسداسي "

يعني "توکين نہ چيو ڇا تہ اسين گوٺ هليا وسداسين."

ڏسبو تہ هتي هن کي (مفعول) بدران "ن"، ۽ تو (فاعل) بدران "ي" ڪم آيو آهي.

"ني" جو استعمال؛ "ني" جي استعمال کي سمجهڻ لاءِ هيٺ "ڪاٽڻ" مصدر جي فعل جو مختصر گردان پيش ڪجي ٿو. هر جملو مذڪر توڙي

---

* اهو جملو مسلمان هن طرح ڳالهائيندا آهن؛
"مهڻان آئن، چوندن تہ اسان ونداسي". "آئن" "آيا آهن" جو مخفف ۽ "چوندن" چوندا آهن جو مخفف آهي.

مؤنث لاءِ ساڳي طرح ٿيندو.

"ماٿيلي- اباوڙي جي ٻولي		رائج تحريري محاورو
انبڙِي ڪاڌِي "ني"	هُن انبڙِي ڪاڌي	انبڙي ڪاڌا "ٿون"
انبڙيون ڪاڌيون "ني"	هُن انبڙيون ڪاڌيون	انبڙيون ڪاڌا "ٿون"
انب ڪاڌو "ني"	هُن انب ڪاڌو	اَنبُ ڪاڌا "ٿون"
انبَ ڪاڌا "ني"	هُن انب ڪاڌا	اَنبَ ڪاڌا "ٿون"

سنڌيءَ جي رائج تحريري محاوري ۽ ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ "ضمير غائب جمع" (مذڪر خواه مونث). جڏهن "فاعلي حالت" ۾ آهي، ۽ "زمان ماضي مطلق" جي متعدي فعل ۾ ضميري پڇاڙي ڳنڍيل آهي، تہ پوءِ ٻنهي محاورن ۾ هڪ واضح فرق نمايان ٿئي ٿو، يعني رائج تحريري محاوري ۾، ضميري پڇاڙي "ٿون"، ۽ "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ ضميري پڇاڙي "ني" تہ قائم رهن ٿيون، پر ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ فعل پنهنجي مفعول سان عدد ۽ جنس مطابق مٽجي ٿو، جڏهن تہ رائج تحريري محاوري ۾، "فعلي صورت" (ڪاڌا) مفعول جي عدد ۽ جنس ۾ ڪا تبديلي نٿي آڻي. اهڙيءَ طرح ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ "ڪاڌي ني"، "ڪاڌيون ني". "ڪاڌو ني" ۽ "ڪاڌا ني"، واحد، جمع، مذڪر توڙي مونث جون صورتون جدا جدا آهن، پر رائج تحريري محاوري ۾ اهو امتياز ڪونہ آهي، ۽ سمورا فعل "ڪاڌاٿون" لفظ ڪم آڻي سان نهي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي تہ اهڙي فعل جو پريوگ، رائج تحريري محاوري ۾ "ڪرتري" ۽ "ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾، "ڪرمڻي" بڻجي وڃي ٿو. هتي هڪ ڳالھ ڌيان ۾ رهي تہ ساڳيو فعل جيڪڏهن "زمان ماضي قريب" ۾ آهي تہ ان جو گردان، ماٿيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ "نِي" ضميري پڇاڙيءَ ۾ (ضمير غائب جمع مذڪر خواه مونث) "اِ" جي اضافي (اِ+ نِي) سان ٿيندو، ۽ رائج تحريري محاوري حواه ماٿيلي - اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ پريوگ هڪجهڙو يعني

"ڪرمٺي" رهندو. هيٺ مثال پيش ڪجي ٿو:

ماٿيلي- اباوڙي جي بولي	رائج تحريري محاورو	
انبڙي ڪاڏي "اِني" (آهني).	هن انبڙي ڪاڏي آهي.	انبڙي ڪاڏي اٿن.
انبڙيون ڪاڏيون "اِني".	هن انبڙيون ڪاڏيون آهن.	انبڙيون ڪاڏيون اٿن.
انب ڪاڏو "اِني".	هن انب ڪاڏو آهي.	انب ڪاڏو اٿن.
انب ڪاڏا "اِني".	هن انب ڪاڏا آهن.	انب ڪاڏا اٿن.

"ماٿيلي- اباوڙي" علائقي جون ڪي قومون "اِني" (آهني) بدران "ٿني" ڪم آڻينديون آهن. اهو لفظ اصل ۾ "اٿني" (انهن کي آهي) جو مخفف آهي. "ني" "ماٿيلي- اباوڙي" جي بوليءَ ۾ گهڻين ئي صورتن ۾ استعمال ٿئي ٿو. گرامر جي نڪتہ نظر کان هيٺين جملن جو مطالعو ڪبو تہ، ڪيترا نوان نُڪتا نروار ٿيندا:

ماٿيلي- اباوڙي جي بولي	رائج تحريري بولي	ڪيفيت
١- مانِي ڪاڍِي "ني"	"هن" مانِي ڪاڍِي.	(هن- فاعلي)
٢- پِئُو مَري وِيو "ني".	"هن جو" پيءُ مري ويو.	(سندن- اضافي)
٣- رشيد وَني وِيو "ني".	رشيد "هن کي" وٺي ويو.	(ڪين- مفعولي)
۴- ڏاڍو مينهن وُٺو "ني".	"هن وٽ" ڏاڍو مينهن پيو.	(وٽن- جري)

مٿي ڄاڻايل جملن ۾ "ني" جو استعمال فعل جي پٺيان ٿيل آهي، پر "ني" جيئن تہ ضمير غائب جمع جي نشاني طور ڪم اچي ٿو. تنهنڪري ماٿيلي- اباوڙي جي بوليءَ ۾ ٻئين متصل ضميري پڇاڙين ۾، سندس استعمال "فاعلي ضميري پڇاڙي" جي پٺيان پڻ ٿيندو آهي، مثلاً:

١- چيو مان "ني" = "مون" ڪين چيو.

٢- چيو وي "ني" = "اوهان" ڪين چيو.

٣- چيو سي "ني" = "اسان" ڪين چيو.

"ماٿيلي- اباوڙي" جي ٻولي ۾ سهل پسندي

ٻوليءَ ۾ سهل پسنديءَ جو ڪردار نهايت اهم ليکيو وڃي ٿو. ٻولي منهنجا نقش و نگار ۽ رنگ روپ ٻا نه ٻين ٻولين جي اثر هيٺ مٽائي ٿي، يا ان جي سنڌ ۾ سهل پسندي" جي عمل سبب تبديليون پيدا ٿين ٿيون. پهرين قسم جون "ٻيروني تبديليون" ۽ ٻوٿين قسم جي ڦيرڦار واريون "اندروني تبديليون" آهن. ڀيرومل سهل پسنديءَ کي انگريزي فقري جو ترجمو ڪندي "ڪشالي جو سنجم" ڪري ڄاڻايو آهي ۽ لکي ٿو ته: "انسان پنهنجي ذاتي سياءَ ڪري، ايئن چاهي ٿو ته سڀ ڪنهن ڳالهه ۾ جيترو گهٽ ڪشالو ٿئي، تيترو چڱو. انهيءَ ذاتي سياءَ ڪري، هو لفظن جي اچار ڪرڻ مهل ٻه "ڪشالي جو سنجم" ڪري ٿو، جنهن ڪري اچار بگڙيو وڃن.*

اهڙيءَ طرح هڪ طرف ته ڀيرومل ٻوليءَ جي بگاڙ جو سبب "ڪشالي جو سنجم" ڄاڻايو آهي، پر ٻئي طرف "ڊاڪٽر ڀندارڪر جي راءِ جي روشنيءَ ۾، اهڙي تبديليءَ کي جائز سڏيو اٿس. سندس چوڻ آهي ته: "مطلب ته ماڻهن کي جيئن سولو سهنجو لڳي ٿو، تيئن هڪڙن لفظن جي نموني ٻيا لفظ جوڙي ڪم ٻيا آڻين." هاڻي هڪڙي پاسي ايئن چيو وڃي ٿو ته عام ماڻهو ٻوليءَ جو غلط استعمال ڪري، ان کي بگاڙيندا رهن ٿا، ته ٻئي پاسي انهيءَ ڳالهه ٻه جوڳو ڌيان لهڻو ته ٻولي ڪا هڪ ئي وقت ۾ ماڻهن جي زبان تي نازل نه ٿي آهي. زبان آهي هڪ ٽڪسال، جنهن ۾ روزمره ٻولي ڀيٺي گهڙجي. زبان جي اها ٽڪسال ڪڏهن بند ٿيڻي ناهي، جيستائين ڪو هڪ انسان ٻه هن ڌرتيءَ تي رهندو، ته ٻولي ڀيٺي گهڙبي، ۽ وڌندي ويجهندي رهندي. تحريري ٻولي بيشڪ قيد ٿيو وڃي، ۽ ان جون صلاحيتون محدود ٿيو وڃن، پر زباني طور ورتاءَ ۾ ايندڙ ٻوليءَ ۾ سدائين ڀيون ڦيريون گهيريون ٿين. تين ايئن ڪبي ته اهڙين تبديلين کي خنده پيشانيءَ سان برداشت ڪجي ۽ سهل پسندي مطابق

* سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، ڇاپو ٻيو- ص٩٧ ۽ ١٣١

جيڪا تبديلي ٻوليءَ ۾ اچي ٿي، سڀ کي جاري رهڻ ڏجي. ـ جنهن زبان جي مٽيءَ قالب ۾ ٻولي پوري طرح ٺهڪي، ڪا جاءِ وٺي، سهڻي صورت قائم ڪري.

ماتيلي- اباوڙي علائقي ۾ "شر" ڳالهائيندا هن ـ "ماني کوارئي"، پلا کارائبي" ڇو نه ٿا چون! ڪاٿر هڙي سهولت هي. جا سڏن زبان اختيار ڪري ورتي آهي. جا هن ڳالهه ڏيان ٿي نه لهڻو نه هڪ شيءِ کي ڇڏي بي اختيار ڪٿي ويٺي آهي، ۽ صدين کان هلندڙ هڪ سڪي کي مٽائي، ٻيو چالو ڪيو ويو آهي، ان جو ڪو نه سبب هوندو!

"ماتيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾، سهل پسندي سبب ٿيل ڦيرڦار گهرين جي ڪجهه وضاحت ڪجي ٿي؛ "ڪاهڻ" مصدر جي مجهولي صورت ٿيندي "ڪاهجڻ". هن صورت جو فائدو وٺندي، هن علائقي جا "شر" بلوچ چوندا ته:

- هر جيئن "ڪاهجندا" "هَن"، "اٿين" نه "ڪاٽا" "ٿي".
(يعني) هر جيئن "ڪاهيا" "آهن"، "تيئن" نه "ڪاهيا" "اٿيئي".

ساڳيءَ طرح "راهڻ" (پوکڻ) مصدر جي مجهولي صورت ٿيندي "راهجڻ" (پوکجڻ). شر "راهجڻ" مان اهڙي قسم جو جملو هيئين ريت جوڙيندا؛

- پيُو کي وجي "ڇَو" نه جوئر "راهجندي" "آ" "پي".
(يعني) "پيءُ" کي وجي "ڇَنُ" نه جوئر "راهيي" (پوکيي) "پيئي" "آهي". (پيءُ کي وجي ٻُڌاءِ نه جوئر پوکجي ٿي.)

کائڻ جي مجهولي صورت "کائجڻ" آهي، پر "سهل پسنديءَ" سبب اها "کاڄڻ" ۾ به تبديل ٿيندي آهي. "شرڪي" ٻوليءَ ۾، "کاڄڻ" مصدر مان ٺهيل فعل هن طرح استعمال ٿئي ٿو؛

ماني ايئن "کاڄندي" آ= ماني ايئن "کائبي" آهي، يا "ماني هن طرح کائجي ٿي".

ماتيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ "آهِن" لفظ جون ٽي صورتون رائج آهن؛ "هنَ"، "ان" ۽ "هَن". "شر" "هَن" استعمال ڪندا آهن، شايد زير بدران

زبر کين وڏيڪ سَوَلي لڳندي آهي، تنهنڪري "هن" کي ڇڏي، "هَن" اختيار ڪيو اٿن. هن علائقي جون ٻيون سڀ قومون جونديون ته ڏاند "وڙها پي"، پر "شر" چوندا: ڏاند "وَڙها پي" (ڏاند وَهي رهيا هئا). يعني "وڙها" جي "واو" تي پيش بدران زبر ڏيندا آوازن" جي اصول مطابق "زبر" ۽ "پيش" کان "زبر" اُچارڻ وڌيڪ "سهل" آهي. ٻئي هڪ فعل "رهيا آهن" کي، شَرڪِي ٻوليءَ ۾ "رَڙهاهن" ڪري اُچاربو. مثلاً: "هاڻي اُهي ماڻهو نه "رَڙها" هَن"= هاڻي اُهي ماڻهو نه رهيا آهن (هينئر اُهي ماڻهو موجود نه آهن). ٻيو هڪ جملو "شر" هن طرح ڳالهائيندا آهن: "پوک ڪندا ٿي "ڪين" (نون اعلانيه) هُون"= پوک ڪندا ته "ڪين" آهيون. هتي "ڪِي" جي آواز کي "ڪي" سان بدلايو ويو آهي، جو فطرتي طرح اچارڻ ۾ آسان آهي.

پڻ "ڪارائڻ" ۽ "لارائڻ" (لڳارائڻ) کي "سهل پسنديءَ" موجب "ڳوارڻ" ۽" لوارڻ" ۾ مٽايو ويو آهي، ۽ ساڳيءَ طرح "ٻوڻ" معنيٰ سمهڻ مصدر جي بالواسطه صورت "ٻوائڻ" (سمهارڻ) کي اُچار- سهنج ڪارڻ، "ٻوارڻ" ۾ بدلايو ويو آهي. اُچارن ۾ اها سهوليت حاصل ڪري، "شر" هيٺينءَ طرح جملا جوڙين ٿا:

١ـ "جا" کي رنگ "لواري" ڏينداسي. يعني "جاءِ" (گهر) کي رنگ "لڳارائي" ڏينداسين.

٢ـ ڇوڪري کي ماني "ڳواري"، "ٻواري" ڇڏيونس. يعني ڇوڪري کي ماني "ڪارائي"، "سمهاري" ڇڏيائونس.

شرن جي ٻوليءَ بابت هن کان اڳ ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته اها "ماٺيلي- اباوڙي" علائقي ۾ رهندڙ قومن کان هڪ جدا بياني صورت رکي ٿي، ۽ تخفيف پسنديءَ ۾ ان جو طريقو نيارو آهي، مثلاً: شر "بک ٿو مران" بدران چوندا ته "بک مَردو هان". ظاهري طرح "مردوهان" (مَرندو آهيان) "زمان حال مدامي" معلوم ٿئي ٿو، پر شرن وٽ اهو "زمان حال مطلق" جي معنيٰ ۾ ڪم اچي ٿو. "ماٺيلي- اباوڙي" جون ٻيون قومون "مردوهان" بدران "مَردو پيو هان" (مران ٿو) چون ٿيون، ياد رهي ته "پيو" هنن وٽ استمراري طور

ڪم نہ ايندو آهي بر زمان حال جي علامت طور ڪم اچي ٿو. سرر جي بوليءَ ۾ آساني خاطر، جملي مان "پيو" خارج ٿي چڪو آهي. شرن جي بولي ۽ بوليءَ ۾ سندن سهل پسنديءَ جي رجحان کي واضح ڪرڻ لاءِ، هيءِ اباوڙي شهر جي وبجهڙائيءَ ۾ رهندڙ عوامي شاعر "ساڌو" شر جا حوزيل ڪي مزاحيہ بيت ڏجن ٿا.

١ـ ڳلر ڳذاري ويو، "مِنهنجو" ڪنو قداور
اَرمان آ اندر ۾، هو "نُوجو" بخناور
"ہُنڌوس" نار برپت جا "ماکي" ڏادو آهہ ڏمر
صبح جو سامان کي، ڏئي ايندو چوداري چڪر
ڳرڪي ڪون گدڙ تي، توڙي نِڪري ٿي ناهَر
جهِي پوندو هو چلهہ کي، مِنهنجو ويڙهي ڪاٿي وَر
لاهي نَمر ديگڙي جو "اون" چڪندو هو چانور
ڏادي ياري ڏوڻي سان چو چڙهندي منڌٺي تي مر
جي ڏنٿين ڳڙ ڳوٺري ۾، پو ننڊ نہ ڪندو نَر
بجندو چو بوجي ڪون، پراٿو پادر
ناسوري هو، ناڙن جو رڳو ڪويا ڳيندو ڪر
ڪان چٿيندي ڪتي، اهڙو ڳاف ڳلر
توڙي ڪَت ڪُتين ۾ تاٿين ڪانڏي نہ ڪٿي ڪر
مَدَت ماکي گهٽي هِي اِنهي بوجي جو بانور
دشمڻ کي ديد ۾، هو ڪِنهِين کي نہ ڪَتر
پر سيڪو هلندو "ساڌو" نوڙي هُنجي تونگر
ٿيو آ اُداسي اندر، مِنهنجو ڪنو هو ڪيٺي سان.

(مِنِهنجو= مُنِهنجو. هو= هٿو. بُنڌوس= ہُڌوس، ماکي= مون کي، ڏئي= ڏيئي، ناهر= (نهر) بگهڙ. اون= ۽، ڏنٿين= ڏناٿين، پو= پوءِ. ڪون= ڪان، ناسُوري= سخت شوقين، ڳيندو= کائيندو. چهن= تہ بہ. ڪانڌي= ٿُلهي ڪنڌ وارو، مَدَت= مدد، هِي= هُئي، هُنجي= هُجي، ..... = غيرت، ڪينو.)

٣ـ ڪنو هو ڪيڻي سان، ون ڪٿو هُس ڙي ڪيڻ
جي ڏيندين ٻج ٻوجي ڪي، تہ حالي پجندو هيڻ
ڪَنبندا ها ڪني ڪون، شڪاري ڪون شينهن
هَس گھري ياري گدڙن سان، جن ۾ دايا ڪَنيئين ڏينهن
سڪيو هوندو "ساڌو" جئي، مولا وسائيندس مينهن
هَس نيتن سندا نينهن، ٻر وبندی وداع نہ ڪَيِئين.

(هُس= هُيَس، حالي= في الحال، هيڻ= هِن طرف، ٻئي ٻاسي، هَس= هيَس، ڪيِئين= ڪياٿس (گذارياٿين)، ڪَيِئس= ڪيائين)

٢ـ وبندي وداع ٿِي نہ ڪَيَئين، مِنهنجو قابل هُم ڪُتو
مُند نہ وينو واڙ تي، پيو هوندو هو سوڙ منجھہ سُتو
ڪنباڻي ڇَڏيُون هَنئِين ڪڪڙيون، نڪو اهڙو ياڙي هو پُتو
ڇَنّي وِهندو ڇڪِي ڪي، ڪنهن ڳلا ڪون نہ ڳُٿو
سڪ منجهون "ساڌو" ڇي، وري سدا هوندو سڪِيو
هو سَيِين چالين سُئو، هو گولو ذات گدڙ جو.

(هُم= هُيم، مُند= سڄي ڄمار ۾، هَنئِين= هڻائين، مَنجهون= منجهان، سَيِين= سيني، چالين= چالن سان).

۴ـ هو گولو ذات گدڙ جو، ڪنهن سان ڦِتي نہ ڦيڙيَئين
مِٿي (مِٽري) هَس مرن سان، اِهو گاڏو ٻي گيڙِيئين
ڳرڪي ڪونہ گڏھہ تي، نہ ڪنهن ٽَڪي ڪي ٽيڙِيئين
مُند نہ ماني ڳهرِيئين، هو مال پيو ٻي ميڙِيئين
سڪن ۾ "ساڌو" ڇئي، ڇڳي حياتي ڇوڙِيئين
جوڙان پِي جوڙِيئين، آ بيادري ڏک ٻوجي جو.

(ڦِتي= وِڙهي، ڦيڙِيئين= ڦيڙيائين (ڦتاياٿين)، مِٿي (مِٽري)= ماٽي، گيڙِيئين= گيڙيائين، ٽيڙِيئين= ٽيڙيائين (ٻري هٽاياٿين)، ميڙيئين= ميڙيائين، ڇوڙِيئين= ڇوڙيائين، ڳهُرِيئين= ڳهريائين، جوڙيئين= جوڙيائين، (هنڊاياٿين)، گذاريائين، بيادري= برادري.).

۵ ـ ٻهانر ٻوجي ڪي ڪنهن رالي وڏو راڻ

مُند نہ پونکيو مھمان تي، مِنھِنجي کي سُرت وڏي سجاڻ
ڪُتو ھو ڪَلا سان، پر ڪنھن جي وَھي وَئي آ واڻ
تنگي ڪنھن نظر ھنئي آ،پر جيندي (ٿيندي) اھا جاڻ
ساک وَنڌُر سين کون، مان پيجا ڪري پاڻ
جو لقب نہ ھو مِنھِنجي لعل کي، ڪاٿي نہ ھَس ڪاڻ
جَڙي جَنجيرن (زنجيرن) ۾ ڏيندو ھُمانس ٿاڻ
سِڪ مَنجھون "ساتو" کي ٿانگھہ لاٿي ويو ٿاڻ
ھاٿي پيٺا اندر ۾ ياڻ، الاٿي ڪنھن سُٿي نہ ڦني سگ کي.
(راڻ ڪاڻ= بيماري. ڪَلا= اسراري طاقت. واڻ وَھي وڃڻ= نظر لڳڻ. (ھوانڌوھي وڃڻ). تنگي= بي حياءُ. جاڻ ٿيڻ= صفائي ٿيڻ. فيصلو ٿيڻ. لقب= عيب (لقب لائڻ= عيب لڳائڻ). ٿاڻ= اھ تن. چڪ. سُٿي ڏيڻ= ڪتي کي ماني ۾ سُٿي اچي ويندي آھي تہ جُڙي جُڙي مري ويندو آھي. سگ= سگ. ڪتو.)
٦ـ سُٿي ڦَٿي سگ کي ڪنھن ڪيو دولاب دشمڻ
گيھن جا گلر کي، مان ڦَنا ھا مڻ
بوجي جي بانور تي، اسان ٿاريا ھَسي ڏڻ
آسوس (افسوس) آ اُمت کي، واھہ جو روئيندا وڻ
ڪيٺن نہ روئيندا ڪتي ڪان، جيڪي ساتو جا تہ سڄڻ
مان ڦَنا ھَس مکڻ، منھنجو ڪتو ھو ڪونيت سان
(بانور= پروسو. واھہ جو= ناڀو. ڪان= لاءِ. ڪونيت سان ھجڻ= پليل ھئڻ. متارو ھئڻ.)

٧ـ ڪتو ڪونيت سان ھو، پڙھي بُندوس پار
"ساتو" پَنھنجي سنگتيہ ڏي مکي آھہ ميار
تہ مولا مونجھاري نہ ڏيندؤ. شلا ھوندؤ باغ بھار
جڏين گلر گذاري ويو، اوان (اوھان) پرين بُنڌي پچار
اچڻ کپندو ھو اوان کي، ھَؤ صحبتي سانگھار
پر سجڻ اوان کي سچ چوان، ھو يا ھو ڪوڙا يار

ڪٿو هو ڪلا سان، ڪي وڙهي ويا ٿس وار
هُس شوق شڪار جو، ويندا هس سڏائي سردار
جي راز بندندو رهي جي، ڪندو لڪڻ واري لار
هاڻي سٽيہ من ڙي "ساڌو"، توکي اٿي الله جي آثار
ڪاٿي ٿي محبتان منثار، جو مُنجيہ ميارا مِٿن (مِٿن) ڏي.

(اوان= اوهان، هَو= هِيُو، سانگهار= سنگهار، لار= ڪنارو، سٽيہ من (سٽيہ مجھ)= صبر ڪر، مُنجيہ= موڪليہ، ميارا= ميارون.)

٨ ـ مُنجيہ ميارا مِٿن ڏي، ماکي ڪِچڪِي پِي ڪُورِي
اُمت اٿيہ سمجهو، شَيِت هويو آ لُونبو لاشورِي
پر ڪتي کي قَول لڳو، ڪاڍي مُهڪاري مورِي
هَس پِٽ پيٽ جي، آون سُجي کي سُورِي
سَندَڪِين "ساڌو" سان ڪٿي نہ ڪاٻي پريت مُورِي
ڪا هلي ڪُوڙِي، هرڪو ڪندو آ خوشامد ڪِل جي.

(ڪِچڪِي= دل ۾ ڪکي، اُمت= مالهن، شَيِت= شايد، لاشوري= لش پَش وارو، خوشامدي، قَول= قولنج (پيٽ جي بيماري)، پِٽ= پاراتو، عادت، پيٽ جي سُوري= خواهش (پيٽ جي سوري مارڻ= خواهش پوري ڪرڻ)، سَندَڪِين= سنگتين.)

ماٿيلي- اباوڙي جي ٻولي توڙي سموري اتراڏي محاوري ۾، سهل پسنديءَ سببان لفظن جي اُچارن ۾ ڪافي تخفيف ڪئي وڃي ٿي. اها تخفيف گهڻو ڪري حرف علت حذف ڪرڻ سان ڪئي وڃي ٿي. اهوئي سبب آهي، جو ماٿيلي- اباوڙي جا ماڻهو ڪن لفظن ۾ "الف" نہ ڪن ۾ "واو" ۽ ڪٿي وري "يائي" حذف ڪندا آهن، مثلاً؛ گهاگهرو، ڪاپارو، ڪانيائي، گاروڙي، ڪالهوڪو، ماڪوڙو، ڪاٿائو- پُٽ وغيره کي گهگهرو، ڪَپارو، ڪَنيائي، گِروڙي، ڪلهوڪو، مڪوڙو، ڪٿائون- پُٽ وغيره ڪري اچاريندا آهن، ۽ انهن لفظن مان حرف علت "الف" ڪُٽائي ڇڏيندا آهن. آوازن جي اهڙي ڦيرگهير صدين کان هلندي ٿي اچي. مولانا بهاؤ الدين "بهائي" (تعلقہ ميرپور ماٿيلي جو پٺاڻي بلوچ) سنڌي ۽ فارسي زبانن جو قادرالڪلام شاعر هو.

پيرصاحب پاڳاري حزب الله شاه هِن فارسي زبان جو، هڪ غزل تي ڪيس هاٿي انعام ڏنو هو. هِن ماڪوڙي ڪي "مَڪوڙو" چيو آهي. ڀي خاني ۽ ڄامي ڪان ڪيس نفرت هئي، ان جو اظهار هن طرح ڪيوا تس؛

بَودَ چون "مکوره" "تِندن" نام شان
وليکن لـقـب رئيـس يا جام، خان،

سندن نالو تہ "مڪوڙو" يا "تندڻ" هوندو پر لقب هوندن رئيس، ڄام ۽ خان ۽ سڏبا پيا "ڄام مڪوڙو" "رئيس تندڻ" يا "مڪوڙو خان".

اهڙيءَ طرح ڪوهيڙ، ڪوتوالي، اوساري، گهوباٽو وغيره مان "واو" حذف ڪري، ڪين ڪُهيڙ، ڪُتوالي، اُساري، گهباٽو وغيره بنايو ويو آهي. ساڳئي وقت ڪيهائڻ، ويسارڻ، ويهارڻ، گاڏير وغيره مان "يائي" ڪڍي، ڪهائڻ، وِسارڻ، وِهارڻ، گاڎِر وغيره ڪري اچاريو ويندو آهي. "ماتيلي-اباوڙي" علائقي ۾ بيون بہ ڪيترن ئي قسمن جون تخفيفون ڪيون وينديون آهن، مثلاً؛ سُمهارڻ، اُٿارڻ، ڏٿارڻ وغيره کي سُمهائِڻ، اُٿائِڻ، ڏٿائِڻ وغيره چيو ويندو آهي. اتر سنڌ جي هڪ قافيءَ ۾ ڏٿارڻ کي ڏٿائڻ ڪري استعمال ڪيو ويو آهي؛

تلهہ؛ اَڙ، وڃ تون ڪانگ، ماڪي پنهون پرچائي ڏي
پنهون پرچائي ڏي، سوڍو سرچائي ڏي

مصرع؛ ڌوتي- پوتي ڪين لهن ٿا، دوستي وارا دانگ
ماڪي ڌوبي کون "ڏٿائي" ڏي
ڌوبي کون "ڏٿائي"ڏي، ڪَتي کون ڪُنيائي ڏي

اتر سنڌ وارن جي سهل- پسنديءَ واري عادت ڪڏهن ڪڏهن عجيب رنگ اختيار ڪندي آهي جو "تہ" (حرف جملو) کي مٿائي "م" ڪندا آهن، اهو سڀ ڪجهہ شايد "اُچار- سهنج" لاءِ ڪن ٿا. اُهي "م" کي ٻين لفظن سان اهڙيءَ طرح ملائي اچاريندا ۽ لکندا آهن، جو پانئبو آهي تہ "م" ٻيڄاڙي طور ڪم آيل آهي، پر حقيقت ۾ ائين نہ آهي اهڙي "م" رڳو حرف جملو ٿي ڪم اچي ٿي. ٻيڄاڙي طور ڪم آيل "م" ڳڻيڻ سان، جيڪي لفظ نهن ٿا،

سي "اسم"، "فعل" ۽ "حرف" هوندا آهن، ۽ "م" پڇاڙي هر حالت ۾ "ضمير متڪلم واحد"جي علامت هوندي آهي. ان ڪان سواءِ "م" ڪي "زير" ڏيئي "مِ" ڪبو آهي تہ "ظرف انڪاري" جي معنيٰ ڏيڪاريندي آهي. "م" جو ضمير ۽ ظرف طور ڪم اڃا تہ سنڌي ٻوليءَ جي سڀني محاورن ۾ رائج آهي، پر "حرف جملي" جي معنيٰ ۾ رڳو اتر سنڌ ۾ استعمال ٿئي ٿي. افسوس آهي تہ ههڙو پيارو لفظ اتر سنڌ مان بہ وڃي ٿو ترڪ ٿيندو. هتي حضرت علي گوهر شاه "اصغر" جي ڪلام مان ڪجهہ مصراعون سَندَ طور آڻجن ٿيون، جن ۾ اهڙي "م" جو استعمال ٿيل آهي،

١- ساهڙ ٿهنجي سانگ، سانگٿون "سِڪايوم" سُهڻيءَ ڪي.
(سِڪايو+ م= سِڪايو تہ)
٢- واڪن منهنجن جي وڪر گون، ميان لا، ڏونگر "ٿوم" ڏري.
(ٿو+ م= ٿو تہ)
٣- هوت حبيب جا هت وو، هوندا هيٺي "تيم" همبش.
(تي+ م= تي تہ)
۴- آري "جيم" اڃڻ جي، ميان لا، ڪانگا ڏيم ڪا ڪَر، وو.
(جي+ م= جي تہ)
۵ - سانديم سُور سرير ۾، هادي "جام" هتيڪا.
(جا+ م= جا تہ)

هتي "سڪايو" ۽ "ٿو" فعل آهن، ۽ "تي"، "جي" ۽ "جا" حرف آهن، جن جي پٺيان "تہ" (حرف جملو) آڻڻ بدران "م" (حرف جملو) ڳنڍيو ويو آهي. هيءَ ڳالهہ وري بہ چٽبي تہ اهڙي قسم جي "م" کي پڇاڙي طور ڪم آڻڻ جو رواج رڳو اتر سنڌ ۾ آهي. "تہ" کي "م" سان مٽائڻ ڪو "صرف ونحو" جو مسئلو نہ آهي، پر اهڙي قسم جي تبديليءَ جو ڪارڻ فقط ۽ فقط "سهل- پسندي" ئي آهي. "ڪلامِ اصغر" جون مٿي ڏنل مصراعون هڪ اهڙي قلمي بياض تان ورتيون ويون آهن، جو گهڻو اڳاٽو يعني سنہ ١٣٢۴هجريءَ جو لکيل آهي، ۽ مستند انهيءَ ڪري آهي، جو اهو "بيدل" سائينءَ جي

محبوب فقير پيرمحمد سائين جي خاص مطالعي لاءِ، مولوي عبدالقادر صاحب جو لکيل آهي. هيءَ بياض رومڙيءَ کان سنڌ جي اُترين حدتائين ڳالهائڻ ۾ ايندڙ ٻوليءَ جي تبديلين جي هڪ جهلڪ پيش ڪري ٿو.

"ماٽيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ ۾ پهاڪا ۽ چوڻيون

ٻوليءَ جي زينت ۽ زيب آهن چوڻيون ۽ پهاڪا. سندن سٽاءُ اهڙي پرڪشش ۽ دلپذير ٿئي ٿي، جو هڪ هنڌان ٻئي هنڌ پهچندي ڪين ويرم ٿي ٿي لڳي. اهي نه رڳو ساڳي ٻوليءَ ۾ جاڳير ٿين ٿا، پر ٻين ٻولين ۾ به ٿوري گهڻي مٽ سٽ سان پنهنجو مقام پيدا ڪري ٿا وٺن. ماٽيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ ۾ جيڪي چوڻيون ۽ پهاڪا رائج آهن، تن لاءِ يقين سان چئي ڪين سگهبو ته اهي هن ئي علائقي ۾ سرجيا آهن. ٿي سگهي ٿو ته اهي پنهنجي رعنائي ۽ دلربائيءَ سببان ڪنهن ٻئي علائقي مان هت پهتا هجن. البته سندن ساخت ۽ سٽاءُ، جنهن ماحول جون متقاضي آهن، سو ڪين ماٽيلي- اباوڙي جي ترتيءَ جو مهيا ڪيل پاسجي ٿو. هتي نموني طور ڪي چوڻيون ۽ پهاڪا پيش ڪجن ٿا، جن جو استعمال هن علائقي ۾ نهايت عام آهي:

١- اڳو ڪڻ ته اڳو ٻاري، پيچو ڪڻ ته پيچو ٻاري.

٢- اهل (اهر) ليکي جَنِي مُنِي، جَنِي ليکي اهل مُنو.

(ڪنهن مسلمان عورت ملاوت وارو مکڻ هندو واپاري کي وڪڻي پانيو ته واپاري مُسجي ويو ۽ واپاري ڪوتا وٽ استعمال ڪري، پڪ ڪئي ته هن ماڻي کي نقصان پهچايو آهي).

٣- انڌي پيڪين پڳي نه پڳي جيهي.

٤- اَبو اَمڙ تي وريام. (بابو رڳو امڙ لاءِ بهادر يا سخت گير آهي).

٥ - اهي چور نه چورن جا پاڻي.

٦- آچي ڏاڙهي نانءُ "دلبر خان".

٧- اُن جو لاڏ، ڪجاٿو ٿوڙي.

٨ - اياڻي جهڳا مهتمن جا، نانءُ خيرپور.

٩- اگر اگوني ۾ وِتي آ.

١٠- اسُون اس ڳَهَن، گورک ڇان، ويهن.

١١ـ اک اوير، پهاڙ اوير.
١٢ـ اک ڏني مک کير ڳهي؟
١٣ـ اگهاڙي ڪني، ڪانوَن هاب.
١۴ـ انڌو دوزخي، ٻوڙو بهشتي، (انڌو هميشه شڪ جو شڪار هوندو ته ماڻهو ڏانهس اشارا پيا ڪن، ۽ ٻوڙو پنهنجي ڳلا ٻڌي نه سگهندو ۽ مطمئن رهندو).
١۵ـ انڌي جي اڳون رووڻ، اکين جو زيان.
١٦ـ اُٺار جي ماء نه مٺي آ.
١٧ـ ادي جي پي اُبردي (اُبرندي ڪني) بانڊ گهردي (گهُرندي) آ.
(= ادي کي به ڏاڍي تکڙ آهي).
١٨ـ اگهه بازار ته ٻُوها پي جوار (جوئر).
١٩ـ اگهه ڪنهن وڏو، جنهن جا ٻچا رات لنگهڻ تي.
٢٠ـ اسان ميڙي ٻُڪي چُڪي، يارن ڏني هڪا چڪي.
٢١ـ آدي کي جَنين نه ڪَنين، آدي کي عشق انڌو ڪيو آ.
٢٢ـ ٻکڻي جو ساهه وڃي، پاپو پيٽ ڪنهي.
٢٣ـ ٻکڻي جي پاڄي هارجي پٺي ته رکي کوُندو (ڪاٺيندو).
٢۴ـ ٻکري جو ساهه ويو، ڪاوڻ آري (واري) کي سوادڻي نه آيو.
٢۵ـ ٻوٽيون حرام، شورو حلال.
٢٦ـ به ڀهر چور جي گهر پي وَهٺو، ساڌ جي گهر پي وهٺو.
٢٧ـ ٻين سان پنج، يارن سان ڪيها (ڪهڙا) پنج (پنج رپيا يا حساب).
٢٨ـ ٻکرين م ٿهر (ٻگهڙ) پيو، ڪتي کي هنگڻ آيو.
٢٩ـ ٻڪي ٻڪي ڏونگري تاڻين پاندي پيڻ لاٿي.
٣٠ـ پاڳا پاٺيوارن لهڻا، تورڙي هڄن آڏ جا ڪانا.
٣١ـ ٻت ٻُنياد تي وڃي ٿي.
٣٢ـ ٻکي بانهن ڳل سان ٻڌبي آ. (ٻکل بانهن کي جهڙيءَ طرح جهولي ناهي، ڳچي سان ٻڌي چڏبو آهي).

٣٣- ٻکي جو ڀاڱو ڪونهي. (ڀاڻيواري ڇڏي ويندڙ کي ڪھڙو ڀاڱو ڏيو).
٣٤- ڀاءُ ڀاون جا، ڇيڙ ڪانون جا.
٣٥- ڀاڳين جا وٿاڻ، سدائين وسدا (وسندا) رهندا.
٣٦- ڀَتي دانگي دشمن ٻي نہ وَجي.
٣٧- تون ڪير؟ جي مان خواه مخواه.
٣٨- تون توبو جان (يا) ڇُٽ- سيڪ. (توبو جيڪو کوھہ کوٽڻ لاءِ پاڻيءَ ۾ ٻيل هٿي ۽ ڇُٽ- سيڪ. توبي جو مددگار، جيڪو ڪِتي اوڍي، جان کي تيل لڳائي، تہ کان ٻچڻ لاءِ باهہ تي پنڻي سيڪيندو رهي ۽ هڪ اڌ ٽُبي هڻي).
٣٩- ٽَڪي کي جُتي جو بار.
٤٠- ٽَڪلي سان گيهہ ڪڍي ٿو. (اهڙو ڪنجوس، جو تڪلي جهڙي سنهي سيخ سان ٿانوَ مان گيهہ ڪڍي استعمال ڪري).
٤١- ٽَڪو ڏيئي، ٻي پِٽائي. (پنسا ڏيئي، ٻيءَ جو ماتم ڪرائي).
٤٢- پٽر پنهنجي جاتي ڳورو آ. (ڳرو آهي).
٤٣- پرائي مينهن جو اوهہ وڏو ٿيندو آ.
٤٤- ڀاءُ نہ پڙهيو، ايبي ڇڙهيو.
٤٥- پنڌ ڪان ڪتي جي ڇَڪ ۾ ڪجي وججي تہ چڱو.
٤٦- پوهن رَڏي، مانگهن ڪاڍي. (پوهہ مهيني جي پارن ڪمزور جانورن کي ڳاري ڇڏيو ۽ مانگهہ مهيني جي سردي ڪين ڪاٽي ڪپاٽي ڇڏيو).
٤٧- پوهہ، هڪ ڪاهہ، تہ ٻي جهوءَ. (پوهہ مهيني ۾ ڏينهن ايترو ننڍو ٿئي ٿو، جو هڪ ماني کائي بس ڪبي تہ مٿان ٻي مانيءَ جو سميو ڪبو ۽ چَڪي تي ان پيهڻ شروع ڪبو).
٤٨- ٻَهاج مکڻ جي بہ چڱي نہ آهي.
٤٩- ٻَچو چڙهي، اسان هنگڻ جي ٻَچَر ڇڏي.
٥٠- پوهہ نہ ڳِڏئي بڪري، مانگهہ نہ ڳِڏئي ڏاند، ٻيجي وت ڪريندو،

، بکري تي وت ڪرينڊو ڏاند.

٥١ ـ پهلي بسم الله غلط

٥٢ ـ پنهنجو ماري، ڇانو تي سٽي.

٥٣ ـ پَر (گذريل سال) مُئي، پريسن ڇائي.

٥٤ ـ پاڻ نه پَلي، ڪُتائي ڏاري.

٥٥ ـ جيڪي اکرين ۾ سر ڏيندا، اهي مُهرين کون ڪيئن ڊڄدا (ڊڄندا).

٥٦ ـ جيندا (جيئرا) هڪ ڏينهن ملن.

٥٧ ـ جوڳي نه ڪنهن جا مِت (مِٽر).

٥٨ ـ جوڳي کي پُٽ نه وسريو هو، نانگ کي ٻچ نه وسريو هو.

٥٩ ـ جنهن آڏرن ۾ کاڌو، اهو پاٽڙن مون ڪيئن ڏاپڊو (ڏيندو).

٦٠ـ جهڙا ڇانهه، تهڙا ٻچانهه.

٦١ـ جنهن جي وات نه وڄجي، تنهن جو پنڌ ڇو پڇجي.

٦٢ـ جنهن اَيردي تاء نه ڪيو، اهو لهندي ڇا ڪندو.

٦٣ـ جي تون بُند بُندائي ته مان شينهن شِينهالي،
جو تون چور چورائي، ته هي گڏهه هي ويائي.

٦٤ـ جوء جا گابا ڏسبا هِن (آهن).

٦٥ـ ڇاٺي ناهي، نانِي جي مهانڊي.

٦٦ـ جُهڙ جهيڙا سدا نه رهندا.

٦٧ـ جهيڙو ته جي (جيءُ) جهيڙو. (جهيڙو ڳچيءُ پٺيي وجي ته پوءِ ڪيس جيءُ ڇٺي قبول ڪجي).

٦٨ـ جهيڙو ڳل پوي ته ڳچي جو هار ڪري نباتجي.

٦٩ـ جهيڙي ۾ باهه جو بر ڏي منهن هجي.

٧٠ـ چور سائو ڪونهي، پاڳيو بکيو ڪونهي.

٧١ـ چنڊي جي قبر، پري کون پڌري.

٧٢ـ چگي پلي جي تُنهُن، بَر ڏي مُنهُن. (وڏي ماڻهو جي تنهن هوندي به

مائهن سان ميل جول نہ رکي ۽ پنهنجي مُنهن ويني رهي).
٧٣ـ چورن جا ڪپڙا، ڏانگن جا گز. (چوري ڪيل ڪپڙا ورهائڻ لاءِ لٺين کي گز طور استعمال ڪرڻ).
٧٤ـ چَنبو چَنبي کي سَوَ ڪوھ تي سڃاڻي.
٧٥ـ چَري کي چوڙو، ڪڏين ٻانهن ۾ ڪڏين ٽنگھ ۾.
٧٦ـ چور چوري کون وڃي، هيرا ڦيري کون نہ وڃي.
٧٧ـ ڇُٽ نہ ٻڌي، هيبو ڪيڏي. (ٻالي ڇيلھ تائين ٻہ نہ ٻڌي ۽ مائهو تار ٻاني ۾ ٽيندڙ راند "هيبو" ڪيڏڻ لاءِ تيار ٿئي).
٧٨ـ ڇَڄ ٻڏي، ڪارِي ٻڏي، ٻَروڻ چوِيڏي، جنهن کي سؤٽنگ.
٧٩ـ ڇا ڪوري، ڇا تراريون!
٨٠ ـ ڇتو ڪتو سائين سڃاڻي.
٨١ ـ ڇوڪراڻي پوتي، ڪنهن نہ ڌوتي.
٨٢ ـ ڇا گڏھ، ڇا گلقند!
٨٣ ـ حيلي روزي، بهاني موت.
٨٤ ـ حق جي مار، خبر نہ چار.
٨٥ ـ خوش رھ ڙي ڏومڻي، تنهنجو ڏوم سلامت آيو!
٨٦ ـ ديھ وَڏي، نان ۽ ٻيران.
٨٧ ـ دلي ۾ دانا، ڪڏن ڪُتانا.
٨٨ ـ در تي پير نہ ليپي، نان ۽ "باغ شاھ".
٨٩ ـ دال مَهُري جي، دَم پُلاءُ جو.
٩٠ـ درياهن ۾ ڪال، رَبوَ جي ماھ پيو تاري.
٩١ـ درياهن جا مُنهن ڪنهن بند ڪيا هِن (آهن).
٩٢ـ ڏاڍو ماري، رووَڻ (روئڻ) ٻي نہ ڏِئي.
٩٣ـ ڏِٺا مِٺا ٿيندا هن.
٩٤ـ ڏند آهن تہ مکڻ ڪونهي، مکڻ هوتہ ڏند نہ ها.
٩٥ـ ڏُبري ۽ کي چچڙ ٻي گهڻا.

٩٦- ڏنڊُو جي زال، سَدائين نهال.
٩٧- ڏائڻ جو گهر ڀي اُتي، تہ ٻارن جي ڪيڏ ڀي اُتي.
٩٨- ڏات جي ڪُمِي، خواجہ خضر جي پوڙي.
٩٩- ڏات جي ڪِرڙي، شهتيرن سان ياڪر.
١٠٠- رڍ ڏِٺي ڪير، اهو ڀي ڦيگٽين هاٿو.
١٠١- رڍون مڙيئي ٻوٽ ڪاريون.
١٠٢- رُني اڳي ڪڙي هِي، رهندو پيڪن جو ماڻهو آيس.
١٠٣- رُسي گهوٽ سان، ڳالهائي نہ ڳوٺ سان.
١٠٤- راهون رَد، قدمون ڇٽ.
١٠٥- رُنا يار گراهہ ڳڻن.
١٠٦- راج سَتار، ڪاسبي اَنار (راج وارا ماڻهو تہ عيب ڍڪيندڙ ٿين ٿا. پر ڪمي ڪاسبي بہ گهٽ نہ آهن. هُو سترهن آهن تہ هِي ارڙهن آهن).
١٠٧- رَسو هيٺي جاء تون تندو (تُنندو) آ.
١٠٨- رُني جو ياڳو مِٺو.
١٠٩- زور اڳيان زاري.
١١٠- زور آور جو ستين ويهين سؤ. (سؤ ۾ پنج ويهون ٿيي ٿيون، پر ڏاڍي ڪان ڪير پڇندو، هو چوندو تہ سؤ ۾ ويهون ست آهن).
١١١- سؤ کي ڪوتهي ڀؤ.
١١٢- ساهہ ڏنوٿس (اٿس) تہ گراهہ ڀي ڏيندو.
١١٣- سڪٽي جِند پرين تون صدقي. (دوست کي ٻي مدد ڪرڻ بدران ڇٽي تہ توتان جند جان صدقي آهي).
١١٤- سَنجهي جي مُٺي کي ڪيترو روئبو.
١١٥- سائڻ جو چا سوادن سان.
١١٦- ستون قلم گهر کي لاڳو، چور ڀڄي ويا ياڳيا ڦابو.
١١٧- ست گهر ڏائڻ ڀي ٽاريندي آ.

١١٨ـ سَهُري (ساهري) گهر ڄائٽو (ناماد، نائي)، ڪتي جي آچار.
١١٩ـ سٽل آون (ء) مثل هڪ مثال.
١٢٠ـ ساٿيہ وڃن پيڙي چڙهيا، ڪتا وڃن عوطا ڪونڌا (ڪاٺيندا).
١٢١ـ سٽھ ڏسي جي، آڳٺ ريشم جو.
١٢٢ـ سَس ڪر نہ برابون، متان ٿهجي (تتهنجي) گهر ڄايون.
١٢٣ـ سڪ سُڀهن ڪنيار، چور نہ ڇاٺن (ڪٺن) مٽي.
١٢٤ـ شرع ۾ ڪيهو شرم.
١٢٥ـ عاشقن پَڌيون ڪمرون، ڊلي (دهلي) اڍائي ڪوهہ.
١٢٦ـ ڪُتي ڪي لڳي ڇنواڻي (اُماڙي)، تارن ڪي ڏسي رُوڙي.
١٢٧ـ ڪري ڏاڙهي وارو، پري مڃن وارو.
١٢٨ـ ڪڙوهہ پيتيون وتدو آ (سڄو زهر سان پريل آهي، ڏايو ڪاوڙيل آهي).
١٢٩ـ ڪاه، ڪراڙ، ڪُتي تي، پَٽ نہ ڪجي سٽي تي.
١٣٠ـ ڪم نہ هُجي تہ شينهن آ.
١٣١ـ ڪيهي نياڻي رکو ڪاٺيندي.
١٣٢ـ ڪاٺي پاڻي پاڻ وهيٺو، رزق آ رحماني.
١٣٣ـ ڪک جي چوري، لک جي چوري.
١٣٤ـ ڪڪيہ ڪونہ لڪي.
١٣٥ـ ڪنڌي ڪون پار، ڏُر ڦندار.
١٣٦ـ ڪلهوڪا متا، ڪلهہ پورجي ويا. (ڪالهوڪو ڪم ڪالهہ تائيہ محدود هو).
١٣٧ـ ڪڏين جُتي ڪي پي وارو ايندو آ.
١٣٨ ڪوٺلن جي دلالي، هٿ پير ڪارا.
١٣٩ـ ڪڪڙ ڪورين جي، نان وڏيري جو.
١٤٠ـ ڪوري چڙهيا شڪار، مولا خير گذار.
١٤١ـ ڪاٺي گلو، سِر وڃي ڪَلهو (اڪيلو).

١٤٢ـ ڪوتو پٽسو مالڪن جو.
١٤٣ـ گابا هر وهن تہ ڏاندن کي ڪير پڇي.
١٤٤ـ گڏھہ جي وس آ، جو ٻيڙي تي نہ چڙهي.
١٤٥ گهر ڏاڻو نہ ليي، امان وٺي آ پنبڻ پيهڻ.
١٤٨ـ گهوڙن جون لتون، گهوڙا يا ٻيڙا جهلن.
١٤٩ـ لوھہ کي لوھہ ڪپي.
١٥٠ـ لاٿي لاٿي، ڦاٽي وڃاٽي.
١٥١ـ ليي لوٺڪ نہ، سڏيرون (سڏون) مريڙي جون.
١٥٢ـ لوڪن کي لوڪ جي، ٻوڙي کي ڪڻ جي.
١٥٣ـ لک مري، لکپال نہ مري.
١٥٤ـ لکو تہ تير نہ تہ تُڪو.
١٥٥ـ لک جي ڇاھہ، تي ڪتو ويھندو آ.
١٥٦ـ لک تي ڌاتيون وڌو (وتندو) آ.
١٥٧ـ ماہ ڪاوي پُوڪ، ڏي سڏاوي اُڙيڪ.
١٥٨ـ ماہ مري گِنڊي (رِلي) جي بار سان، پُٽ "پاٽي خاہ".
١٥٩ـ ماہ مريڙي، پُٽ "ڳاٽي- پڳو".
١٦٠ـ مُلان مُٺو محابو ڙُڙُرو (تتو).
١٦١ـ مکڻ پوندي، سينڌ سڙي اِ؟
١٦٢ـ مار نہ ڪُٽ، آنبا ڪٽي ڳُهت.
١٦٣ـ مَسيت ٺهي ناهي، انڌن ڪٽي ڏُک ٻڌي آ.
١٦٤ـ مَتراٽي (ماتيجي) ماہ جي مُک، جُهڙ جي ڦُپ، انڌي جي ڳُهت هڪ برابر.
١٦٥ـ مُڙسي درڪار آ.
١٦٦ـ مار مڙيئي منتر واري ڳاڻي تي.
١٦٧ـ من مُردار، حجتون هزار.
١٦٨ـ ميھار نڪتا مينهن ڪون، وڃن جي ڪيھي پارت.

١٦٩۔ ملان چور، بانگو گواهہ.
١٧٠۔ مالڪن کي ٿي اهو پيارو نہ چورن کي پي اهو پيارو.
١٧١۔ توَن ميهارن مينهون تاريون، ڪتا ساڙي دونهان ڪيائون.
١٧٢۔ ناني رَڌي واري، ڏوهٽا ڪاوڻ وارا.
١٧٣۔ نہ ڪڪڙ جي بانگ نہ ڪتي جي ڀونڪ.
١٧٤۔ نام ڪري، دادو هٽ تي هجي.
١٧٥۔ وات ڪاوي، اک لجاوي.
١٧٦۔ وڏي ڪُني جي ڳروڙ ٿي گهٽي.
١٧٧۔ وٺي جون وايون، پنڌيڙو (پانڌيڙو) ڏيندا.
١٧٨۔ وانڙي ڪُني واء تي، سائين (ڏئين) ليکي شڪار تي.
١٧٩۔ هو سودو نہ سَلي، هي اَٺل گهري.
١٨٠۔ هڪ راڏي هرڪو چڙڏي.
١٨١۔ هَڏون نڪتو ڪار آ. (جيترو تي سگهي هڏ هلائي حاصل ڪجي).
١٨٢۔ هڪ آنڌ ﻫ، ٻيا پنڌ ﻫ.
١٨٣۔ هڪ جي چوري، کير ڪٽوري، ٻن جي چوري، جيء (جيءُ) جي جهوري.
١٨٤۔ يارن جي ٻاهہ يتارن مون نہ ڪڍجي.
١٨٥۔ يار ياران معاملو صفا.
١٨٦۔ يار جي ياري سان ڪم آ، اعمالن سان ڪونهي.
١٨٧۔ يار تيلي، سينڌ رکي.
١٨٨۔ يار اچن تہ ڇيڙا وڪامن.

ماتيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ جا اصطلاح

مفرد لفظن مان مرڪب بنائڻ جي هڪ صورت ڪي اصطلاح به ڪوٺجي ٿو. اصطلاح ۾ ڪنهن نه ڪنهن مصدر جي ڪا فعلي شڪل ضرور شامل هوندي آهي. ايئن ڪرڻ سان اهو مرڪب جڻ تہ هڪڙي ڳجهارت يا پرولي ٻڌجي پوي ٿو. انسان فطرتاً ڪنهن ڳجهہ تان پردي کڄندي، هڪ قسم جي طمانيت ۽ سرور محسوس ڪري ٿو. اهوئي سبب آهي، جو اعليٰ پايي جا اديب ۽ مقبول ترين مقررُ ٻوليءَ ۾ مؤثر ۽ منتخب اصطلاحن جي استعمال تي گهڻو ڌيان ڏين ٿا. هونئن به اصطلاحن کي پنهنجي هڪ زبان آهي، جنهن مان صحيح لطف صرف اهلِ زبان ئي حاصل ڪري سگهن ٿا. قاري ٻوليءَ جي اصطلاحن تي عبور حاصل ڪرڻ هڪ محنت طلب ڪم آهي. ٻوليءِ جي معيار مقرر ڪرڻ ۾، اصطلاحن جي ڇنڊڇاڻ ڪي خاص طرح خيال ۾ رکيو ويندو آهي. "ماتيلي- اباوڙي" جي ٻولي، معياري ۽ شاهوڪار ٻوليءِ جي دفعي ۾ شمار ٿئي ٿي، ان جو ڪارڻ بہ شايد منجهس اصطلاحن جي ڀرمار آهي. طوالت جي خوف ڪان هتي آءٌ سمورا اصطلاح پيش ڪري نٿا سگهجن، جن کي هتان جي ماڻهن پنهنجي ذاتي ذوق ۽ ورهين جي جستجو سان تخليق ڪيو آهي، پر ڪن اهڙن اصطلاحن جي فهرست ڏيڻ جي ضرورت ضرور محسوس ڪئي وڃي ٿي، جي اڃان تائين ڪنهن سنڌي لغت ۾ جاءِ وٺي نہ سگهيا آهن؛

آب اچڻ= بدن تي سوڄ يا ٿوٿر اچڻ

آتما جاءِ تي اچڻ= سڪون محسوس ڪرڻ، سانت اچڻ

آخرڪارِي ڪرڻ= خراب ڪم ڪري عاقبت خراب ڪرڻ، اڳوتر خراب ڪرڻ

آڏَن ۾ ڪاٺڻ= سکيو ستابو هئڻ، آسودي زندگي گذارڻ (~نهن آڏرن ۾ ڪاڏو، سو پاٿرڙن مان ڪيئن ڏاپندو).

آزمودو پيڻ= آزمائڻ، پرک لهڻ

آڳو پيچو پُڇڻ= حسب نسب جاچڻ، بڻ بنياد پڇڻ
آنڊا ڪَوڙا نہ هئڻ= اولاد پيارو هئڻ (آنڊا ڪنهن کي ڪَوڙا آهن).
آنڊا ڳِل پوڻ= ڪنهن ڦندي ۾ ڦاسڻ، ڪنهن مونجهاري ۾ مبتلا ٿيڻ.
آواگردي مچائڻ= ظلم ڪرڻ، بي بندوبستي ڪرڻ.
آٽڻ نڪتل هئڻ= هرهر پائخانو ڪرڻ (آٽڻ= آن ڪڍڻ لاءِ گنديءَ ۾ سوراخ).
آنٽ رکڻ= مٽي مائٽيءَ ۾ طرفداري ڪرڻ، طرفداري سبب شاديءَ ۾ شريڪ ٿيڻ.
آڳو ٿِيڻ= ٻاهران ايندڙ جڃ آڏو ڳوٺ جي عورتن جا سهرا ڳائڻ
اَٽي وَٽي ڪرڻ= ڀُلائي ڇڏڻ، درگذر ڪرڻ، خيال ۾ نہ آڻڻ
اَبي تَبي ڪرڻ= بي عزت ڪرڻ، هتڪ ڪرڻ
اُب مٽي تي ڪڻڻ= زوردار رڙيون ڪرڻ
اَتو خراب ٿيڻ= بيڙو ٿيڻ، بدنام ٿيڻ (اڄي ٿاڙهي اَتو خراب)
اَتير چڙهڻ= پور پوڻ، خيال اچڻ
اَٿ چڙهي کي سپ کائڻ= راهہ ويندي مصيبت ۾ ڦاسڻ
اَٺ مٽي ماڻ ڪڍڻ= ڪنهن جو غرور ختم ڪرڻ، آڪڙ وڃائڻ، سڌو ڪرڻ
اَٺ مٽي ۾ وهجي وڃڻ= گهمنڊ هئڻ، پاڻ کي ڪجهہ سمجهڻ
اَٺ ساڻ ٻڇ ترڻ= وڏي نقصان ساڻ گڏ ننڍو نقصان بہ برداشت ڪرڻ
اَٺو سَٺو ڪرڻ= معمولي بندوبست ڪرڻ
اَڌ سير ۾ هجڻ= سڪرات ۾ هجڻ، مرڻ ۽ بچڻ جي وچ واري حالت ۾ هئڻ
اَڏراڪ ٿيڻ= پنهنجي مُنهن ڪنڻ ڪمائڻ جهڙو ٿيڻ (اڻاسڻ جهڙو ٿيڻ)
اُڙيڪ سڌائڻ= پاڻ کي زور آور ڄاڻڻ، وڏو ماڻهو سڏائڻ
اِرڪي ڏيڻ= پاسخاطري ڪرڻ، فيصلي ۾ هڪ پاسو وٺڻ
اِرڪِر مَرِي پوڻ= الڪو لهڻ، ڇنتا نہ رهڻ، نا اُميد ٿيڻ
اڙتيلو بَڌڻ، اڙتيلو مارڻ= اڳ بَڌڻ، چالاڪيءَ ساڻ ڪا ڳالهہ ڪرڻ
اَڙيڪو ڏيڻ= مشڪلات پيدا ڪرڻ، هلڪو لوڙهو ڏيڻ
اُڙيد لهي وڃڻ= پلجي وڃڻ، يادگيري نہ رهڻ

اکسي پوڻ= وير وجهڻ، دشمني رکڻ
اک چُڪ تيڻ= هڪٻئي سان ملي نہ سگهڻ، تڙي وڃڻ، ڦِسي وڃڻ
اِکرِي ڦِکرِي نہ ڄاڻڻ= اٽڪلون نہ ڄاڻڻ، چالاڪي نہ ڪرڻ
اِٽ هٿي ٻيهڻ= ضد ڪرڻ، نابري وارڻ
اَٽ ڀَڃڻ= عادت بدلائڻ
اَچون پڇون ڪرڻ= پيارو گهُرڻ، بيجاءِ پيار ڪرڻ
اکيون ٻيرا ٿيڻ= اکيون اُٿڻ، اکين جو تمام ڳاڙهو ٿي وڃڻ
اکيون پوڙڻ= نظر ڪپائڻ، گهور ڪري ڏسڻ
اکيون ڳوڙها ڳوڙها ٿيڻ= ٽنڊاڪرو ٿيڻ، ٽنڊ جو ڪيپ چڙهڻ
اکيون ڪوڙيون ڪرڻ= ڪاوڙ مان ڏسڻ
اکرون نِڪرڻ= حساب ڪتاب ۾ نہ رهڻ، بي حياءُ ٿيڻ
اک جو ڪک نہ ڏسڻ= پنهنجو عيب نظر نہ اچڻ
اک اَچي ڪري نہ ڏسڻ= دل ۾ کوٽ رکي ڏسڻ، بدنيتيءَ سان ڏسڻ
اکيت پکيءَ وانگيان هڪ ٽنگ تي کڙڻ= انتظار ڪرڻ، اوسيڙو ڪرڻ
اکين اڳيان نير اچڻ= اکين آڏو اونده اچڻ، ڏسڻ ۾ ڪجهہ نہ اچڻ
اکر ظاهر نہ هجڻ= سٿپ وغيره لڳڻ سبب ڪپڙي جا ڇِٽ نظر نہ اچڻ
اُڪڙيل کهاڙي وانگون اچڻ= ٿوري گهڻي ڳالهہ تي جهيڙو ڪرڻ، معمولي ڳالهہ تي جهيڙي ۾ ڪڏي پوڻ
اُڪلن تي ڪٽي ڏيڻ= ٽڪڙا ٽڪڙا زباني حملا ڪرڻ
اڳياڙي هٿڻ پڇاڙي نہ هٿڻ= بي وفا هئڻ، شروع ۾ سٺو ورتاءُ ڪرڻ پر پوءِ نباهہ نہ ڪرڻ
الف کي ڪِلي سمجهڻ= اڻ پڙهيل هئڻ، لکي پڙهي نہ سگهڻ
اَمر غم ٿيڻ= مغموم ٿيڻ، مونجهو ٿيڻ، مايوس ٿيڻ
انب ڪَپي اَکن کي لوڙهو ڏيڻ= ٿوري فائدي لاءِ گهڻو نقصان برداشت ڪرڻ
اَندرِين ٻاهرِين هئڻ= هم صلاح هئڻ (ڏاند هڪ پاڃاري ۾ اندرين ٻاهرين هوندا آهن)

آڳِلي کان چڱِلي ٿيڻ= ڪم جو اڳي کان به خراب ٿيڻ.
اِندَ تي چڙهڻ (آنتي تي چڙهڻ)= هٺ هرڻ، تمام گهڻو ڪم ڪري وڃڻ
آنديون هڻڻ= رڪاوٽ پيدا ڪرڻ، رنڊڪون وجهڻ
اوب توب لڳڻ= سهڪو ٿيڻ، ساهه مُنجهڻ، سڪرات وقت ڏکيو ساهه کڻڻ
اوتا غوطا کائڻ= ڳڻتين ۾ پوڻ، ويچار ۾ پئجي وڃڻ
اوتن غوطن ۾ ساهه هڻڻ= شش پنج ۾ هڻڻ، ڳڻتين ۾ اچي وڃڻ
اوٿر نهي اچڻ= ڪاروناار ڪڪرن جو گڏ ٿيڻ
اُچو جِهڪو ٿيڻ= منت ميڙ ڪرڻ، محتاجي ڪڍڻ
اُچو جِهڪو ٿي ڪم ٺپائڻ= منت ڪري ڪم ڪڍڻ
اُوڙ ڪرڻ= چٺن يا ترن جا ساوا بوڙا اُٺ جي وات ۾ گوهڻ
اولا لاهڻ= ٿورا لاهڻ، احسانن جو بدلو ڏيڻ
اولڙو پيڻ= ٻارن جي هڪ بيماريءَ جو سَوَڻ ڪرڻ (هن سَوَڻ ۾ هڪ ڏاهي
عورت ٻار تي آئيني جو اولڙو يا عڪس وجهي ٻار جي ماٽن کان پڇندي
آهي ته "اولڙو پيان"؟ جنهن جي جواب ۾ چئبو آهي ته "پيو").
اِيل ڪڍڻ= قسم کڻي ڇڏڻ، توبهه ڪرڻ
بُر پَرجڻ= ڪوٽ پوري ٿيڻ
بَنو ويهارڻ= نقصان پهچائڻ، گهاٽي ۾ وجهڻ
بَنو ويهجي وڃڻ= نقصان پوڻ (ٻاهه جي گهٽائيءَ سبب سرن جي بڻي جو
ڪجهو نڪرڻ)
ٻُبا پَسَرجَڻ= کهڪاءُ اچڻ، احساس ٿيڻ (اڪثر اولاد جي باري ۾ استعمال
ٿئي ٿو)
ٻَٽ چڙهڻ= سخت بخار هڻڻ
ٻَج لڳڻ= ڪپڙي کي ڪو ٽُڪ وغيره اچڻ، ڪپڙي کي عيب لڳڻ
ٻَج ٻانڌ ڏيڻ= بدلي ۾ ڪو ننڍو وڏو سڱ ڏيڻ
ٻَدي لهڻ (ليڻ)= چوري جو سراغ هٿ ڪرڻ
ٻر ٻر سان هڻڻ= قد ڪاٺ ۾ نيڪ هڻڻ، مضبوط هاٿي ڪانيءَ وارو هڻڻ

بَر چڙهڻ= تڪ جي حالت ۾ وهنجڻ سبب بدن جو اَڪڙجڻ
بَرڙ ڦاڙڻ= راز ظاهر ڪرڻ، سادگيءَ سان سچ چئي ڏيڻ
بَڙ ٽِيلو لڳڻ= چالاڪي ڦهي وڃڻ
بَڙ ٽِيلو هڻڻ= چالاڪي ڪرڻ، ٺڳي ڪرڻ
بَڙ دول ڪَڍڻ= اڻسُهندو لفظ ڳالهائڻ، غيرضروري گفتگو ڪرڻ
بَڦان ٿيڻ= همت هارڻ، هٿ ڪڍي وڃڻ
بُڪيون ٽوڙڻ= سخت تڪليف ڏيڻ، ٿڪائي ڇڏڻ
بَنبَلي ٻَڌڻ= خوار ڪرڻ، بدنام ڪرڻ، مشهور ڪرڻ
بَنديون سَنيارڻ= وري وري حساب ڪرڻ
بَنديون ڪُتا ڪٽي وڃڻ= يادگيرو نه رهڻ، ليکو ياد نه بيهڻ
بوتو ٺاهڻ= ونگ ٻڌڻ لاءِ يا "سَرڪَر" وجهڻ لاءِ ڪچو قالب تيار ڪرڻ
بوتو پورڻ= جادو وسيلي ڪنهن جو مجسمو بنائي مقام ۾ پوري ڇڏڻ
بُودڪَن ۾ هڻڻ= گهوڙي جو تمام پوڙهو ٿيڻ
بيک (بيخ) ڪڍي ڇڏڻ= ٿڪائڻ، ڪَک ڪرڻ، چمار ڳارڻ، پاڙ پٽي ڇڏڻ
بِيهي نه موڪلائڻ= هڪدم هليو وڃڻ، اوچتو جدا ٿيڻ
ٻه ٻَهَر وَهي وَڃڻ= ڏکئي وقت ۾ مدد ڪرڻ، ڪم اچڻ
بارو ٻَڃي ٻاري ۾ پوڻ= ٿورڙو نقصان ٿيڻ، وڃايل وَٿ تعلقدارن کي هٿ اچڻ
(هڪ ٻاري مان ٻاڦي ٽٽي، ٻئي ٻاري ۾ آيو ته ڇٽبو ضايع نه ٿيو)
ٻاڳِهي هڻڻ= ٻئي جي نقصان تي خوش ٿيڻ
ٻَرڪُون نڪري وڃڻ= ضبط نه ڪري سگهڻ، ڏانهون نڪري وڃڻ
ٻَلڪا هڻڻ= خوش ٿيڻ، خوشي مان ٽهمريون هڻڻ (ننڍي ٻار لاءِ ڪم اچي ٿو)
ٻَٽ مارڻ= شرط ٻڌائڻ، شرط رکڻ
ٻِٽ ٻِجڻ= ڪڻڪ جي سلن جو ٻن ڪان وڌي ٽي چار ٻن ڪڍڻ
ٻُٽ ڏيڻ= ٻاتي ماڻهوءَ جو ڳالهائڻ وقت منجهڻ
ٻِتڙا ڳوڙها وهائڻ= ڏاڍو روئڻ، تمام گهڻا لڙڪ وهائڻ
ٻَٽڪو لڳڻ= عورتن جو جهيڙڻ، زباني تڪرار ڪرڻ

ٻُتي ٻڪري ڪري ويهارڻ= عورت جا ڳهه ڳَتا لاهي وٺڻ
ٻِيھرو ٺارڻ= اونهاري ۾ سفر دوران منجهند جو ڪٿي آرام ڪرڻ
ٻَچ ڪڍي وڃهڻ= ايترو ڪم ڪرڻ جو چيلهه ۾ سور پئجي وڃي
ٻُچ ٻُچ ڪرڻ= چُمڻ، چميون ڏيڻ
ٻرندي باهه مان ڪڍڻ= مصيبت مان نجات ڏيارڻ، مشڪلاتن مان ڇڏائڻ
ٻرندي باهه ۾ تيو ڏيڻ= پرائي جهيڙي ۾ ڪاهي پوڻ، پرائي لڙائيءَ ۾ دخل ڏيڻ
ٻَرندِي جو سيڪ اچڻ= آسودي ياءُ مان فائدو ملڻ، سڪٺي پاڙيسري کان اوتر پاتر ملڻ
ٻَڙتول وجهڻ= گوڙ ڪرڻ، لڙ مچائڻ
ٻَڦڻ ڦاسڻ= مشڪلاتن ۾ ڦاسڻ، مصيبت ۾ پوڻ، ڏتڻ ڦاسڻ
ٻڪر ٻيڪ تي هئڻ= سڏ پڌ تي هئڻ (ايتري مفاصلي تي هجڻ جتي ٻڪرين جي ٻيڪ ٻُڌي سگهجي)
ٻُڪي چُڪي ميڙڻ= سانگ صرفو ڪري ڪجهه پاڇي وجهڻ
ٻَڌ ٽُٽڻ= هڪ ئي وقت گهڻن مهمانن جو اچڻ
ٻکهِي ڪٽڻ= ٻلهاڙي راند ۾ سيني اندرين رانديگرن کي شڪست ڏيڻ
ٻَنو ڇڏائي ڏيڻ= ڪنهن کي اهڙو ڏيجارڻ جو رستي سان ٻہ نہ لنگهي (ٻهراڙيءَ ۾ پوک جي ٻڻ کي ماڻهو رستي طور استعمال ڪندا آهن).
ٻَنو ڪڍي وڃڻ= تعلق ختم ڪرڻ، ناتو ڇنڻ
ٻَني لائڻ= ڪنڌيءَ تي پهچائڻ، پار پهچائڻ، پائيرو ڪرڻ
ٻوٻڻ ڪُلي پوڻ= دست ٿيڻ، اسهال ٿيڻ
ٻُوت ڇبو ڪرڻ= سوال ڪرڻ، منت ڪرڻ
ٻار لهڻ= ٻار فوت ٿيڻ (فلاڻي جو ٻار لٿو آهي)
ٻُتاڙ سُڄائڻ= ناراض ٿيڻ، ڪاوڙجڻ، رُسڻ
ٻُوتِي نہ وِڇڙڻ= ناهہ نہ هئڻ، گڏ گذاري نہ سگهڻ، نفرت ڪرڻ.
ٻوڙ پئجي وڃڻ= گهبرو تي وڃڻ

ٻوڙڪ پوڻ= بيهوش ٿيڻ، ڏڪرجي وڃڻ
ٻوڙو ٻڌي صلاح ڪرڻ= پڪو ارادو ڪرڻ (ٻوڙي کي ڳنڍ ڏيئي، مٿانئس ڪپڙو وجهي، ڪيس ماڻهو تصور ڪري سائس مشورو ڪرڻ، يعني سوال جواب ڪرڻ)
ٻوليءَ تي چڙهڻ= مطيع ٿيڻ، تنرن جو هري مري وڃڻ ۽ سينڊ تي ٻولي ڪرڻ.
ڀارِي ڦِري وڃڻ= ڪجهه به نه بچڻ، سڀڪجهه چٽ ٿي وڃڻ
ڀير ڪيڪڙي تي گذارو ڪرڻ= سانگ صرفي سان گذارو ڪرڻ، ڪفايت ڪرڻ
ڀير واريءَ جو گهر ڀُڃائڻ= غير مصرف ڀَتي تي ڀڃا ڪرڻ
ڀَنواٽيون ڪارائڻ= پريشان ڪرڻ
ڀاڳ ڪَڏائڻ= بخت آزمائڻ
ڀَنڊَڪِي ڀارڻ= ڀنڊي لائڻ، وَري وَري ڳهُڻ، ڪنهن جي پنيان ڦڪڙي ٻَڌڻ
ڀُوتو ڀانئڻ= پاڻ ۾ ٻل سارڻ، پاڻ ۾ طاقت ڀانئڻ
ڀِڇي پوڻ= حسن ۾ نکار اچڻ، سهڻو لڳڻ
ترا لِيڪڻ= انڪار ڪرڻ، نابري واري ويهڻ (موچي رڳو جُتيءَ جا تَرا چمڙي تي ليڪي رکي، باقي جتي ناهڻ کان جواب ڏئي)
تَري ڏيڻ= ڪنهن جي اجائي تعريف ڪري ڪم ڪڍڻ
تِري واتوون هڻڻ= ڪوڙ هڻڻ، پنهنجي مَنان ڳالهه ناهي ٻُڌائڻ
تري پَٽائي نه سگهڻ= مقابلو ڪري نه سگهڻ (زور آزمائيءَ جي راند، جنهن ۾ ٻه ڄڻا مُندرو ڏيئي ترتيءَ تي هٿ ٽيڪيندا آهن، هڪڙي کي هٿ جهلڻو پوندو آهي ۽ ٻيو ترتيءَ تان هٿ پٽائيندو آهي
تَلونگ ڪڍڻ= تَرو ڪڍڻ، وڏو نقصان رسائڻ، بنياد پٽي ڇڏڻ (ڪوهه جو ڪاٺ وارو تلونگ، جيڪو کوهه جي تري ۾ هوندو آهي، سو جي نڪري وڃي ته کوهه ڪيٽڻ بيهي سگهندو)
تَن بخشڻ= ڳجهو نڪاح ڪرڻ، عورت جو وارثن جي غير موجودگيءَ ۾ حق

مهر وٺي شادي ڪرڻ
ٻَنڌ ڪرڻ= هڪ ٿي زنجير يا رسيءَ ۾ گهڻن جانورن يا مالهن کي ٻَڌڻ
ٽَڪاهه چڪجڻ يا ٽڪاهه ٽُٽي پوڻ= سخت ٽَڪ ٿيڻ، سيني ۾ درد ٿيڻ
ٽَڪاهه ڍرا ٿيڻ= بي همت ٿيڻ، دل هاري ويهڻ، دلشڪستو ٿيڻ
ٽڻ مارڻ= جدوجهد ڪرڻ
ٽوٻري تي وَٽ نہ ڏيڻ= قابو ۾ نہ اچڻ، بي پرواهہ ٿي وڃڻ
ٿاڦَري ويهڻ (مال جو)= جَمِي ويهڻ، هڪ هنڌ ٽڪاءُ ڪري ويهڻ
ٿباڪا مارڻ= ڏوما هڻڻ، اونداهيءَ ۾ ٿاڦوڙا هڻڻ
ٿَري جهَٻڻ= زور لڳائي چيهہ ڪرڻ، هُنجي پوڻ، ناڪام ٿيڻ
ٿوپ ٿَپڻ (ٿڦڻ)= الزام مڙهڻ، بهتان ٻڌڻ
ٿُوپا وهائڻ= رک رکاءُ نہ ڪرڻ، مُنهن تي چَٽِي ڏيڻ
ٿُرهڪو ٻَڌي ويهڻ (مِينهن جو)= زوردار برسات پوڻ
ٿُرهڪو ڏِيڻ (مِينهن جو)= ٿوري وقت لاءِ زوردار مِينهن پوڻ
ٿِريڪڙي ۾ نہ اچڻ= صلاح مصلحت ۾ نہ اچڻ، چوڻ نہ مڃڻ
ٿَڪر چاڙهڻ= وڏو احسان ڪرڻ
ٿَڪو ڏيئي ٻيءَ پٽائڻ= سُست ٿجڻ، ٻين کان ڪم وٺڻ جي عادت هجڻ
ٿَڪي ٽاندو ڪڍائڻ= آڪڙ ڪرڻ، مغروري ڪرڻ
ٿيڪَڻي ويهڻ= بي فڪري ٿي ويهڻ، ڪنهن جي ٿيڪ تي بي پرواهہ ٿيڻ
ٿِڪَر نہ ڪٽڻ= الزام کان پاڻ بچائڻ
ٿَڙڪ ڏيڻ= دولاب سان ملڪيت ڦٻائڻ
ٿوڪي وڃائي وٺڻ= چڱيءَ طرح جاچي جوچي خريد ڪرڻ (ٿَڪي جو ٿِڪر
ٻہ ٿوڪي وَڃائي وٺبو آهي)
ٻاڙ تي رَنبو رکڻ= برباد ڪرڻ، چَٽ ڪرڻ، بنياد ڪَڍِي ڇڏڻ
ٻَٽا ڪڍي وڃڻ= ڪو واسطو نہ رکڻ، تعلق ختم ڪرڻ
ٿِيچ چَڪَڻ= گوءِ ۾ ڏاند ڀڄائيندڙن جو ڏاندن جي پُٺِن ۾ چَڪ هڻي ڪين تيز
ڊوڙائڻ.

پڙي ٻَڌڻ= ڦُرڙيءَ جي ٻاهران ڳاڙهو گول نشان ٿيڻ
پَسارو ڪرڻ= ٿوري مان گهڻو گڏ ٿيڻ، سُٺو نتيجو ظاهر ٿيڻ (ڦُڙي ڦُڙي پسارو ڪندِي آهي).
پَڪي تي جَهلڻ هڻڻ= هرطرح جي پَڪ هڻڻ، تسلي هڻڻ
پيٽ جو آواز مارڻ= ڪنهن کي رشوت طور ڪجهه ڏيڻ
جَنگهه ڪَسڻ= ملهه راند ۾ جاٺو هڻي، مقابل پهلوان جي ٽنگ ڇڪي وٺڻ
جَهوَلِي لاهڻ= مار ڏيڻ، ڪنهن جو غرور ڪڍي ڇڏڻ
جُهولِي وَهَڻ= اڪيلي سر ڪم ڪرڻ
ڇَڪڇِي وجڻ= سنهو ٿي وڃڻ، بيماري وغيره ۾ زائد گوشت گهٽجي وڃڻ.
خلق ٿُلهي پوڻ= ماڻهن جو وڏي تعداد ۾ اچڻ، گهڻن ماڻهن جو هڪ هنڌ گڏ ٿيڻ.
دُر ٿيڻ (فيصلو)= ثابت ٿيڻ، ڪا ڳالهه ڪنهن جي خلاف ثابت ٿيڻ
دوڻو ٻَڌڻ= ڪوڙو الزام مڙهڻ، چوري وغيره جي ڪوڙي تهمت ڏيڻ
ڏونسا وجهڻ= ماتم ڪرڻ، پار ڪڍي مُنهن ۽ سِرن تي زور سان هٿ هڻڻ
ڌوتو پوتو هڻڻ= گناهن کان پاڪ هڻڻ
ڏَبي جي ڪلهي تي هڻڻ، ڏَبي ڏاند جي ڪلهي تي هڻڻ= ڪنهن وڏي ماڻهوءَ جي سهاري تي زندگي گذارڻ (لوڪ ڪٿا آهي ته ڌرتي ڏَبي ڏاند جي سڱن تي بيٺل آهي، ۽ جڏهن هڪ سِڱ ٿَڪجي پوندو اٿس، تڏهن ڌرتيءَ کي ٻئي سڱ تي مٽائيندو آهي. انهيءَ لوڏي جو اثر زلزلن جي صورت ۾ نمودار ٿئي ٿو. عثمان فقير جي هڪ ڪافيءَ ۾ آهي ته:

ڏاند ڏَبي دِي شاخ اُتي رب فرش وڇايا آن ميان،
اِها ته ڌرتي اِنهن تي ڏَرِي هي، ڏَرِي هي لامڪان ميان.

ٻِريڪ ڏيڻ= ٻاڙون هڻڻ، ٻڪاڪ هڻڻ
ٻَونگل ڪڍڻ= ڳَٽو ڳالهائڻ، اڻ وڻندڙ لفظ ڪڍڻ
ٻَرڪي ۾ پوڻ= اڄايو گهڻو ڳالهائڻ، ڳالهائڻ ۾ بي ترتيبي ڪرڻ، اجائي بڪبڪ ڪرڻ

ٻَونڪا ٻَڌائي ڇڏڻ= سيکت ڏيڻ، نقصان ڏيڻ
ٻَؤ جا مخول هڻڻ= پيٽ ڀرائيءَ جا ڪم ڪرڻ، دولتمنديءَ سبب غيرضروري ڪم ڪرڻ
ڏَڍ وجهي وڃڻ= اعلان ٿيڻ، پڙهو ڏيڻ
رِڻو پچائڻ= ٻوڪ پچائڻ، گهر جو ڪاروبار هلائڻ
رُخ ٺپائڻ= اُستري وغيره سان ڏاڙهي ۽ مڇن جو خط وٺائڻ
راتِي ڏيڻ= دال يا ساڳ کي مکڻ ۾ ٿوم جو داغ ڏيڻ (چمچي يا ڏوئيءَ ۾ مکڻ گيهه وجهي، اُن جي مٿان ٻرندڙ ٽانڊو وجهي دال يا ساڳ جي ٻوڙ ۾ وجهبو آهي).
روح رلائڻ= عام طرح فوتي عزيزن کي ثواب پهچائڻ لاءِ، هر ويلي تي خيرات طور روحاني ماني ڏبي آهي، ۽ تازي فوت ٿيل عزيز لاءِ ويلي تي جدا ماني ڏني ويندي آهي، پر شبِ برات تي ختمو ڏيارپو آهي ته جيئن اڳيان ۽ پويان روح گڏجي وڃن ۽ جدا ماني ڏيڻي نه پوي.
زُنگ ٿيڻ= ڪاوڙ ۾ ڀرجي وڃڻ، سخت ڪاوڙجڻ
زوالي ڪڍڻ= ڪُتي ڪِرڻ، سختي قبول ڪرڻ پنهنجو پاڻ کي ڦاسائڻ
سال مارجي وڃڻ= فصل نه ٿيڻ، سال ضايع ٿيڻ
ساهه ڇِڪڻ= دَم کي روڪڻ، ارادتاً ساهه نه کڻڻ
سُڪ تي ڪپڙا لاهڻ= خطري کان اڳ پريشان ٿيڻ، اڳواٽ خوف کائڻ، ڪم ٿيڻ کان اڳ سانباهو ڪرڻ
سِڏي اچڻ= سوچ ۾ اچڻ، مسئلي جو حل معلوم ٿيڻ
شاختو ڪرڻ= چتاءُ ڏيڻ، تاڪيد ڪرڻ، ڪم ياد ڏيارڻ
شاخون ٽيڙڻ= ڏند ڪڍي کلڻ، ٺڪي کل کلڻ (ڪتي جي چهنٻاري ڏند کي شاخ سڏبو آهي)
شُوڪاري- ياتي ٿيڻ= ٻئي جي غم ۾ زباني طور شريڪ ٿيڻ، ڪنهن جي تڪليف ۾ عملي طور مدد ڪري نه سگهڻ، پر غم ۾ شريڪ رهڻ
طوطا اڏارڻ= ٺَڪاءُ ڪڍڻ، ڪٻڍي راند ۾ اهڙو ڌڪ هڻڻ جو ان آواز تي وٺن

تي ويٺل طوطا اڏجي اُٿامي وڃن
ڦُڏ ڪرڻ= ڏڦ ڪرڻ، ڪجهه به نه ڇڏڻ
ڦُڏ وڃڻ= ناس ٿيڻ، اجايو وڃڻ، مفت ۾ وڃڻ (محنت ٿي ڦُڏ ويئي)
ڦَڪوڙي هڻڻ= ڦَڪڻ
ڦِٽڙي ڪنبڻ= تمام گهڻو ڊڄڻ
ڪاراٽي وجهڻ= ملهه راند ۾ سنڌي مان هٿ ڪڍي، مخالف پهلوان جي
پٺيءَ پويان پنهنجي ڪاراٽي جهلي ٻڪ وجهڻ
ڪُتا خصي ڪرڻ= بيڪار گذارڻ، نه ڪرڻ جهڙا ڪم ڪرڻ
ڪٿُو ڪَڍڻ= معاملو ختم ڪرڻ، جيئن تيئن ڪري نبيرو ڪرڻ
ڪنڌ مٿاڙجڻ= ڪنڌ سُڄي پوڻ (مُنڌڙ ٽاند کي لڪڻ هڻبو ته ڪنڌ سُڄي
پوندس، انهيءَ ڪري چئبو آهي ته مُٺ ڪنڌ تي چڙهي ويو اٿس)
ڪنڌ جي پوڻ= ٽاند وغيره جو ڪلهو سُڄي يا ڦٽجي پوڻ
ڪَونسيون مُونڊيون ٿيڻ (جتي اُونڌي ٿيڻ)= گهران يا شهر مان نيڪالي ملڻ
(قصن ڪهاڻين موجب جنهن کي نيڪالي ڏبي هئي، تنهن جي جتي
اونڌي ڪري ڇڏبي هُئي ته هُو سمجهي ويندو هو. ڪَونسيون= جُتي)
گُونهه مَنڌڻ= خراب ڳالهائڻ، ڪنا لفظ استعمال ڪرڻ، ڪَچي ڳالهه ڪرڻ
ڳچي لڳي روئڻ= ڳراهتڙيون پائي روئڻ
ڳوڙهي اُيرڻ= مچيهه پوڻ، پٺيءَ جي مٿين حصي ۾ رڳ جو اُيرڻ
لان ڪرڻ= ٻَڌي بيهارڻ، چوپائي مال کي، تمام ڊگهي رسي سان ٻڌي،
چراگاهه ۾ ڇڏي ڏيڻ
لان ڪري بيهارڻ= ٻڌي بيهارڻ، جانورن ڏوهارين کي ڊگهي رسي يا زنجير
سان ٻڌي بيهارڻ
لنب تي چڙهڻ= فريب ۾ اچي وڃڻ
مال ٽارڻ= چوپائي مال کي جُدا ڪرڻ، چوپائي مال کي پرائي مال کان نکيڙڻ
مَينس مَرڻ= چاهه ختم ٿيڻ، چپ چاپ رهڻ
مٿاڙا ونڻ= هر ڪاهڻ بعد وراڻي يا سِري ۾ ڪجهه وٿيڪ اوڙون ڏيٺي زمين

نرم ڪرڻ
مُري مان لهڻ= موهه نڪرڻ، پير مُڙي پوڻ
مُچ دانهيون ڏار ڪرڻ= دوستن يا مائٽن ۾ ڏٺيڙ وجهڻ
مردي کي مکڻ ٿڦڻ= بي فائدو ڪم ڪرڻ
منزل پڙهڻ= قرآن مجيد پڙهڻ
مُنڙي ڏيڻ= انڪار ڪرڻ، ڳالهه تان موٽ کائڻ، ٺري وڃڻ (ملهه راند جو هڪ داءُ)
مُنهن تي چندبو هئڻ= مُنهن ڏوتڻ
مُنهن تان پلؤ لاهڻ= ميّت جو مُنهن ڏسڻ
مُنهن ڪاٺو هئڻ= شرمندو هئڻ، ڪنهن دوست وٽ عزاداريءَ لاءِ نہ پهچڻ جي حالت ۾ شرمندو رهڻ
نَڙ تيڻ= ڪانءِ يَوُ ڪرڻ، پيٽ پري تار ڪرڻ
نڪ سَمهون وڃڻ= نَڪ جي سِڌ ۾ وڃڻ، سامهون وڃڻ، بالڪل سڌو وڃڻ
نِير ڪرڻ، نِيري چڏڻ= گهاٽو ٻج ڇٽڻ، زمين تي ڪنهن شيءِ کي گهاٽو پکيڙڻ
وَڙ ڪٽڻ= جانور جو وَهرجڻ، ڳڀ جهلڻ لاءِ آماده ٿيڻ
وَڙ ڪٽِي وڃڻ= وَهَر ختم ٿي وڃڻ، لڳ جي گرمي گهٽجي وڃڻ
وَسيپ ڪرڻ= وسڻ رسڻ، عورت جو سامري گهر ۾ ٺهي هلڻ
هاٺ هئڻ= چتا پيتيءَ لاءِ چوڻ، شرط رکڻ (هاٺ ٻڌڻ)
هاڳ ڏيڻ= هڪل ڏيڻ، زوردار آواز سان ڏمڪائڻ
هان، کي ٺُڪو ڏيڻ= ياد ييهڻ، يادگيري ۾ رهڻ
هَٽ ٿتڻ= دڪان تان گهٽي اوتر ڪٽڻ
هِڏڪو پلڻ= آسرو ميٽڻ، اميد پلڻ، بيهر اميد نہ رکڻ
هڪ هٿ تي بيهڻ= ڳئون يا مينهن جو رڳو هڪڙي مائهوءَ کي ڏهڻ ڏيڻ
هُلا مارڻ= وڏا وڏا ساهه کڻڻ، سڪرات ۾ ڏکيو ساهه کڻڻ، بيهوشيءَ ۾ وڏا وڏا ساهه کڻڻ
هَٿي هلاڪ ٿيڻ= سخت تڪليف ۾ هجڻ، ڏاڍو ڏکيو ٿيڻ

ھِيو ڪرڻ= حرص ڪرڻ، تڪليف سهي پئسو گڏ ڪرڻ
هاڻوُ مياڻو ٿرڻ= رات جو خاموشيءَ جو ڇانئجڻ، رات جو گهڻي دير ٿي وڃڻ (رات جو ڪتن ۽ ٻلين جو گوڙ بند ٿي وڃڻ).

"ماتيلي- اباوڙي" جي ٻوليءَ جا خاص لفظ

ڪنهن محاوري جي خاص لفظن جي هروبرو اها معنيٰ نہ آهي، تہ ٻئي هنڌ اُهي لفظ بالڪل ڳالهايا بہ نہ ويندا هوندا، نہ وري ايئن چئي سگهبو تہ ٻوليءَ جي هرهڪ محاوري کي پنهنجي پنهنجي لغت آهي، يا هڪ محاوري جي جغرافيائي حدن ۾ ٻئي محاوري جا لفظ داخل ٿي ڪين سگهندا. ايئن تہ ڪيترا ماڻهو، جي ڪجهہ عرصو اتر سنڌ ۾ رهيا آهن، سي وچولي يا لاڙ ۾ رهائش پذير هوندي بہ اُتر سنڌ جا مخصوص لفظ استعمال ڪندا رهن ٿا. سبي (سِوِي) بلوچستان ۾ آهي، "ماتيلي- اباوڙي" علائقي کان تمام گهڻو پري آهي، پر اُتي ماتيلي- اباوڙي جي ٻوليءَ جا ڪيترا لفظ ساڳيءَ اچارن سان ڳالهايا وڃن ٿا. مثلاً جانڪُون، تانڪُون، پراڪُون، وڏي لاڪون، ماڪان، توڪان، ڃاڪان، ڪان، جاڏي، ڪاڏي، هيڏي، هوڏي، جاتي، ڪاٿي وغيره (جڏهن ڪان، تڏهن ڪان، پر ڪان تذريل سال ڪان، وڏي هوندي ڪان، مون لاءِ تولاءِ، ڃاڪاڻ، لاءِ، جيڏانهن، ڪيڏانهن، هيڏانهن، هوڏانهن، جتي، ڪٿي وغيره). دراصل ڏسڻو هيءَ آهي تہ ڪهڙا لفظ ڪهڙي علائقي ۾ ڪثرت سان استعمال ٿين ٿا. هتي اختصار کان ڪم وٺندي صرف اهي لفظ پيش ڪجن ٿا، جن جو هڪ تہ "ماتيلي- اباوڙي" علائقي ۾ واهپو گهڻو آهي، ٻيو وري اُهي جامع سنڌي لغات ۾ درج نہ آهن، جنهن ڪري گمان غالب آهي تہ اُهي سنڌيءَ جي ٻين محاورن ۾ عام طرح ڪم نٿا اچن؛مثلاً؛

آجا ماجا= لَٽ پَٽ، حساب بي باق، ليکو چُڪتو

آڍِڻ= مارِ ڏيڻ، ٺڪڻ يا موچڙن سان مارڻ، سُوٽرڻ

آڍو= آڍِ سُوٽر (سُوٽ)، تيل سان مالش

آڳُڙ= اڳڻ، گهرجي اڳيان ميدان

آڳڙِي= ملهہ راند ۾ هڪ داءُ

آڳل= اڳيون حصو، پيچل جو ضد

آگو کڻ تہ آگو باري، جي پيچو کڻ تہ پيچو باري= ٻيئي پاسا ڏکيا، ٻيئي طرف مشڪل

آوازار= بيزار، لاتعلق

آهرائڻ= ڏڻ ٻهرائي وڃڻ، لاڙو رکڻ (ايڏانهن آهرائي بہ نہ اٿس)

آمرجڻ= ٻَهرجڻ، ڏڻ جو ٻهرجي وڃڻ

اَبَڻ اچڻ= اوڪارا اچڻ، قئي اچڻ

آبُهہ= ابوجهہ، پورڙو، بي سمجهہ

آيڙ ٻُوهو= اوچتو، اچانڪ ظاهر ٿيندڙ

اَيپچَڙ= سنڌي جي اتر يا اُبي ۾ رهندڙ، ”لمو چَڙ“ جو ضد

اُپساهِي= دم جي بيماري، سهڪي جي بيماري

آٽل ديوانو= تمام گهڻو عشق رکندڙ، بيحد پيار ڪندڙ

اٽلائڻ= آتارڻ، ٽُتارَڻ، ريجهائڻ

اَتيت= هڪ پکي جيڪو هڪ ٽنگ تي بيهي ننڊ ڪندو آهي

اُٽاپ= پوک جي ٽڪڙي واڌ، فصل جو جلد اُسرڻ

اِٽ ڪِٽ= ڪروڌ، ڪِٽپٽو، جهيڙو جهڳڙو

اِٽڪِٽو= ناچاقي، ڪِٽپٽو

اُٽڪائڻ= اڏيل ڪوڙڪي يا ڇُڙڪ تي ٿورو زور ڏيئي، ڪيس اصلي حالت ۾ آڻڻ، ٿيڙَڻ، ٿهيل ڳالهہ کي رد ڪرڻ

اُٽڪَڻ= ٽِڙَڻ، ٿوري ڳالهہ تي ناراض ٿيڻ

اَٽو مَٽو ڪرڻ= مٽا سٽا ڪرڻ

اٿپِي زمين= غيرهموار زمين، اُٿ جي ٿُپي وانگر هيناهين مٿانهين زمين

اُٿپُڙيو= دوا طور ڪم ايندڙ وکر

اَڇپاپ= مسڪين طبع، غريب

اَچوو= حرڪت بازي، هڪ هنڌ ٽڪاءُ نہ اچڻ جي حالت، لگن ۾ ياچ، بيچيني

اُڇيڙو= سياري ۾ برسات بعد سج ظاهر ٿيڻ واري حالت

آڌ ڳڙهہ= جوانيءَ کان موٽ ڪاڌل، وچولي عمر جو مرد يا عورت
آڌوڪري= اڌ رقم، اڌ قيمت
آتاڳو= ربيع ۽ خريف جي وچ وارو فصل
اڌڳِي= نوٽن جهڙي هڪ راند جو نالو
آڌيڪ= ڪکڙ يا تتر جو اڌ ساماڻل ٻچو، چوزو، چورو، ننڍي جُونءِ
آڏيوڙ (آڌوڙي)= ڪچي جمر کي پچائڻ واري حالت
آڏيکڻ= انتظار ڪرڻ، اوسيڙو ڪرڻ
اُڏيل= قدوقامت، مضبوط هاني ڪاني، قد و قامت جو ڏيکاءُ
آڏوهڙ (آڌيڙ)= حامله عورت جا اوڪارا يا اُبڙڪا (هميشہ جمع ۾ ڪم ايندڙ)
آرڪو ترڪو= مال اسباب، ورثي ۾ ڇڏيل مال، سمورو مال ملڪيت
آرداوو= ٻوڙ کي گهاٽي ڪرڻ لاءِ وڌل ڪٽڪ جو اٽو
اِرڙڻ= مالهہ ۾ اِرڙيون وجهڻ
اِرڙو= ڪانيءَ جو ڇهنبيارو ٽڪر، جنهن سان مالهہ ارڙيي آهي.
اِرڪر= ڪاجي، خارش، آچوو
آرَءُ= اُها حالت، جنهن ۾ درياءَ ڪچي وارين اراضين ۾ رَڙ يا ليٽ نہ ڪري
آڙويل وجهڻ= ڦڏو ڪرڻ، اجايون رنڊڪون پيدا ڪرڻ
آڙيل= آڙي ڪندڙ، رنڊڪون وجهندڙ، گهڪير گهوڙو
آڙيخور (آڙيگور)= آڙي ڪندڙ، ضد ڪندڙ
آڙي ڪڙي ۾= اُهنجي سَهنجِي ۾، ڏکئي وقت ۾
اُڙي تِڙي= رهيل کهيل، باقي بچيل، ڇڊري پاڏي، هيڪڙ بيڪڙ
آسُون= جانيو (پوک)
افراد ڳالهائڻ، افراط ڳالهائڻ= اجايو ڳالهائڻ، غيرمتعلق ڳالهيون ڪرڻ
آڪ جي پاڙ= ڏاڍو ڪڙو، سخت تلخ
اُڪو= سمورو، سڀ، پَل تہ، يَلي، بيشڪ (اسان اُڪو مري وجون، پر تون نہ ايندين)
اُڪارَڻ= اُبارڻ، گوشت کي ديڳ ۾ وجهي ٿورو ڳارڻ

اُڪار= اُباريل گوشت
اُڪاٺو، هُڪاٺو= ٻارن جي سهڪي يا دم جهڙي بيماري
اُڪ چُڪ= غلطي، چُڪ. هڪ ٻئي سان اتفاق سبب ملي نہ سگهڻ
اُڪ چُڪ ٿيڻ= هڪ ٻئي سان ملي نہ سگهڻ، ڳسي وڃڻ، ٽِڙي وڃڻ
اڪَس= دشمني، وير
اڪسِي= مخالف، دشمن، وير وجهندڙ
اِڪلاس (اخلاص)= پيار، پاٻوهہ
اَک اوڊر= اکين کان پري، جنهن کي بروقت ڏِسي نہ سگهجي
اَک مُنڊ= نظربندي، جادو، منتر
اکرڻ نڪرڻ= بي حياءُ ٿيڻ، حساب ڪتاب ۾ نہ رهڻ
اُڪڙيل= ڪَل ٽڙيل، اڌ چريو
اَڳواڙ= گهر جي اڳيان ميدان، اڱڻ
اَلُوچ= لاڏ ڪوڏ سان نپايل، مُنهن چڙهيو ٻار، لاڏڪو ٻار، لاڏلو
اَلُوچَٹو= لاڏڪو ٻار، لاڏلو
الله اِلاهِي جو= تمام گهڻو، بي انت
اَليل= عيش، مزو، فرحت
اَنيَل= مشتاق، گهڻو چاهيندڙ، اَميَلُ
اَنجهڻ مَنجهَڻ= ڳچيءَ کان پيرن تائين هڪ ئي اڻ سبيل ڪپڙو ويڙهيل
اَند ڏيڻ= عذر پيش ڪرڻ، بهانو تلاش ڪرڻ
اَنڊِي= ملهہ راند جو هڪ داءُ، جاٺو
اوٿارو= ننڊ هوندي ماڻهوءَ جي گهمڻ ڦرڻ جي حالت
اوٺر= ڪارونيار ڪڪرن جو مٿي چڙهي اچڻ
اوٺڪ= بي اولاد، اوٺو
اوچڻ= مَنهہَ چِبَر
اوچڻ ڪرڻ= اجهو ناهڻ، منهن ناهڻ
اُياٺو= ڪورِي، ڪپڙا اُڻندڙ

اوِرِڪ جو مينهن= ٻوڏ جهڙي برسات (نوح نبيءَ واري اورِڪ هئي)
اُوڙ ڪرڻ= ڇٽن يا ترن جا ساوا ٻوڙا اَٽ جي وات ۾ ڳوهڻ جون ٿا تہ اُوڙ ڪرڻ سان اَٽ وڌيڪ مَچندو آهي)
اُسارِي (اوسارو)= پِٽڪو، ماتم ۽ فوتيءَ جون وَصفون بيان ڪرڻ
اوسِل= جنهن کي اوسي جي بيماري هجي
اوڪِي= اُلٽِ، ٿئي
اوڪِي= ڏِڳِي جو مستيءَ مان اڳئين پير سان زمين ڪَرڙي رنيون ڪرڻ
اوڳار ونڻ (اوڳارڻ)= چوپائي مال جو ڳِتل ڪاڏي کي وري چٻاڙڻ لاءِ ڏاڻن هيٺان ڦيرائڻ
اوڳر= اندر جو حال، راز
اوڳاهو پڙهائڻ= بيمار جانور لاءِ دعا خاطر ڳاهہ جو ٿبو پڙهائڻ
اوگهرو= ڪاٺي ڪٽڻ وقت هيٺان اُجليل مِٽيءَ کي وري مٽي اجلڻ لاءِ ٺهيل ڪَڏٺو
اولڻ گهولڻ= قربان، صدقي، ٻلهار
اول= جوئر يا ٻاجهري وغيره جو ٻيهر اوبر، وڍيل فصل جي سُندِين مان ڦٽي تيار ٿيل فصل
اوو= چوندو، ڪيهہ جو چوندو
اُهاڙڻ (اوهاڙ ڏيڻ)= جانور يا ماڻهوءَ جي پيرن جي نشانن کي ڳولڻ
ٻائير= وڏن سڱن وارو ڦاڙهو، اهو ڦاڙهو جنهن جا سڱَ ٻانن (لنين) جيڏا هجن.
ٻائينگ= ٻائير ڦاڙهو، وڏن سڱن وارو سانيرُ
بادلِي ڪٽورو= اهو ڪٽورو جنهن جي اندران ياسين شريف چٽيل هجي. (اهڙي ڪٽوري مان پاڻي آگهاري مريض کي شفا لاءِ پياريو آهي)
بادو= گهٽو ڳالهائيندڙ، ٻَڪبَڪيو
بانگي لاٽوُن= وڏو لاٽون
بجاري= قوم طرفان سردار کي ڏنل ڦوڙي يا مدد
ٻِمائِي= ٻنيءَ ۾ ٻج ڇٽڻ جو عمل

بَدِي لائڻ= الزام لڳائڻ، تهمت لڳائڻ
بدو= قد جو ننديو، بدِڪڙو
بَر چڙهڻ= ٿڪل حالت ۾ وهنجڻ يا پاڻي پيئڻ ڪري بدن جوڪَڙجي پوڻ
برڙو= ننڍي قد وارو، تمام ننڍڙو
بُرڪِي= ڪنهن به ٻج کي ناڙيءَ ڪرڻ لاءِ ڪم ايندڙ اوزار
بَڙد واتيو= فضول گو، اجايو ڳالهائيندڙ
بَصر جو پردو= ٿورو حجاب، ٿورو فرق
بُڪِين ٿوڙ= سخت ٿڪائيندڙ، هارين وٽ ڪوڏر جو اصطلاحي نالو
بگڙ= حسين عورت، سفيد رنگت واري عورت
بگڙو= حسين، محبوب
بگڙ دَلِي= فضول خرچ عورت، بي سليقي عورت
بَندِي= واهن ۾ پاڻي نہ ڇڏڻ واري حالت، پاڻيءَ جي بَندِي. واري بندي
بُودَڪ= بي وقوف، ڳهيلو
بُودن= ابوجهہ، چِسو، چريو بودن (عام طرح چريو لفظ سان گڏجي استعمال ٿئي ٿو. مثلاً فلاڻو "چريو بودن" آهي
بوڙو= پاڻيءَ جو ڦوڪڻو، جر ڦوٽو، حباب
بُوڪ= بصر جي ڦاندِي، بصر جا پن
بوڪڙي= بکيو، ڪنجوس، لالچي
بُونبَلي، پونبلِي= ڪچا گونچ، چڻن يا مٽرن جي پَليءَ جا ڪچڙا گونچ
بُوندِي= باندٺو ڇِت يا پڙي جو هڪ قسم
بِهہ= دست، اِسهال
بي گُرو= اهو ڳائڻو جو راڳ جو گُرُ نہ ڄاڻي (بي سُرو هجي، پر بي گُرو نہ هجي)
بيٺل پاڻي= خاموش طبع، ڪم گو، گهٽ ڳالهائيندڙ، چُپ شاه (بيٺل پاڻي ٻوڙي ماري)
بي درد ڪلهوٽو= بي فڪرو، بي گوندرو، ڏنبو مُشنڊو

بيماريءَ جا لڙها= بيماريءَ جا ويرا، بيماريءَ جا اتفاقي حملا
ٻِجَتِي= اصلي ڇت هيٺان ڪمري جي ڪجهه حصي تي سامان رکڻ لاءِ ٺاهيل ديوارگير
ٻہ لِپي= اهڙي اڏ يا ڪَسِي،جنهن جي ويڪر ڪوڏر جي ٻن لپن جيتري هجي
ٻہ نِبي= قبر
ٻہ هَٿڙ= ڏڪي يا سونٽي ۾ ٻيئي هٿ وجهي زور سان هڻڻ، زوردار ڌڪ
ٻاتو ٻَت= صفا ٻاتو، ڏڏي زبان وارو، جو ڳالهائڻ ۾ چٽا اچار ڪري نہ سگهي
ٻاڍِل= سگهڙ زال، سنوبري عورت
ٻارهين وَنَڪ چاندي= اوچي چاندي، چانديءَ جو هڪ قسم
ٻانيٺي شيءِ= اهڙي شيءِ جا جهڻ سان خراب ٿي وڃي. عموماً کير لاءِ چيو ويندو آهي تہ "هي ٻانيٺي شيءِ آهي". جوتہ صاف ٿانءَ ۾ رکيل نہ هوندو، تہ ڦٽي ويندو)
ٻانڊَڪي= ننڍڙي قميص، صدري
ٻاٺو ٻڏُو= بي وقوف، موڳو، سادو
ٻَبڪَر= ڍڳن کي هڪلڻ جو آواز (ٻب ٻب)
ٻَت= شرط
ٻُتڪاٺڻ= پاليا، مان کو برتن ٻوڙي ڪيڻ
ٻَتڪَلو= ننڍڙي قد وارو پر چالاڪ ماڻهو
ٻَٺو= ڳٺيل جسم وارو، مضبوط هانيءَ وارو
ٻُٺو پاندو= داغدار ماڻهو، ڪنو ماڻهو
ٻُٺو ڪوهہ= اهو ڪوهہ جنهن جي پڳ يا مولهہ ٻگل هجي
ٻَٺُون= گاهہ جو قسم، هڪ قسم جو ساڳ
ٻَچ= چيلهہ جي هڏن جو جوڙ (هيءَ لفظ رڳو "چيلهہ جا ٻچ" طور ڪم اچي ٿو)
ٻُچ نہ اَچڻ= ڪنهن تي تڪ نہ پوڻ، فلڪ نہ اَچڻ، ڪجهہ نہ سمجهڻ
ٻَڌي ٻُوڙي= چوري چڪاري، چورايل مال

ٻڌي چوڙي جو مالڪ= پاڻاريدار، بااختيار ماڻهو، چورن تي حڪم رکندڙ
ٻرار= ٻرَ، لونءِ، پَشَمَ، سنهي داڻ جهڙا ڦوڙا، جي رت جي خرابيءَ سبب پيدا
ٿين ٿا، ڏُڌ جي مٿاچري تي مکڻ جا ذرڙا
ٻَڙتول وجهڻ= شور ڪرڻ، لُڙ مچائڻ
ٻَڙڪندي سڙڪندي= اُبهرائيءَ ۾، جلدي ۾
ٻَڙڪندو وتڻ= جوانيءَ ۾ جنسياتي زور جو اظهار ڪرڻ
ٻڙ گهول، ٻَڙگهل= وڏو سوراخ
ٻُڙو= سباڻ لڳل کير جو ولوڙڻ لاءِ تيار هجي
ٻُڙو ولوڙڻ= ڏڌ ولوڙڻ، ڇُڪو جهڪڻ
ٻَڙهه لڳڻ= خاموشي ڇانئجڻ، چپ لڳڻ، مات اچي وڃڻ
ٻَڙهو= پتن راند (تاس) جو هڪ قسم
ٻِڙيالِي= ٿانوَ ٽپي رکڻ لاءِ مٽيءَ مان ٺهيل چوڪور گُندڙو، جنهن کي ننڍڙي
دري لڳل هوندي آهي
ٻُسڪائڻ، ٻُسڪائي لاهڻ= ديگڙي يا ڪُنيءَ کي ڪَڻ ٽائين ساڳ سان ڀَري
چڙهڻ
ٻَڦِي ٻَڌڻ= مٿاهين اڏ تيار ڪرڻ، باڦِي جوڙڻ
ٻُڪَڻ= بيوقوف، چِسو
ٻگهه= سائي ڇُهَڇَ، ڏاڍي سائي پوک، فصل جو سٺو اوسر
ٻگهنِي= صاف ۽ ملائم، ٻگهه وانگر سفيد، سُهڻي (ڪاڄا ڪانگ ڪتابت
آندي، سا تہ ساهه برابر سانديان ٻگهني)
ٻِلاڙو= ٻن جدا نسلن جي ميلاپ مان پيدا ٿيل
ٻِلڪَڻ= سڏڪڻ، روئڻ
ٻُندِي= لاٺونءَ جي ڇهنب جنهن تي اهو ڦري ٿو، ٻُبيءَ جي چوٽي
ٻِندُ= ڳڌهه جي آئرن ۾ ڪم ايندڙ گُدي، ٻلال جو ٻندبو
ٻِندي= وهٽن جي آئرن ۾ ڪم ايندڙ انگريزي اکر "ٻُو" وانگر ٺهيل گدي.
ٻلال جو ٻندبو

ٻنڊو= پاڻيءَ جو بند يا ڳنڊيو، اڏ يا ڪَسيءَ کي ڏنل بند
ٻَني شريڪ= ڀاڙيسري، لڳو لڳ زمين جو مالڪ
ٻوڙڻ= رُوڻ، پاڻي جو زوردار وهڪرو جو ڪنهن ڪسيءَ يا واهه جي پرواري زمين ۾ ظاهر ٿئي
ٻُوٽارڻ= هڏن تان گوشت جون وڏيون ٻوٽيون جدا ڪرڻ
ٻوڙَڪجَڻ= بيهوش ٿيڻ، ڍَڪرجڻ
ٻوڪِي= انجهڻ منجهڻ ڪپڙو، هڪ ٿي چادر جو لباس، جو ڳچيءَ کان پيرن تائين هوندو آهي ۽ ٻڌل رڳو ڳچيءَ ۾ هوندو آهي (عورتون پاڻيءَ ۾ ترڻ وقت استعمال ڪنديون آهن
ٻوگِهڙ= ڍورو، ڍنڍ
ٻُونگهٽ= زوردار ڪم (ڪم ڪرڻ سان جيڪو آواز پيدا ٿئي)
ٻُوهو= جوئر يا ٻاجهريءَ جي انَ جون ڪلون (هميشه جمع ۾ استعمال ٿئي ٿو)
ٻوهَل= نذرانو، ڏن، پيتا، جيڪا مرشد مريدن کان اُڳاڙيندا آهن
ٻير ڪيڪڙو= ٻير وغيره
ٻيڙ= ڏڏ ولوڙڻ واري جهيرڻي جي وچ ۾ چلي جهڙي گول ڪاٺي
ٻيڙ ٻَڌڻ= جهيرڻي جي اندرين گول ڪاٺيءَ کي ڌاڳن سان جڪڙڻ
ٻِجَرُ= ٻُهچ هجڻ، اثر رسوخ هجڻ
ٻِڙ= ناس تيل شهر، ڪنڌر
ٻُنگ= درياهَ جي ڇڏيل وارياسي مٿاهين زمين
ٻَنوالي ڏيڻ= ڦيري ڏيڻ، ننڍن ٻارن کي ٻانهن مان جهلي ڦيرائڻ
ٻُشرينا= ٻِرون
ٻَٽن چڙهڻ= جڙ ڏاند کي ڪوپا چاڙهي ڏگهي رسي وجهي گول ڦيرائبو آهي ته سندس مٿو ڦري ويندو آهي ۽ ازخود ڊوڙڻ لڳندو آهي، انهيءَ عمل کي "ٻٽن چڙهڻ" سڏبو آهي
ٻَٽن ڪٽائڻ= جڙ ڏاند کي ٻَٽن ڏيڻ
تَرڪارِي= ننڍيو گوشت (گهڻو ڪري هندو ۽ شهري ماڻهو استعمال ڪن ٿا)

ترمال= سٺيو گرھہ، سٺا طعام، لذيذ لقمو، ترلقمو
ٽري واٽوون= هٿ جي ٽري تي وٺيل (واٽ)
تفاوُ= فرق، تفاوت
ٽلڳڻ= مک ڏيڻ، ماڻهوءَ کي مکڻ يا گيهہ سان هلڪو مکڻ ڏيڻ
ٽاٽ= ٻاسرين جي مٿان پردو، پيٽ- ڇڄ
ٽواڻي= ڪاوڙ، غصو
تيل تماڪُو= سودو سلف، گهر ۾ ڪم ايندڙ سيڌو سامان
ٽانورو= ٻر ۾ نانگ جي ويڙهجي سمهڻ جي جاءِ
ٽاهرجڻ= چوپائي مال جو هڪ هنڌ ٽڪاءُ ڪرڻ
ٽپو هڻڻ= پاڪر وجهي ڪيرائڻ، ويجهن عزيزن کي سڱ ڏيڻ لاءِ مجبور ڪرڻ
ٽُٽ مُٽ= ٽورو گهٽو پڙهڻ
ٽڙُو ٽِي= لعنت ملامت جو لفظ. حيف هجيئي، لعنت هجيئي، ٽڙم ٽڙا چوڻ
ٽاڪيون= ڇٽيُون، ڪپڙي کي هنيل ڇٽيون
ٽرپوليون= ٻارن يا چوپائي مال جا ٽپا
ٽرڪائڻ= دلاسن تي ٽاري ڇڏڻ، ٽاري ڇڏڻ
ٽِرهاڻ ٿيڻ= گهر ۾ کير ۽ ڏڌ تي گذارو ڪرڻ، گهر ۾ کير ڏيندڙ جانورن جو هئڻ
ٽُرهڪو نڪرڻ= ڇيلهہ مان ٽڪاءُ نڪرڻ، ٻِنيءَ جي ڪنڌي کي سَٽ اچڻ
ٽِريلهون= ٽيڙو، آسمان ۾ هڪ سنڌين ليڪ ۾ بيٺل ٽي تارا
ٽَڪا وَٽڻ= پئسا ڪمائڻ، فائدو ٿيڻ، فائدو حاصل ڪرڻ (اڪثر منفي معنيٰ ۾ طنز طور ڪم ايندو آهي)
ٽِڪڙو= ڇَنبو، پيشانيءَ تي نشان وارو، ٻولاهو، نياڳو
ٽَڪو ۽ دعا، ٽَڪو ۽ سلام= تعلق ختم ڪرڻ، آئينده لاءِ وهنوار ختم ڪرڻ
ٽوپو= اناج ماپڻ جو ماڻ، ڇٽن سيرن جو ماڻ، ڇٽن پٽڪين يا پاٽين برابر ماڻ
ٽُنبڻي وارو= ٽُروٽي (سَرن يا ڪانهہ مان ٺهيل پڙچ) ٺاهيندڙ جو مددگار، جيڪو هرهڪ ڪُن ۾ سَر ٽنبيندو رهي ٿو

ٺوشي= ڇانگيل وڻ جي چوٽيءَ ۾ ڇڏيل ٿورو جهڳٽو
ٺيبڪ= جهولي، دامن کي ڳنڍ ڏيئي جهولي ٺاهڻ
ٺيٺ= تمام ٺلهو، متارو ماڻهو
ٺيڪي ٺوٺو= آڪڙباز، مغرور
ٺڪ، ٺوڪرو= ڇڳو وڏو ڇوڪر
ٺڪ سارو= گهڻو وڏو ڇوڪر
ٺڙڪي= مهوسي، ڪيمياگريءَ جي شوق ۾ مبتلا، سون ۽ چاندي ٺاهڻ جو خفتي
پُني= ڪپڙي ٽڪر جو زناني چوليءَ (ڪڙتي) جي پُٺ ۾ لڳائيو آهي، پيٽيءَ جو ضد (پيٽيءَ جي معنيٰ جامع سنڌي لغات ۾ آهي "چوليءَ جو دامن"، جو پيٽ جي مٿان پوي ۽ سماٽڪي چوليءَ جو اڳيون حصو ٺڪي بيهي، ڪنجري ۾ اُرهہ ڪان هيٺ جو ڪپڙو). اڳي سماٽڪي چوليءَ ۾ پُني وجهڻ جو رواج ڪونہ هو، پر گهڻو پوءِ پُٺ کي اوگهڙ کان بچائڻ لاءِ اهو رواج پيو
پريل= ڀسڙ، پوري ۽ ڀسڙ مٽي
پَرِيَرتي (پرورتي)= ٻني تي ورتيل يا تي گذريل، جڳ بيتي، گهر پرتيءَ جو ضد
پُرڏين، پُرڏين، پَر ڏوڻ= اها ڳڻون يا مينهن، جا ويامڻ بعد چاليهہ (چاليهہ ڏينهن) تائين وَري ڳيلي ٿئي. بهاولپور (پنجاب) جا ٻانگيجا مهر "پَرڦوڻ" چون ٿا
پُرڪو= نرم زمين، نرم ڏوڙ، پوري مٽي
پُڙاڻي= ڇيريل ڪاٺيءَ جو ٻہ ٽي فوٽ ٽڪر، جنهن جي ٿولهہ چار انچ هجي
پڪ= ڪاڙهيل لسيءَ جو جدا ٿيل پاڻي (چوڻي: پڪ ويٺي نڪري، باقي رهيا ڏيڪا)
پڪڙوٺي= پکي وارو (پڪڙوٺي پير يعني پکي يا ڇپريءَ وارو پير تپي يارو لنڊ تعلقي ميرپور ماٿيلي ۾ آهي)
پَٿبو= لٺ جهڙي اڻ گهڙيل ڪاٺي

ٻَهْلو پير= هلڪو پير، آواز نہ ڪندڙ قدم (ٻهْلا ٻهْلا پير ڏين= جهلي جهلي قدم رکڻ)

پير تي أ= ساڳئي هنڌ موٽي اچ، ساڳي اوڙ تي موٽ (هر ہر وهندڙ ڏاند کي هاريءَ جي هڪل)

جَلوَٽ= ڪاوڙ ۽ غصي جا جذبا

جاٽوُ پارو= سخت ٿڌ، جنهن ہر پاڻي ڄمي پوندو آهي

ڄهڪي ٽِهري= ٽِهري جون پويون ڳهڙيون

ڄُهل ڄُهلان= وڳهہ حملي لاءِ چتاءُ، حملي جو سانباهو

جُهولِي= اڪيلي ڏاند کي نار ہر جوٽڻ لاءِ هڪ ڳاري واري پاڃاري

چُٽ سيڪ= ڪوهہ ٺُڦندڙ ڪاريگر جو مددگار، جو فقط ٽوپي وانگر باهہ تي پٺي سيڪيندو رهي، ٽنيڙو ٽوپو

چَٽو= پاڪر (گاهہ جو چَٽو يا پاڪر)

چِتاوو= چتاءُ، خبر، اطلاع، سُڌ

چَٽو هڻڻ= ڪبڏي راند ہر پاڪر وجهي جهلڻ، دوڦو ٻڌڻ، اڳ ٻڌڻ، اڳ ٻَڌِي ڳالهہ پڇڻ

چَٽيي جهلڻ= ڪُتي جو اچي هٿ ہر چڪ وجهڻ

چُوتَڙِي پيرا= پيرن جا نشان جي اچڻ واري طرف ڏانهن ڳولجن

چُوچِڙ= چيچڙ، ڳوتڙ

چوچَڻ= ڪاڏي پيتي جا مزا

چَوسَلو= ڪٽ، ڪٽولو (چٽن سَليل يا سوراخ ڪيل پاين مان ٺهيل شيءِ)

چَوسَلو أ= ڪَٽ جو قسم (جو تہ ڪٽ تي لاش کڄندو آهي)

چَوسَلي تي هٿ أ= ڪَٽ جو قسم

چَوطاق ڪِرَڻ= پُٺيءَ پَرڪِرڻ، اهڙي نموني ڪرڻ جو چارئي عضوا (ہہ ٽنگون ہہ ٻانهون) هڪڙي ئي وقت اچي ترتيءَ تي لڳن

چُوڙِي= چُوندبو (ٽنبي وغيره جو)، چُونڊِي

چا وُئي چا والِي؟= ڪهڙا حال آهن؟ ڇا وهيو واپريو آهي؟ ڪهڙي خبر آهي؟

ڇَپيت= ڇيت، ڪاٺيءَ جو سنهو ڦرو
ڇڊ (ڇڊر)= ڀرُ، ٿهندڙ، ماٺهن کان پري ڀڄندڙ
ڇڊوڙا (ڇڊروڙا)= ڇاپاڪو، رت جي خرابيءَ سبب بدن تي ٿيل ڏَٻڪ يا ڳاڙها نشان
ڇڙتَل= ڳٿون يا ڏاند جنهن جا جوان ٿيڻ جي باوجود ان بجاءِ ڇهه ڏند هجن
ڇڙِتَل= ڇڙت، چالاڪ، بي لغام
ڇلڪَڻ= لبريز ٿيڻ، ڀريل ٿانءَ جو ڪنارن کان هارجڻ
ڇلڪڻو= ڦوڦيندو، ڦلوسِڻو، ڇلڻو
ڇلڪَڻو= ڇلڪَندڙ. جيڪو پوريءَ طرح بند نہ ٿئي
ڇَل ڇَلان= تمام گهڻو پاڻي، ٻوڏ جهڙو پاڻي
ڇوٽ پاڻو= ننڍين ٽنگن وارو (ڇوٽ پاڻو ٻَڪر وغيره)
حال ڌاڳا= فقيري ويس، فقيري لباس، فقيري لوازمات
حيثي= مَٽ، ثاني، ساڳيءَ حيثيت وارو
داري= پالنا، تات سانڀ، سنڀال، خدمت؛ ڪير آهن داريءَ جا بمعني داري ڪبي تہ مال ڪير ججهو ڏيندو
دانهوڙي= دانهن ڪثي آيل، فريادي
دَرجواب= جواب، سوال جو جواب
دِس= طرف، ڏِس، مُلڪ، ڏيهہ
دِمر= ڏيڪا، ڏِڳ، ڪاڙهيل لسيءَ مان نڪتل ڦوڳ
دوڳ ڇندو= بنهہ بيڪار، صفا ڇندو
دوناڙِي= ڏون يا دوناڙ سان ڌڪ هڻڻ
دِهي= نظر، ڏسڻ واري پُتلي
ڏاڪي چُو= جُهمر جو قسم، جنهن ۾ ڪاٺ جي ڏونڪن سان ڪيڏڻ وقت، ڏونڪو ڏونڪي تي هڻي "چُوچُو" جو آواز ڪبو آهي
ڏانداروُن= خون جي خرابيءَ سبب چمڙيءَ جي اندران پيدا ٿيل ڦوڙو، جو پيشانيءَ تي ايرندو آهي

ڏاوڻ وَنڊَرا= شاديءَ جا ساٽ سَوَڻُ. هن ساٽ ۾ گهوٽ کي ڪاري تي چاڙهي، سندس اُپي ڪيل هٿ جي آڱوٺي کي ريشمي تندن سان ڏاوڻ وانگر ونگيو ويندو آهي (ڏاوڻ ڏائڻ جي رسم)
ڏِباھ= پيچش، سُورِي ٻاهيءَ ۾ نڪرندڙ لڳ لڳ دار مادو
ڏوگهڻ= هڪ ئي وقت ڳيت ڏيڻي ڇڏڻ، گهڻو پيئڻ
ڏيڪا= ڊِگهه، دِمر، ڪاڙهيل لسي جا چاڻا
ڊِرب= ڊِگهه، ڊير، گهڻو تعداد
ڏُڌ ڳالهائڻ= خراب ڳالهائڻ، بدتميزيءَ سان ڳالهائڻ
ڊُيرو= ڊُيو، اندر جو پليد، منافق، ٺڳ
ڊُروڪِل= سنهڙو، صفا لاچار
ڏَرڳُڻ= مار ڏيڻ، ڪُٽَڻُ
ڊِريَھ= ڊِگهه، نونر، گهڻو تعداد
ڊَروڳل= ڊايل، ڊراول، ڊارول، ڊَو ڪيل
ڊوير= ٽاڪرُو ڪانءُ، وڏو ڪانءُ
ڊووو= ڊويو، تحفو، شاديءَ جي موقعي تي ڪاسبين طرفان ڏنل سامان، جنهن جي عوض شادي وارو انعام طور ڪجهه رقم ڏيندو آهي
رامجهول، رامجهولا= ڪن جو زيور
رَيڙي زمين= سخت زمين، جا تمام گهٽ پاڻي چُهي
رِنگهڻ= مينهن جو آواز، ڪُڪڻ
رِنگهاٽ= رِنگهه، روج راڙو، ڪُرڪو، ڪنجهڪو
رَهچِنجِڻ= دلپسند اوزار، ڪوڏر وغيره (تازو شادي ڪيل ماڻهو کي ياڻرن ڪوڏر جي ڪم ڏانهن سڏيو، زال کي چيائين تہ "رن رَھ چنجِڻ ڪٺي ڏي تہ ياڻرن جو ياءِ ۽ شريڪن جو شريڪ ٿيان". ڪوڏر کيس گهڻو ٺڪائي وڌو، ياڻرن ٻئي ڏينهن جڏهن ساڳئي ڪم ڏانهن سڏ ڪيو، تڏهن زال کي چيائين تہ "رَن ٻُڪين- توڙ ڪٺي ڏي تہ ياڻرن جو مُنهن ڪارو ڪيان")

رِيهَٽ= رڙ، ريهاٽ، ڪيڪڙاٽ، ٻاڪار
رَڙاٽ= زوردار آواز سان تکو نکري وڃڻ
ساڪ= ڇهن مهينن جو عرصو (سال ۾ ٻه ساڪون ٿيڻ ٿيون، گهڻو ڪري وَهُو ڏاندن جي عمر ڪٿڻ لاءِ اهو لفظ ڪم ايندو آهي؛ "جنهن جي ساڪن جو سَهي تنهن جا ڏند ڇا ڏسبا"). ويساهه، اعتبار؛ "تن ڳهرن جون ڪيهُون (ڪهڙيون) ساڪان، ويچن پير تي ڪاون ٻاڪان."
سال، سالهه= ڪکن ڪاني سان ڏڪيل لهوارِي ڇت وارو ڪمرو
ساهه وارا= دوستيءَ وارا، دوست، تعلقدار
سانوڻن سَٽي، سانوڻن سَٽِي= مال جي بدلي مال وٺڻ، جنهن ۾ اُتر (وڌيڪ رقم) ڏيڻو نه پوي
سبب= ڇڻ پوڻ جو ڀاڄو
سَباڻِي= عورت جو نالو، ڇڱي وڻندڙ، جنهن کي ڇڱو ڀانئجي
سَرَڻ= دروازي جي مٿان، ڇت جي بار روڪڻ لاءِ رکيل ڪاٺ
سِرميل= گهوٽ ۽ ڪنوار کي آمهون سامهون ويهاري، سٽ پيرا سندن مٿا ٽڪرائڻ، شادي
سِرو= ڏاند يا مينهن وغيره جو وڏيل سر
سَروبَدر= مال جي بدلي مال، جنهن ۾ اُتر ڏيڻو نه پوي
سَرِيون= ڪاٺ جون پٽيون، جي ڦيٽي جي ٿاڀي ۽ ونگيه کي پاڻ ۾ ملائي رکنديون آهن
سُنبو= لوهه ۾ سوراخ ڪرڻ جو اوزار
سَنڌَڪ= سنگت
سَنگ مِصري= سنگ وارِي مصري، ڳنڊِي وارِي مصري
سُوٽَرڻ ٿامي= اهڙي ڳنڍ جا ڇڪڻ سان ازخود بند ٿي وڃي
سُوٽِي= ڏن
سيٺُو پاڻِي= درياءَ جو پاڻي
شاخ= ڇُهنبيارو ڏند، ڪُتي جو ڏند

شُترو= بي محابو، بي احساس، بي حس، پنهنجي مطلب جو (گهڻو اڳ هندن جا ڪي فقير، پاڻ سان مختصر سامان کنيو، اڄ هن شهر ۾ سڀان هُن شهر ۾، ايئن ئي پيا هلندا هئا. ڪنهن جي مرُاد پهچي يا ڪو عزيز مري وڃي، پنهي حالتن ۾ ان کان پنج پئسا روڪ ۽ پتاشن جو شربت وٺندا هئا. تنهنڪري چئبو هو تہ "ڪوئي مَري، ڪوئي جيوي، شُترا گهول پتاشي پيوي")

شَڪل نہ وَجهہ= نہ شڪل نہ شبيهہ

شلول= پُور، ريڇڪ

شَلولِي= پُورالو، پنهنجي خيال وارو

شَمدَڻ= شبنم، نِمي، ماڪ

شوڪَڻ= نانگ جو ڪاوڙ مان ٺوڪا ڏيڻ

شيطان جا ڪَن ٻوڙا!= ڪا چڱي رت رٿجي ٿي تہ پوءِ چئبو آهي تہ "شيطان جا ڪن ٻوڙا". يعني خدا ڪري اها ڳالهہ شيطان نہ ٻُڌي هجي تہ جيئن اهو ان ۾ رخنو نہ وجهي

عمرہ= عمِر، ڄمار،

عمرہ پر= عمر ڀر

ٺڪوڙِي= ٺڪو

ڦُڏُو= جاهل، بي وقوف

ڦرڙَڻ= ڇَڪيءَ ۾ سانوڪ يا اوريي جهڙي ڏُٿ کي ڏري ۾ اڏ ڪرڻ

ڦسوڪَڙ= ڊڄڻو، بي ساهو، ٿلهو متارو پر بي زورو

ڦُسيل= ڪينهي راند ۾ نشان ڇنڻ لاءِ پٿرن يا پٽرن کي ڇڪبٺي جي متان رکڻ

ڦُل ڌاڳو= تعويذ، ڌاڳو، دُعا لاءِ ورتل ڌاڳا ۽ گُل وغيره

ڦُر= چُپ، ڪجهہ نہ ڳالهائڻ، خاموشي

ڦُمنو= خاموش طبع، بي پرواهہ، چُپ ۾ رهندڙ، ڦُر هڻي ويهندڙ

ڦُوت= آڪڙ، وڏائي

ڦُوتِر= ڦوت ڏيکاريندڙ، وڏائي ڪندڙ

ٿيڻ= ڦوهارو (رَت جو زور سان نڪرڻ)
قِصيلو= قصا ڪٿندڙ، قصہ گو
ڪانڙيو ڪماند= سخت ڪل وارو ڪمند، ڪمند جي اهڙي قسم کي گڏڙ ڪاٽي نہ سگهندو آهي
ڪارپ= ڇهڇ سائو رنگ، اهو لفظ پوک جي سلسلي ۾ ڪم ايندو آهي؛ "پوک کي ڏاڍي ڪارپ آهي". ڪارنهن، سياهہ ڪاري. زاني عورت ۽ مرد جي ڏوهہ کي بہ "ڪارپ" چئبو آهي
ڪاريا= جيرا
ڪَيائڪو= ڪِٻي ڇڏڻ جهڙو، نڪتوڙ، لوڏيل
ڪيوڙ= نڪتوڙ، لوڏيل، ڏڪاريل
ڪُرڦاٽو= اُڦراٽو، گيهہ واري تهدار ماني
ڪَرمارڻ= پاڻيءَ جي لاٽ، پاڻيءَ جو اڳوڻي سطح کان تورو هيٺ هئڻ
ڪَرِس= ڪاڏي ۾ مِٽي يا واريءَ جي موجودگيءَ جو ڏندن ۾ احساس ٿيڻ، ڏندن ۾ "ڪرڪر" پيدا ٿيڻ
ڪڙُل ٻوڻ= ڳڍڙيون ٻوڻ
ڪَلر ٻَنجر= ڪلر واري ۽ بيڪار زمين
ڪَڪُون، ڪڪُون= هاڙهہ- پيچ وقت غيرموجود رانديگر، جي پاران ڪو "ڪک" ڪٽي، ان کي پنهنجو ساٿي بناٿي پيچ ۾ اچجي تہ اُن ساٿي (ڪک) کي ڪَڪُون يا ڪڪُون چئبو آهي
ڪَلهو= اڪيلو
ڪَنڌ لٽو= پٺ پاراٽي جو لفظ، جنهن جي معنيٰ آهي "خدا سندس گردن پچي".
ڪَنِي ڪَتراٽڻ= پاسو ڪري نڪري وڃڻ
ڪَودَن= موڳو، مورک، بي وقوف
ڪيري= رَدِي، ڪنهن نہ ڪم جو، نڪمو، بيڪار
ڪيٽوَ= عزت نفس، غيرت

کانچ، کانچ ڏيڻ= اٺت جي ٻينگهي يا ڇڪري کي داب ڏيڻ
ڪُبڪِڙ= ڪُب ڪُب زمين، جانورن جي ڪوپيل زمين. سُنبن ۽ کُرن سان لتاڙيل ۽
ڪوبون ڪيل زمين
ڪِڙاند= ڪيڏ، شغل، مشغولي
ڪَڙي پير= تُرت، هڪدم، ٻيني ٻيني
ڪڪاڙ ٻڻاڙ= وڏو رعب داب، حشمت ۽ ڏيا
ڪوڪڙا= پڪا ۽ سخت پٿر، زمين جو سُڪي ڪوڪڙا ٿي وڃڻ
ڪوڳي= ڪارڪ جي ڪڪڙي جا ڳوڻ طور استعمال ٿئي
ڪيڏ ڪَر= ڪيڏاري، رانديگر
ڪيڪو= گھٽو ڪلندڙ
گِٺ= گرانٺ، هٿ جي ڇيچ ۽ اڪوٺي جي چوٽين جي وچ وارو مفاصلو
گِٺ مُٺڙي= ننڍڙي قد واري عورت، مبالغي طور چئبو آهي ته هڪ گِٺ ۽
هڪ مُٺ جيترو قد اٿس
گڙ دول= ڪنو، غليظ، بي ياڻٺو
گڙل= گٽو ڳالهاءِ، بنا سوچڻ سمجهڻ جي ڳالهاءِ ڪرڻ
گڙنگ= ڍَنڍ، پاڻيءَ جو وڏو ذخيرو
گسوڙ، گهسوڙ= جاءِ جي تنگي، سوڙهه گهسوڙ
گِگ= گِگ وانگر چنبڙندڙ ماڻهو، مَچَڏو
گِرچِڙ= گپَ، چِڪَ
گگڙي= جهيڙي ۾ وڏي آواز سان ڳالهائيندڙ عورت، ٿوري ڳالهه تي گهڻو
ڳالهائيندڙ. اهڙي قسم جي مرد کي گگڙو چئبو آهي
گِگلو= اجايو چنبڙندڙ ماڻهو، مَچَڏو، گِگ وهائيندڙ ماڻهو، غليظ، اڻ ياڻو
گُنامِي= گناهگار، مجرم
گُنبَسو= گُنبذ
گونهه جون ڪانيون ڏيڻ= مهڻا ۽ طعنا ڏيڻ، اجايا الزام ڏرڻ
ڳاراٽون= ڳارو، جانورن جي ڳچيءَ ۾ ٻڌڻ واري رسيءَ جو ڦندو

ڳاوڻا= ڳانا، ڪلام

ڳل گهوٽُو= جانورن جي بيماري، جنهن ۾ اُهي ڪاٺي پيءَ نہ سگهندا آهن، بيماريءَ سبب جانورن جي ڳچيءَ ۾ اُيريل وڏي ڳوڙهي

ڳني= ڳانٺو، ڪنڊ

ڳِني ٽُرٽرو (ٽُٽو)= بد دعا جو ڪلمو، ڳانٺي پڳو

ڳوهو= چيٽو

ڳِيتَن= ڳِڙڪائڻ

گهر پَر تي، گهَرَ ورتي= پاڻ تي گذريل، آپ بيتي

گُهڪو، گهڪار= ڏُڌ وَلوڙڻ جو آواز

لب چَٽ= ڪوڙو پيار، سڪٽي خوشامد

لب رکڻ= دعا خاطر درد واري جاءِ تي لعاب دهن لڳائڻ

لَبر لهڻ= وڏا گهاءُ ٿيڻ، ترار يا ڪهاڙيءَ سان وڏا زخم اچڻ، جن ۾ گوشت جا وڏا حصا ڪٽجي وڃن

لُر بَڌي اچڻ= تمام تکڙو اچڻ، تيز پنڌ ڪندو اچڻ

لِڙي بِبهري= جَهڪي منجهند

لکا خدا جي= خدا جي مخلوق، ماڻهن جو گهڻو تعداد

لک تي مٿو ڏوئڻ= چانديءَ جي هڪ لک ڪلدار رپين تي ويهي وهنجڻ (امير ماڻهو پنهنجي شان وڌائڻ لاءِ ائين ڪندا هئا)

لِکائو= لکپڙهہ، تحرير هيٺ آيل

لَکيٽو= سهڻن لکڻن يا لِيڪن وارو

لام لڙهندو= بيڪار ۽ بي اهميت ماڻهو، ٻانهن جي ٻَل تي تري نہ سگهندڙ پر لهوارو لڙهندو رهندڙ

لِلهہ وات= گهڻو راڙو ڪرڻ، ٻار جو لاڳيتو روئڻ

لَموچَڙ= لاڙ يا لمي جو ماڻهو، لمي جي ڪا شي، جهڙوڪ لموچڙ گهَنڊي

لنب ڏنو= اسلامي ذبح، جُهٽ ڏيڻ، لمَ ڏيڻ

لَنب سي چڙهڻ= قريب مرڻ، ڪنهن شي ڏوڏي ۾ اچڻ

لَنب چَٽ= ڪيرائي ڏڪ هڻڻ، چوري. ٺڳي
لَنبائڻ= لمائڻ، چورائي وڃڻ، جهڙي هَٿي ڪٺي وڃڻ
لنباٽي لنباٽي هڻڻ= مخالف کي ملهه راند ۾ گهمائي اُجلائڻ، جهوٽا ڏيئي هيٺ ڪيرائڻ
لنباٽي لنباٽي هڻڻ= لَنبُون ڏيئي ڪيرائڻ
لوٽ= ڍيري، ڍَڳُ
لوڪ لڪا= عام مخلوق
ليپوون= ليپي وانگر تهه بہ تهه (پَنڪي سان گڏ استعمال ٿيندو آهي، ليپوون پَنڪو معنيٰ پَنڪي جا وَر هڪ ٻئي تي ايئن چڙهيل هجن جئن ليپو آيل آهن
ماسراهيُون= مِراهيون، مسوڙا
مَرڪي= مرڻينگ، مرڻ تي
مَزات= ٻن سالن جو اُٺ
ملاٽت= جِنُ، ڀوُت
ملوتڙو= نازڪڙو، نفيس طبع
ملوڪڙو= نازڪ، نفيس
مَنجهولو= رڌ پچاء لاءِ وچولي ديگ
منزل پڙهڻ= قرآن مجيد پڙهڻ، دؤر ڪرڻ
مَنهَہ موڪ= (مَنهَہ معنيٰ ککائيہ چيري+ موڪڻ= ادا ڪرڻ) شاديءَ تي آيل دعوتيہ کان مليل رقم
مُنهِي ڏيڻ= ڦِري وڃڻ، ٽٽائڻ، انڪار ڪرڻ
مِٺڪَڻ= رِڍ جو ميڪَڻُ، چَپن ۾ ٻُڻ ٻُڻ ڪَرڻ
موٽَر= نِڪمو، بيڪار، بي سُرو، ڪم نہ اچڻ جهڙو ماڻهو
مُهاڙو= جانورن جي بيماري، جنهن ۾ سندن وات پچي پوندو آهي، ۽ کائي پيءَ نہ سگهندا آهن
ناندِ= سبڪڙات، ناتجربيڪار

نَبوتِرو= نازڪ طبع، نفيس
نِياڻي= آنءُ ٻاوڙي، عورت جو هڪٻئي سان مخاطب ٿيڻ جو لفظ. نہ وڻندڙ، مسڪين؛ ڪهڙي نياڻي رکو ڪاڻي (ڪيهي نياڻي رکو ڪاوي)
نِروپِرو= رڳو، فقط (نِرو پُرو ٻئي تي نہ ڀاڙ، ڪجهہ پنهنجي ٻي ٻار)، هُوبهو، (نِرو پُرو ڏاڏي تي ويو آ= هُوبهو ڏاڏي جهڙي شڪل اٿس)
نَري ڏيڻ= زور آزمائڻ جي راند، جنهن ۾ هيٺ ويهي، ٽنگون ٽنگن ۾ ڦاسائي هڪ رانديگر ٻئي جي ڪاهي ڪاراڻي يا نريءَ کي ٻنهي هٿن سان جهليندو آهي ۽ ٻيو ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪندو آهي
نِسائينڪو= نڌڻڪو، جنهن جو ڪو ڌڻي سائين نہ هجي
نَڪ سِڌ= بالڪل سامهون، سِڌائيءَ ۾
نڪتوڙ= ٽِڙيل، گهران لوڏيل، ڪَڍي ڇڏيل
نُونو، نُتو= نڪ مان آواز ڪڍندڙ، گُهڻو ڳالهائيندڙ، مِنو
نَهُوچڙو= انگلي، نازڪ مزاج
وارون= ڀاران، بدران
واهِند= وهڪرو
واڻَ= واڻين جا ڳوٺ، هِندڪار
واڻڻ= اجايو ۽ ڪنو ڳالهائڻ
واجَهلوڙو= واڇوڙو، تمام تکو هلندڙ ماڻهو
وِتڪَڻ= ڳئون يا مينهن جو ڀڪڙجڻ ۽ لتون هڻڻ يا ڏُهڻ نہ ڏيڻ
وِچون= وچ واري عرصي ۾، انهيءَ وچ ۾
وَڏڪي= وڏيڪ
وَرهي= رَسِي
وَسيب= وصفون، نشانيون
وَٽي لايارا ڏِٽي اوڏارا= وياج تي وٽي ٻين کي اوڌر تي ڏٽي
وسدي وساءِ!= وسندي وساءِ، جهان جي هلي چلي موجب هَل!
وَٽُڻِي= وَٽڻُن جي ڪاڻي

وَيالِي= والِيانِي، هندو عورت
ويڙهہ= مُندِيءَ جو هڪ قسم، وڪڙن وارو ڇَلو
ويڳ= بيماري
هانجڻ= هاڻ بَڌڻ، شرط رکڻ، هڪ ٻئي سان زور آزمائيءَ جو اعلان ڪرڻ
هان، جَهل= ٿورو ڪائي ڪجهہ آٿت وٺڻ
هاڏو= ڪانءُ
هَٿ= ٻئي جي ڏاندن تي پوک پچائي هارپ جو اڌ وٺڻ
هَٿائين= هَٿَ تي ٻيٺل، لچاري جوڙي تي پوک ڪندڙ؛ (پاڻ هَٿائين، جوڙو لِڇَن تي يعني پنهنجو جوڙو ڏاندن جو ٻئي هَٿائِين کي اڌ حصي تي ڏيئي، پاڻ ٻئي جي ڏاندن تي پوک ڪري)
هَٿون= ويتر، پاٿان، اُتلندو
هَپِي= چُمي
هُرشِي= ڏاند يا ڳٺون جو ٺُوڪو ڏيئي ديڄارڻ
هَرِينو= آرينو، هڪ وکر
هَروايَل= هارايل
هِڪرّائِت= اڪيلي سر گهر جو خرچ پورو ڪندڙ، گهر ۾ اڪيلو ڪمائيندڙ
هِڪي= اڪيلي ، هڪڙي ئِي
هَنباهہ= پاڻ، وٺاڻ جو ياڻ
هَنڊ= ميجي مارڻ جي جاءِ
هُند، هُندِي= ها (ٻئي فعل سان گڏ ڪم ايندو آهي ۽ فعل معاون ٿي ڪم اچي تو، مثلاً: ڪاٿي هُند يا اچي هُندِي)
هِنڊ= اُٺ تي ٻڌل ڪپڙا، هنڊ پاڪڙي جي بدران ڪم ايندي آهي
هَنڊڻ سال= جٺادار، اهو ڪپڙو جو گهڻا سال هلي
هورين هورين= هوريان هوريان
هينَلو= هينيون
هينَتي= هيٺ

يَڪ لَس= هڪجهڙو، لاڳيتو، هڪ ڪَرو، (ٻنيءَ ۾ يَڪ لَس پاڻي بينو آهي)
يَڪساهِي= لڳاتار، هڪ ئي وقت ۾، هڪ ئي وقت ۾ ڳالهه چئي يا پڙهي
وڃڻ
يَلوُ= بي وقوف، موڳو
يوہو= هُل، آواز

SINDHI LANGUAGE AUTHORITY

سنڌي ٻولي جو با اختيار ادارو